

Ochrona Przyrody

Opracowanie: Jarek i Justyna Wójcikowie

Ostatnia aktualizacja i uzupełnienie: Marta Wantuch, 24.03.2018

1. Ochrona Przyrody

1.1. Zagadnienia ogólne

1.1.1. Ochrona przyrody jako dyscyplina naukowa

Do niedawna ochrona przyrody nie była uważana za odrębną dyscyplinę naukową. Traktowano ją raczej jako ideę określającą zarówno stosunek człowieka do otaczającego go świata przyrody, jak również całokształt jego działalności na rzecz zachowania wybranych elementów tego świata. W XIX w. na temat ochrony przyrody zaczęły się wypowiadać autorytety naukowe, m.in. **Aleksander von Humboldt**. W II połowie XX w. ochrona przyrody stała się poważną dyscypliną naukową, która posiadała wyodrębnioną tematykę, podstawy teoretyczne i metodologię. Została zdefiniowana jako „nauka o przyczynach, doraźnych skutkach i dalszych następstwach przemian zachodzących zarówno w naturalnych, jak i uprzednio przekształconych układach przyrodniczych (...)”¹.

Ochrona przyrody jest czymś więcej niż tylko kolejną dyscypliną naukową. To „idea i działalność ludzka, wykorzystująca interdyscyplinarną wiedzę, głównie z zakresu ekologii, mająca charakter zarówno poznawczy, jak i przede wszystkim praktyczny, stawiająca sobie za cel ochronę przyrody żywej i nieożywionej.”² Jest to nauka stosowana, której celem jest wypracowanie metod utrzymania →różnorodności biologicznej³ Ziemi. Nie jest „czystą” gałęzią biologii, gdyż wykracza daleko poza nią, na tereny filozofii, ekonomii, socjologii, edukacji i prawa, a więc dziedzin określających metody ochrony przyrody i kształtujących klimat społeczny dla ich wdrażania.

1.1.2. Cele ochrony przyrody⁴

1. utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności →ekosystemów;
2. zachowanie różnorodności biologicznej;
3. zachowanie dziedzictwa geologicznego i paleontologicznego;
4. zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów, wraz z ich →siedliskami, przez ich utrzymywanie lub przywracanie do →właściwego stanu ochrony;
5. ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień;
6. utrzymywanie lub przywracanie do →właściwego stanu ochrony →siedlisk przyrodniczych, a także pozostałych zasobów, tworów i składników przyrody;

¹ W. Michailow, *Sozologia - nauka o ochronie i kształtowaniu środowiska*, [w:] *Nowe specjalności w nauce współczesnej*, T. Kotarbiński, W. Osińska, E. Geblewicz (red.), Wrocław 1959.

² *Encyklopedia Biologiczna*, Z. Otałęga (red.), OPRESS, Kraków 1999, T. VII, s. 259.

³ Strzałka odsyła do słownika umieszczonego na końcu opracowania, pojawia się tylko przy pierwszym użyciu danego pojęcia w skrypcie.

⁴ Punkty 1-7 zostały wymienione w art. 2 ust. 2 pkt 1-7 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (UOP), Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040920880>, dostęp 21.03.2018.

7. kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję w dziedzinie ochrony przyrody;
8. ochrona swoistości lokalnej, gdyż w efekcie procesu →synantropizacji dochodzi do upodobnienia się krajobrazu w różnych miejscach, zaciera się to, co odbieramy jako lokalne wartości. Zanikają gatunki i typy ekosystemów o wąskich amplitudach ekologicznych i lokalnych zasięgach, a rozprzestrzeniają się kosmopolityczne;
9. zapewnienie miejsca dla spontanicznych procesów przyrodniczych;
10. zabezpieczenie resztek pierwotności.

1.1.3. Historia ochrony przyrody na świecie

W przeszłości o ochronie tworów przyrody decydowały przede wszystkim motywy religijne i ekonomiczne. Już w starożytnych Chinach i Indiach wydawano zarządzenia zakazujące wycinania lasów i zabijania zwierząt. W średniowiecznej Europie władcy często zakazywali wycinania drzew i polowania w królewskich lasach, zabijania ptaków śpiewających, nadmiernego niszczenia kwiatów.

Pod koniec XVIII w. **Aleksander von Humboldt**, słynny niemiecki podróżnik, geograf, przyrodnik, odkrywca zmienności strefowo–klimatycznej roślinności Ziemi, twórca pojęcia „pomnik przyrody”, przedstawił pierwsze propozycje obowiązków człowieka w zakresie ochrony tworów i zjawisk przyrodniczych.

W XIX w. zaczęły powstawać pierwsze obszary chronione:

- w 1852 r. we Francji powstał pierwszy w Europie rezerwat;
- w 1872 r. w USA utworzono pierwszy na świecie park narodowy – **Yellowstone**;
- w 1909 r. powstały w Szwecji pierwsze w Europie parki narodowe – Sarek i Abisko.

Z biegiem czasu zmieniało się podejście do ochrony przyrody, zarówno w zakresie pobudek (przyczyny naukowe w miejsce prywatnych, gospodarczych, religijnych itp.) jak i w zakresie sposobu ochrony (ochrona ekosystemów w miejsce ochrony pojedynczych obiektów). W XX w. nastąpiło stopniowe odejście od konserwatorskiej „ochrony przyrody przed człowiekiem” na rzecz „ochrony przyrody dla człowieka”. Na pierwszy plan wysunęły się idee ochrony **różnorodności biologicznej** i →**zrównoważonego rozwoju**. Zgodnie z nimi obszary chronione powinny „(...) łączyć w sobie ochronę cennych ekosystemów, odtwarzanie ekosystemów całkowicie lub częściowo zniszczonych oraz możliwie najmniej szkodzący przyrodzie rozwój społeczno–ekonomiczny, stymulowany przez istniejące walory przyrodniczo–krajobrazowe”.⁵

W XX w. uświadomiliśmy sobie, że przyroda nie jest prostą sumą tworzących ją części lecz złożonym układem, którego prawidłowe funkcjonowanie zależy od wzajemnych oddziaływań jego biotycznych i abiotycznych elementów. Przyrodę zaczęto traktować jako całość i chronić jako wspólne dobro również na arenie międzynarodowej, gdzie powstały różne organizacje specjalizujące się w tego typu działalności:

⁵A. Hibszer, *Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2013, s. 7.

- Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources – IUCN)⁶, której jednym z zadań jest publikacja → **Czerwonej księgi gatunków zagrożonych**⁷;
- Światowy Fundusz na rzecz Przyrody (World Wide Fund of Nature – WWF)⁸;
- Program Środowiskowy Narodów Zjednoczonych (United Nations Environmental Programme – UNEP)⁹, agenda ONZ ds. środowiska;
- Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO)¹⁰:
 - **Lista Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości**¹¹ (14 wpisów w Polsce w tym jeden jako obiekt dziedzictwa przyrodniczego – Puszcza Białowieska);
 - **Międzynarodowy program naukowy „Człowiek i →biosfera”** („Man and the Biosphere” – MaB)¹² – tworzenie międzynarodowej **Sieci Rezerwatów Biosfery** (obecnie 669 rezerwatów w 120 krajach, w tym 10 obiektów w Polsce).

1.1.4. Historia ochrony przyrody w Polsce¹³

Historia ochrony przyrody w Polsce sięga głębokiego średniowiecza, jednakże całkiem inne były pobudki, jakimi kierował się np. Bolesław Chrobry zabraniając zabijania bobrów, niż powody, dla których chronimy je obecnie. Wśród średniowiecznych przyczyn ochrony obiektów przyrodniczych warto wymienić:

- wzmocnienie obronności kraju (rozlewiska bobrów na rzekach chroniły pogranicze, cisy stanowiły materiał na wojskowe łuki itp.);
- przyjemność panujących (chronili puszcze i żyjące tam zwierzęta, żeby samemu móc polować – tzw. **regalia**¹⁴);
- motywy religijne (ochrona przyrody w niektórych regułach zakonnych);
- motywy ekonomiczne (pozyskiwanie cennego miodu – kary za ścinanie drzew z pszczołami za panowania Kazimierza Wielkiego).

XIX w. – Galicja, początki nowoczesnej ochrony przyrody

- w **1869 r.** staraniem prof. Maksymiliana Siły-Nowickiego i Eugeniusza Janoty przyjęto Ustawę Sejmu Krajowego we Lwowie „*względem zakazu łapania, wytępienia*

⁶ IUCN, <https://www.iucn.org/>, dostęp 21.03.2018.

⁷ The IUCN Red List of Threatened Species, <http://www.iucnredlist.org/>, dostęp 21.03.2018.

⁸ WWF, <http://www.panda.org/>, WWF Polska, <http://www.wwf.pl/>, dostęp 21.03.2018.

⁹ UNEP, <http://web.unep.org/>, dostęp 21.03.2018.

¹⁰ UNESCO, <http://en.unesco.org/>, Polski Komitet ds. UNESCO, <http://www.unesco.pl/>, dostęp 21.03.2018.

¹¹ World Heritage List, <http://whc.unesco.org/en/list/>, Światowe dziedzictwo, <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/>, dostęp 21.03.2018.

¹² Man and the Biosphere Programme, <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/man-and-biosphere-programme/>, dostęp 21.03.2018.

¹³ Na podstawie R. Olaczek, *Kilka dat z historii ochrony przyrody w Polsce*, [w:] *Ochrona przyrody w Polsce*, S. Drewniak, K. Wolska (red.), Warszawa 1996, s. 11–19.

¹⁴ **Regalia** – w średniowieczu: prawa, przywileje przysługujące wyłącznie panującemu (Źródło: Słownik Języka Polskiego, <http://sjp.pl/regalia>, dostęp 21.03.2018).

i sprzedawania zwierząt alpejskich, właściwych Tatrom, świstaka i dzikich kóz”¹⁵, przez co zostały one pierwszymi zwierzętami w Polsce prawnie chronionymi z przyczyn naukowych;

- w 1873 r. powstało **Towarzystwo Tatrzańskie**, które miało w swoim programie rozwój turystyki górskiej i badań naukowych oraz ochronę gór;
- w 1910 r. dzięki działaniom **prof. Mariana Raciborskiego** w Towarzystwie Przyrodników im. M. Kopernika utworzono pierwszy inwentarz zabytków przyrody na ziemiach polskich;
- w 1906 r. **hr. Adam Stadnicki** z Nawojowej utworzył pierwszy rezerwat w polskich Karpatach – „Barnowiec” w B. Sądeckim, chroniący puszcę karpacką;
- w 1912 r. w Towarzystwie Tatrzańskim powstała Sekcja Ochrony Tatr powołana m.in. przez **Jana Gwalberta Pawlikowskiego**. Była to pierwsza w Polsce czynna organizacja regionalna powołana w celu chronienia tatrzańskiej przyrody.

Okres międzywojenny

- w 1919 r. rząd polski w drodze rozporządzenia powołał pierwszą instytucję urzędową ochrony przyrody – Tymczasową Państwową Komisję Ochrony Przyrody przekształconą w Państwową Komisję Ochrony Przyrody;
- w 1925 r. powstała **Państwowa Rada Ochrony Przyrody – PROP** (w miejsce istniejącej wcześniej Komisji), w której przez lata zasiadał **prof. Władysław Szafer** – niezwykle ważna i zasłużona osoba dla ochrony przyrody w Polsce i na świecie;
- w 1921 r. stworzono zaczątki parku narodowego w Białowieży;
- w 1932 r. **utworzono parki narodowe w Pieninach, w Czarnohorze i w Białowieży**; w kolejnych latach powstawały zaczątki Wielkopolskiego Parku Narodowego i Babiogórskiego Parku Narodowego;
- w 1934 r. Sejm uchwalił pierwszą ustawę o ochronie przyrody.

Po II wojnie światowej

- w 1945 r. reaktywowano działalność PROP i Ligi Ochrony Przyrody;
- czynnie w ideę ochrony przyrody zaangażował się **prof. Walery Goetel**, twórca terminu **sozologia** (nauka o ochronie przyrody i jej zasobach oraz o przyrodniczych zasadach kształtowania środowiska życia człowieka);
- utworzono wszystkie istniejące w Polsce parki narodowe (jako pierwszy powstał Białowiecki Park Narodowy w 1947 r.).

1.1.5. Organizacja ochrony przyrody w Polsce

Podstawowe akty prawne regulujące ochronę przyrody¹⁶

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Należy pamiętać o treści art. 86: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi

¹⁵ Ustawa z dnia 19 lipca 1869 r. względem zakazu łapania, wytępienia i sprzedawania zwierząt alpejskich właściwych Tatrom, świstaka i dzikich kóz obowiązująca w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim (Dziennik Ustaw i Rozporządzeń dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim, Rok 1869, część XI, Nr 26).

¹⁶ Pełne teksty aktów prawnych można znaleźć w Internetowym Systemie Aktów Prawnych, <http://isap.sejm.gov.pl/>, dostęp 21.03.2018.

odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie” oraz o konstytucyjnej zasadzie zrównoważonego rozwoju (art. 5);

- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody z późniejszymi zmianami (Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880);**
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (tzw. Dyrektywa Ptasia) oraz dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (tzw. Dyrektywa Siedliskowa)¹⁷;
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2001 nr 62 poz. 627);
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. 2008 nr 199 poz. 1227);
- Ustawa z 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie (Dz.U. 1995 nr 147 poz. 713)¹⁸;
- Rozporządzenia Ministra Środowiska: w sprawie ochrony gatunkowej roślin, zwierząt i grzybów, w sprawie listy roślin i zwierząt → gatunków obcych, które w przypadku uwolnienia do środowiska przyrodniczego mogą zagrozić gatunkom rodzimym lub siedliskom przyrodniczym, w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 oraz w sprawie typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt wymagających ochrony w formie wyznaczenia obszarów Natura 2000, szereg innych rozporządzeń;
- akty prawa miejscowego – zarządzenia Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska i uchwały właściwych miejscowo sejmików województw i rad gmin w sprawie utworzenia danej formy ochrony przyrody.

Organy administracji publicznej w ochronie przyrody

Organami w zakresie ochrony przyrody są¹⁹:

- minister właściwy do spraw środowiska (obecnie zwany Ministrem Środowiska), który wykonuje swoje zadania w zakresie ochrony przyrody przy pomocy Głównego Konserwatora Przyrody;
- Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska;
- wojewoda;
- regionalny dyrektor ochrony środowiska;
- marszałek województwa;
- dyrektor parku narodowego;
- starosta;
- wójt, burmistrz albo prezydent miasta.

Organami opiniodawczo–doradczymi w zakresie ochrony przyrody są²⁰ :

¹⁷ Dodatkowo wiele innych aktów prawa wspólnotowego.

¹⁸ Dodatkowo wiele innych ustaw, które w różnym stopniu regulują materię z zakresu ochrony przyrody.

¹⁹ Art. 91 oraz art. 92 UOP.

²⁰ Art. 95 UOP.

- Państwowa Rada Ochrony Przyrody, działająca przy ministrze właściwym do spraw środowiska;
- regionalna rada ochrony przyrody, działająca przy regionalnym dyrektorze ochrony środowiska;
- rada naukowa parku narodowego, działająca przy dyrektorze parku narodowego;
- rada parku krajobrazowego lub rada zespołu parków krajobrazowych, działająca przy dyrektorze parku krajobrazowego lub dyrektorze zespołu parków krajobrazowych.

1.2. Formy ochrony przyrody

Ochrona przyrody, w rozumieniu ustawy²¹, polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody:

1. dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów;
2. roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową;
3. zwierząt prowadzących wędrowny tryb życia;
4. siedlisk przyrodniczych;
5. siedlisk zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów;
6. tworów przyrody żywej i nieożywionej oraz kopalnych szczątków roślin i zwierząt;
7. krajobrazu;
8. zieleni w miastach i wsiach;
9. zadrzewień.

Formami ochrony przyrody według ustawy są²²:

1. **parki narodowe;**
2. **rezerваты przyrody;**
3. **parki krajobrazowe;**
4. **obszary chronionego krajobrazu;**
5. **obszary Natura 2000;**
6. **pomniki przyrody;**
7. **stanowiska dokumentacyjne;**
8. **użytki ekologiczne;**
9. **zespoły przyrodniczo–krajobrazowe;**
10. **ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.**

Informacje na temat poszczególnych form ochrony przyrody można znaleźć w utworzonym przez Generalną Dyрекcję Ochrony Środowiska **centralnym rejestrze form ochrony przyrody** (<http://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/index.jsf>). **Sieci Natura 2000** poświęcony jest osobny portal internetowy (<http://natura2000.gdos.gov.pl/>). GDOŚ prowadzi także interaktywny portal mapowy **Geoserwis** (<http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/>) prezentujący lokalizacje i przebiegi granic wszystkich form ochrony przyrody obowiązujących w Polsce na tle różnorodnych materiałów kartograficznych (map topograficznych, zobrażeń lotnicznych i satelitarnych, granic administracyjnych, granic odniesienia działek rolnych).

²¹ Art. 2 ust. 1 pkt 1–9 UOP.

²² Art. 6 ust. 1 pkt 1–10 UOP.

1.2.1. Park Narodowy

„Park narodowy obejmuje obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe. Park narodowy tworzy się w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, siedlisk zwierząt lub siedlisk grzybów.”²³ Utworzenie parku narodowego, zmiana jego granic lub likwidacja następuje w drodze rozporządzenia Rady Ministrów, która kieruje się rzeczywistym stanem wartości przyrodniczych obszaru²⁴. Możliwa jest likwidacja (!) lub zmniejszenie obszaru parku narodowego, ale wyłącznie w razie bezpowrotnej utraty wartości przyrodniczych i kulturowych jego obszaru. Nadzór nad parkami narodowymi sprawuje minister właściwy do spraw środowiska. Działalnością parku narodowego kieruje dyrektor parku narodowego powoływany przez ministra właściwego do spraw środowiska. Na obszarach graniczących z parkiem narodowym obowiązkowo wyznacza się →**otulinę** parku narodowego. Zarządzanie obszarem parku wymaga przygotowania wieloletniego **planu ochrony** uwzględniającego potrzeby ochrony przyrody ożywionej i nieożywionej oraz ochrony walorów kulturowych, a także określającego zasady udostępniania parku oraz sposoby przeciwdziałania wielu istniejącym i potencjalnym zagrożeniom. W celu zachowania dziedzictwa przyrodniczego parku stosuje się trzy rodzaje **ochrony**: →**ochronę ścisłą**, →**ochronę czynną** i →**ochronę krajobrazową**. Obszar parku narodowego może być udostępniany w sposób, który nie wpłynie negatywnie na przyrodę w parku narodowym. Wszystkie parki narodowe są udostępniane do zwiedzania, zaś za wstęp mogą być pobierane opłaty, których wysokość ustala dyrektor parku.²⁵

Zgodnie z ustawą do zadań parków narodowych należy w szczególności²⁶:

1. prowadzenie działań ochronnych w ekosystemach parku narodowego;
2. udostępnianie obszaru parku narodowego do celów naukowych, edukacyjnych, kulturowych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych w sposób, który nie wpłynie negatywnie na przyrodę w parku;
3. prowadzenie działań związanych z edukacją przyrodniczą.

W polskich Karpatach utworzono **6 parków narodowych** są to:

1. **Babiogórski** Park Narodowy;
2. **Bieszczadzki** Park Narodowy (największy);
3. **Gorczański** Park Narodowy;
4. **Magurski** Park Narodowy;

²³ Art. 8 ust. 1 i 2 UOP.

²⁴ Określenie i zmiana granic parku narodowego może nastąpić jedynie po uzgodnieniu z właściwymi miejscowo organami uchwałodawczymi jednostek samorządu terytorialnego, na których obszarze działania planuje się powyższe zmiany, co oznacza, że o ochronie dziedzictwa narodowego decyduje się w rzeczywistości na szczeblu lokalnym... w praktyce powoduje to ogromne trudności z powiększaniem obszarów chronionych, nie mówiąc już o tworzeniu nowych parków narodowych (w trakcie obowiązywania obecnej ustawy nie powstał żaden nowy park narodowy!).

²⁵ Funkcjonowanie parków narodowych regulują art. 7-12 UOP.

²⁶ Art. 8b ust. 1 pkt 1–3 UOP.

5. **Pieniński** Park Narodowy (najmniejszy).
6. **Tatrzański** Park Narodowy;

Przewodnik wybierający się z grupą turystów do parku narodowego powinien bezwzględnie zapoznać się z obowiązującym na jego terenie **regulaminem** oraz zasadami udostępniania (umieszczonymi na stronach internetowych poszczególnych parków). Warto również sprawdzić czy park posiada (a jeżeli tak, to jakie i gdzie) udogodnienia dla osób niepełnosprawnych. Przydatna jest też znajomość infrastruktury oraz oferty edukacyjnej parku (ośrodki, wiaty, tablice edukacyjne, ścieżki dydaktyczne, wystawy stałe i czasowe, ogródki roślin górskich, zajęcia, warsztaty i imprezy edukacyjne, realizowane projekty, wydawnictwa, strona internetowa).

1.2.1.1. Babiogórski Park Narodowy²⁷

Informacje ogólne

Dyrekcja Babiogórskiego Parku Narodowego wraz ze stałą wystawą, Ogrodem Roślin Babiogórskich oraz Ogrodem Zmysłów (przystosowanym dla osób niepełnosprawnych ruchowo i wzrokowo) znajduje się w **Zawoi Barańcowej**. Park rozpoczął działalność w **1955 r.** W 1977 r. został włączony do programu UNESCO „Człowiek i biosfera” (MaB – Man and Biosphere) pod nazwą Rezerwat Biosfery „Babia Góra”. Teren BgPN obejmują dwa obszary Natura 2000: siedliskowy „Ostoja Babiogórska” (→ostoja) oraz ptasi „Babia Góra”. Symbolem parku jest okazała roślina **okrzyn jeleni**. Strona internetowa: <http://www.bgpn.pl/>.

Historia ochrony

Ochrona Babiej Góry ma długą historię i wielu zasłużonych ludzi, którzy byli zaangażowani w ratowanie przyrody Królowej Beskidów. Jako pierwszego należy wymienić **Hugona Zapalowicza**, który rozbudził zainteresowanie tym terenem wśród badaczy i turystów oraz zwrócił ich uwagę na problem niszczenia babiogórskich lasów. Od 1878 r. gospodarowali w nich Habsburgowie, którzy byli nastawieni wyłącznie na zyski z wyrębu w wyniku czego, na przełomie wieków, pierwotna puszcza została na znacznych obszarach wycięta. W 1925 r. powstała Państwowa Rada Ochrony Przyrody (PROP), której celem było doprowadzenie do powstania parków narodowych m.in. w Białowieży, Tatrach, Pieninach oraz na Babiej Górze. Ważne były również przemiany własnościowe w rejonie masywu – na stokach północnych właścicielem lasów została Polska Akademia Umiejętności, na południu, od Komposesoratu Orawskiego tereny wykupiły Lasy Państwowe. Niestety obie instytucje traktowały swoje nowe nabytki jako źródło dochodów.

Pierwszym inicjatorem utworzenia parku narodowego na Babiej Górze był kierownik schroniska na Markowych Szczawinach **Władysław Midowicz**. W 1929 r. **prof. Walery Goetel** zainicjował podjęcie przez PROP uchwały dla zabezpieczenia terenów przyszłego

²⁷ Informacje na temat BgPN pochodzą głównie ze strony internetowej parku <http://www.bgpn.pl/> (dostęp 21.03.2018) oraz z monografii D. Ptaszycka-Jackowska (red.) *Światy Babiej Góry*, Babiogórski Park Narodowy & Drukarnia i Wydawnictwo „Grafikon”, Zawoja 2005.

parku, a W. Miodowicz opublikował artykuł pt.: „Przyszły Park Narodowy na Babiej Górze”. W dyskusję nad utworzeniem parku włączył się również zasłużony na polu ochrony przyrody **prof. Władysław Szafer**. Tymczasem Dyrekcja Lasów Państwowych już w 1928 r. wprowadziła zagospodarowanie rezerwatowe w partiach podszczytowych na powierzchni 403 ha. W 1933 r. Walne Zgromadzenie PAU ustanowiło rezerwat o powierzchni 642 ha, co razem dało już 1045 ha rezerwatu, który obejmował piętra regla górnego, subalpejskie i alpejskie. Mimo to w masywie Babiej Góry nadal pozyskiwano duże ilości drewna. W okresie wojny Niemcy jeszcze intensywniej eksploatowali okoliczne lasy.

Po II wojnie światowej PROP została powołana w tym samym przedwojennym składzie, co pozwoliło na sprawne kontynuowanie działań na rzecz utworzenia BgPN. Rozporządzenie Rady Ministrów o powołaniu Babiogórskiego Parku Narodowego zostało wydane w 1954 r. (weszło w życie z dniem 1 stycznia 1955 r.)²⁸. Powierzchnia objęta wówczas ochroną wyniosła 1703 ha i była zdecydowanie za mała. Rozszerzenia parku dokonano w 1997 r. po ponad dwudziestoletnich staraniach Dyrekcji Parku – obszar chroniony powiększono do obecnych rozmiarów 3392 ha oraz utworzono otulinę o powierzchni 8437 ha. W 1977 r. BgPN (jako jeden z pierwszych obszarów na świecie) otrzymał status rezerwatu biosfery i został włączony do programu UNESCO „Człowiek i biosfera” (MaB – Man and Biosphere) pod nazwą Rezerwat Biosfery „Babia Góra”. W 2001 r. do rezerwatu biosfery przyłączono również obszar całej otuliny. Na podstawie dyrektyw Unii Europejskiej Park włączono także do sieci Natura 2000 (zarówno jako obszar siedliskowy „Ostoja Babiogórska”, jak i ptasi „Babia Góra”). Po stronie słowackiej z Parkiem graniczy rezerwat Babia Hora oraz Chránená Krajinná Oblast Horná Orava.

Obszar parku

Babiogórski Park Narodowy zajmuje powierzchnię 3392 ha natomiast jego otulina powierzchnię 8437 ha. Park obejmuje swoim obszarem większą część masywu Babiej Góry znajdującego się w granicach Polski od Jałowcowego Siodła po Przeł. Lipnicką, orawskie stoki powyżej ok. 1200–1250 m n.p.m. oraz fragment Pasma Polic między Przeł. Lipnicką a Polaną Brożki. Dodatkowo do parku należą dwie enklawy: na zachód od Krowiarek i przy siedzibie dyrekcji parku. Z obszaru chronionego wyłączonych jest natomiast 5 polan w tym Norczak, Sulowa Cyrhla i Czarna Cyrhel. Ochroną ścisłą objęte jest 1126 ha czyli ok 1/3 parku (piętro halne, piętro kosodrzewiny, górnoreglowy bór świerkowy oraz fragmenty lasów regla dolnego). Ochronie czynnej poddane jest ok 2083 ha porośniętych przez dolnoreglowe drzewostany, które w wyniku dawnej gospodarki człowieka zostały w znacznym stopniu przekształcone. Obszary ochrony krajobrazowej zajmują ok 185 ha są to głównie tereny niestanowiące własności skarbu państwa oraz miejsca służące zintensyfikowanym działaniom edukacyjnym, obsłudze ruchu turystycznego, czy też komunikacji (drogi, parkingi). Do grupy tej należą też niestety niezwykle cenne przyrodniczo polany, a także Mała Babia Góra.

²⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. w sprawie utworzenia Babiogórskiego Parku Narodowego, Dz.U. 1955 nr 4 poz. 25, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19550040025>, dostęp 21.03.2018.

Walory przyrodnicze

Babia Góra (1725 m n.p.m.) to odosobniony masyw o przebiegu równoleżnikowym przewyższający otaczające wzniesienia Beskidów Zachodnich średnio o 500 m i będący najwyżej po Tatrach wyniesionym obszarem w Polsce. Masyw budują odporne piaskowce płaszczowiny magurskiej, której warstwy w obrębie grzbietu głównego zapadają w kierunku południowym. Skośne ułożenie warstw zadecydowało o charakterystycznym ukształtowaniu terenu. Stoki południowe są łagodne i monotonne z szerokimi wypłaszczeniami i sporadycznymi lejami źródłowymi. Urwiste stoki północne zwane „wielką zerwą Babiej Góry” cechuje natomiast wyjątkowo urozmaicona rzeźba ze żlebami, kotłami, niszami osuwiskowymi, rozległymi rumowiskami skalnymi i rozpadlinami oraz lejami źródłowymi. Powyżej górnej granicy lasu (ok. 1400 m n.p.m.) można obserwować liczne **peryglacjalne**²⁹ **formy rzeźby** oraz **formy glacialne**³⁰ silnie przekształcone przez osuwiska. Grzbietem Babiej Góry przebiega europejski dział wód pomiędzy zlewiskami Morza Czarnego oraz Bałtyku. Bogata jest sieć cieków wodnych. Interesujące jest występowanie jeziorzek w zagłębieniach osuwiskowych (np. Mokry Stawek). Typowo górski klimat charakteryzuje: występowanie pięter klimatycznych, znaczna ilość opadów, inwersja temperatury, częste silne wiatry halne, wyjątkowa zmienność pogody (!).

Na Babiej Górze możemy obserwować **bardzo dobrze wykształcony piętrowy układ roślinności**. Piętra roślinne, ze względu na odosobniony charakter masywu, są obniżone względem Tatr o około 100–200 m. **Do wysokości ok. 600–700 m** powinny sięgać lasy **piętra pogórza**, jednak nie zobaczymy ich pod Babią Górą, ponieważ praktycznie wszystkie zostały wycięte, a ziemię przeznaczono pod uprawę, pastwiska i zabudowę. Wyżej, **do wysokości ok. 1150 m sięgają lasy regla dolnego**, które zajmują większą część BgPN. Dominuje żyzna buczyna karpacka, w której runie obficie występują →geofity wiosenne, m.in. charakterystyczny dla buczyny karpackiej żywiec gruczołowaty, a także zawilec gajowy czy czosnek niedźwiedzi. Niewielkie płaty zajmuje kwaśna buczyna górska, dużą rolę odgrywa dolnoreglowy bór jodłowo-świerkowy. ”Nieco mniejsza powierzchnia zajęta jest przez płaty dolnoreglowego lasu jodłowego. Nad potokami spotkać można nadrzeczną olszynę górską, zaś w lokalnych zagłębieniach i w miejscach wsięku wód występuje jeden z najbogatszych florystycznie zespołów babiogórskich (→zespół roślinny) – bagienna olszyna górska.”³¹ To właśnie w reglu dolnym spotkać można doskonale zachowane **pozostałości pierwotnej puszczy karpackiej** objęte obecnie ochroną ścisłą. Rosną tu jodły i świerki przekraczające 40 m wysokości i 3 m obwodu. Najokazalsza tzw. **Gruba Jodła** (50 m wys. i 4 m obwodu), rosnąca niegdyś pod Czarną Halą, nie dotrwała do naszych czasów (w miejscu gdzie rosła znajduje się kamienna rekonstrukcja pnia). Niestety spora część lasów dolnoreglowych została silnie przekształcona w wyniku masowej eksploatacji drewna, jaka

²⁹ Powstanie form peryglacjalnych (np. gołoborzy) jest związane z oddziaływaniem zimnego klimatu panującego na Babiej Górze w okresie plejstocenu.

³⁰ Występowanie na Babiej Górze form glacialnych i niwalnych będących efektem lokalnego zlodowacenia od lat budzi kontrowersje. Obecnie uważa się, że formy te mają pochodzenie złożone: powstały w efekcie działania lodowca, a następnie zostały przekształcone przez osuwiska. Przykładem jest kocioł pomiędzy Diablakiem a Kościółkami czy Sucha Dolinka.

³¹ Babiogórski Park Narodowy, <http://www.bgpn.pl>, dostęp 21.03.2018.

miała tu miejsce w XIX i na początku XX w. Trwa przebudowa tych drzewostanów w celu przywrócenia naturalnej struktury, będzie to drzewostan bukowo-jodłowy z domieszką świerka (obecnie jest dużo więcej świerka niż jodły).

Regiel górny (od 1150 do ok. 1400 m n.p.m.) to dominacja borów świerkowych o dużym stopniu naturalności. Lasy te miejscami zachowały się w pierwotnej formie, ponieważ ze względu na niedostępność terenu rzadko docierali do nich drwale (poza tym drewno z regła dolnego zaspokajało zapotrzebowanie). Bory świerkowe zamieszkuje znacznie mniej gatunków roślin niż rosnące niżej lasy mieszane. Z drzew mamy tu niepodzielnie panującego świerka oraz jarzębiny, szczególnie obficie występujące przy górnej granicy lasu i na terenie wiatrołomów. W runie możemy spotkać borówkę czernicę, a przy rozluźnionym drzewostanie niezwykle bujnie rosnącą paproć – wietlicę alpejską. W reglu górnym ma swoje stanowiska **symbol parku – okrzyn jeleni**. W miejscach odsłoniętych i wilgotnych wykształcają się →ziołorośla z omiegami górskimi, miłosną górką, ciemnicą zieloną czy lepieźnikami. Na śródleśnych polanach regła dolnego i górnego często spotkać można zarośla szczawiu alpejskiego zwane przez miejscową ludność „szczawinami”.

Powyżej górnej granicy lasu rozciąga się **piętro subalpejskie (od ok. 1400 do ok. 1600 m n.p.m.)**, czyli królestwo kosodrzewiny (piętro charakterystyczne dla gór Europy Środkowej – nie występuje nigdzie indziej). Między zaroślami kosówki możemy spotkać te same gatunki co w reglu górnym – borówkę czernicę, podbiałek alpejski, częściej pojawia się borówka brusznica i śmiałek pogięty. „Luki” w kosodrzewinie są zajmowane przez bujne ziołorośla lub murawy z trzcinnikiem owłosionym (gatunek trawy). Miejsca, gdzie dawniej wypalono i wykarczowano kosówkę porasta borówka czernica, łąny trzcinników oraz jałowiec halny. W miejscach wyleżysk śnieżnych występują tylko odpowiednio przystosowane rośliny, np. karłowata wierzba zielna.

Piętro alpejskie, inaczej piętro hal, rozciąga się mniej więcej **powyżej wysokości 1600 m n.p.m.** i stanowi jeden z największych walorów przyrodniczych parku. (poza Babią Górą wykształciło się w Polsce tylko w Tatrach i w Karkonoszach). Rosną tu murawy wysokogórskie, wśród których dominują rośliny wiatropylne, głównie trawy i turzyce, np. śmiałek pogięty, kostrzewa niska, sit skucina, a w miejscach wyleżysk śnieżnych kosmatka brunatna. Liczne są również rośliny owadopylne, które wyróżniają się kwiatami nieproporcjonalnie dużymi w stosunku do małych łodyżek i liści. Wielkość i intensywna barwa kwiatów jest konieczna do przyciągnięcia niezbyt licznych i mało ruchliwych na tej wysokości owadów. Spośród roślin kwitnących warto wymienić: sasanę alpejską, zawilca narcyzowego, jastrzębca alpejskiego, dzwonka wąskolistnego, rdesta węzownika czy goryczkę kropkowaną. W szczelinach piaskowca znajdują się jedyne w Polsce i Karpatach Zachodnich stanowiska **rogownicy alpejskiej**. Liczne rumowiska skalne porastają mchy i porosty (np. charakterystyczny żółtozielony wzorec geograficzny).

Bogato przedstawia się fauna Babiej Góry: żyje tu 188 gatunków kręgowców i ponad 4000 gatunków bezkręgowców (wraz z postępem badań liczba ta wzrasta). Zwierzęta często wykazują duże przywiązanie do konkretnej strefy klimatyczno-roślinnej, tworząc charakterystyczne dla stref zespoły. W potokach występują zaledwie dwa gatunki ryb – pstrąg potokowy i głowacz pręgopłetwy. W miejscach podmokłych, przy →młakach, rozlewiskach potoków, a także przy babiogórskich stawkach można spotkać przedstawicieli płazów ogoniastych: salamandrę plamistą, traszkę karpacką i górką. Z płazów bezogonowych warto

wymienić ropuchę szarą oraz kumaka górskiego, występuje też kilka gatunków żab. Gady są reprezentowane przez 6 gatunków: padalca zwyczajnego, jaszczurkę żyworodną, jaszczurkę zwinkę, zaskronca zwyczajnego, żmiję zygzakowatą oraz bardzo rzadko spotykanego gniewosza plamistego. Wśród kręgowców najliczniej reprezentowane są ptaki – zespół gatunków spotykany na Babiej Górze jest charakterystyczny dla obszaru górskiego i związanego z nim układu pięter klimatyczno-roślinnych, nie różni się jednak od zespołów spotykanych w analogicznych środowiskach w okolicy. W reglu dolnym i górnym znajdują się **ostoje gluszcza i jarząbka**, spotyka się tu także **puchacza** i **puszczyka uralskiego**. Licznie reprezentowane są dzięcioły, m.in. gatunek borealno-górski – **dzięcioł trójpalczasty**. Gatunkiem zanikającym jest **cietrzew**, który zasiedla piętro kosodrzewiny i górne partie regła górnego. Występują tu również dwa gatunki charakterystyczne dla piętra subalpejskiego i alpejskiego: **plochacz halny** i **siwerniak**. Najlicniejszą grupą wśród ssaków są gryzonie, które zamieszkują głównie strefę leśną masywu. Wśród nich na uwagę zasługują przede wszystkim żołędniczka i koszatka oraz jedyny alpejski gatunek ssaka występujący na Babiej Górze – **darniówka tatrzańska**. Charakterystycznym ssakiem jest ryjówka górską należąca do owadożernych oraz jej krewniacy – ryjówka aksamitna i malutka. Spośród dużych ssaków kopytnych należy wymienić trzy gatunki: najliczniej występującą sarnę, najbardziej okazałego – jelenia oraz dziką, który niezbyt licznie zasiedla masyw Babiej Góry. Z dużych ssaków drapieżnych pojawia się tu **niedźwiedź**, który preferuje południowe stoki. Obecnie regularnie występuje **wilk** (wcześniej zupełnie wytępiony). Na obszarze całego Parku występują lisy. **Ryś** również jest stałym mieszkańcem Babiej Góry, jednak woli on stoki południowe. Nielicznie występuje borsuk i wydra.

Bardzo bogata jest fauna bezkręgowca – kilka gatunków jest →endemitami babiogórskimi, kilka ma tu jedyne poza Tatrami stanowiska w Polsce. Warto zwrócić uwagę na dużego motyla mieniaka tęczowca o sporych, opalizujących na fioletowo skrzydłach. Ciekawym gatunkiem górskim jest też duży (do 14 cm), bezmuszlowy ślimak pomrów błękitny o stosunkowo zmiennym ubarwieniu (od szafirowego, przez granatowy, fioletowy do niemal czarnego, czasem brązowego). Gatunek ten zamieszkuje oba regle i kosodrzewinę, a nawet wilgotniejsze miejsca w strefie alpejskiej.

Walory kulturowe

Park chroni również dziedzictwo kulturowe związane z działalnością człowieka. Na obszarze BgPN znajdują się interesujące obiekty religijne (Kapliczka Matki Bożej pod Diablakiem), historyczne (np. obelisk na Diablaku) i turystyczne (np. Muzeum Turystyki Górskiej PTTK).

Wybrane działania parku³²

- działania ochronne związane z utrzymaniem lub odtworzeniem właściwego stanu ochrony przedmiotów ochrony (czyli gatunków i siedlisk) obszarów Natura 2000 w części pokrywającej się z obszarem parku np. w celu ochrony kumaka górskiego oraz

³² Babiogórski Park Narodowy, „Projekt planu ochrony Babiogórskiego Parku Narodowego”, http://www.bgpn.pl/files/downloads/PrPO_BgPN_30_08_2016.pdf, dostęp 21.03.2018.

traszki karpackiej³³ utrzymuje się i tworzy nowe „oczka wodne” oraz układa stopy kamieni, gałęzi i pozostawia powalone, nieokrzese drzewa w sąsiedztwie zbiorników wodnych i terenów podmokłych jako schronienia oraz miejsca zimowania;

- działania zmierzające do ochrony ekosystemów leśnych zajmujących 84% pow. parku polegające m.in. na objęciu ochroną ścisłą lasów najmniej zmienionych przez człowieka, a ochroną czynną lasów wymagających przebudowy drzewostanów³⁴, w których prowadzi się cięcia pielęgnacyjne oraz nasadzenia jodły i buka;
- objęcie ochroną ścisłą ekosystemów nieleśnych ponad górną granicą lasu i zabezpieczenie ich przed wydeptywaniem przez turystów;
- ochrona czynna ekosystemów antropogenicznych polegająca m.in. na umiarkowanym wypasie zwierząt gospodarskich, koszeniu i zbiorce siana, usuwaniu młodych drzew i krzewów;
- działania mające na celu ochronę gatunkową m.in. tworzenie nowych miejsc rozrodu gadów poprzez wykonanie kup kamieni, poprawa warunków siedliskowych sów i dzięciołów poprzez pozostawianie drzew dziuplastych, hodowla → **ex situ** gatunków roślin: rogownicy alpejskiej, okrzyń jeleniego, mieczyka dachówkowatego;
- wypełnianie zadań rezerwatu biosfery MaB (sprawując dla niego funkcje ochronne, logistyczne i rozwojowe) m.in. dbanie o zrównoważony rozwój regionu poprzez „(...) współdziałanie służb ochrony przyrody z lokalną społecznością w celu popierania projektów rozwoju działalności, które można uznać za społecznie, kulturowo i ekologicznie przyjazne.”³⁵;
- inwentaryzacja obiektów, analiza i ochrona przyrody nieożywionej;
- prowadzenie własnych badań naukowych oraz monitoringu przyrodniczego;
- udostępnianie parku dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych na zasadach określonych w planie ochrony;
- bieżąca konserwacja, remonty, odtwarzanie infrastruktury turystycznej i edukacyjnej, utrzymanie szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych, punktów widokowych;
- prowadzenie działalności edukacyjnej m.in. organizacja wystaw stałych i czasowych, działalność wydawnicza, udostępnianie zbiorów biblioteki, prowadzenie strony internetowej, a przede wszystkim prowadzenie zajęć edukacyjnych w sali oraz w Ogrodzie Roślin Babiogórskich, na szlakach turystycznych, a także na ścieżkach edukacyjnych. Utrzymanie ścieżek edukacyjnych:
 1. „Doliną Rybnego Potoku”, Ryzowana – Sulowa Cyrhel – Rybna;
 2. „Jak chronimy babiogórską przyrodę”, Markowa Ryzowana – Wilczna – Widelki – Markowa;
 3. „Echa pierwotnej puszczy karpackiej”, Czatoża – Hala Czarnego – Czatoża;
 4. „Śladami Wawrzyńca Szkolnika”, Czatoża – Markowa;
 5. „U źródeł Morza Czarnego”, Krowiarki – Hala Śmietanowa – Gubernasówka – Zubrzyca Skansen;

³³ Kumak górski oraz traszka karpacka są jednymi z przedmiotów ochrony Natura 2000 mówimy, że są to tzw. „gatunki naturowe” czyli gatunki dla których należy tworzyć obszary Natura 2000.

³⁴ **Przebudowa drzewostanów** – przywrócenie właściwego składu gatunkowego i struktury drzewostanów zgodnie z warunkami siedliskowymi.

³⁵ Babiogórski Park Narodowy, <http://www.bgpn.pl/>, dostęp 21.03.2018.

6. „W reglu dolnym”, Rybna – Norczak – Policzne;
7. „Z Zawoi przez Diablak do Lipnicy”, Zawoja – Markowe Szczawiny – Diablak – Lipnica Wielka;
8. „Polsko–słowacka ścieżka edukacyjna”, Markowe Szczawiny – Brona – Diablak – Slana Voda (Słowacja);
9. „Mokry Kozub”.

1.2.1.2. Bieszczadzki Park Narodowy³⁶

Informacje ogólne

Dyrekcja Bieszczadzkiego Parku Narodowego znajduje się w **Ustrzykach Górnych**. W Ustrzykach Dolnych działa Muzeum Bieszczadzkiego Parku Narodowego, w Lutowiskach – Ośrodek Informacji i Edukacji Turystycznej BdPN, w Suchych Rzekach – Terenowa Stacja Edukacji Ekologicznej wraz z ogródkiem botanicznym (podobna stacja powstaje również w Wołosatem). W Wołosatem znajduje się ponadto Hodowla Zachowawcza Konia Huculskiego, a w Tarnawie Niżnej Stanica Konia Huculskiego. Park rozpoczął działalność w **1973 r.** Obecnie wchodzi w skład Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”. Park obejmują obszar ptasi i siedliskowy Natura 2000 o nazwie „Bieszczady”. Symbolem parku jest **głowa rysia**. Strona internetowa: <https://www.bdpn.pl/>.

Historia ochrony

Idea objęcia Bieszczadów parkiem narodowym pojawiła się już w latach 50. XX w. W latach 1956, 1957 i 1961 przedstawiano plany przyszłego parku narodowego różniące się nie tylko powierzchnią, która miała zostać objęta ochroną (od 4800 ha do 12000 ha), ale także umiejscowieniem parku (konceptje parku podzielonego na dwa odrębne rezerваты, brak ochrony Połoniny Caryńskiej i Wetlińskiej). Wszystkie projekty obejmowały masyw Tarnicy i Halicza. Ostatecznie zwyciężyła idea objęcia ochroną jak najmniejszego obszaru. 4 lipca 1973 r. zostało wydane Rozporządzenie Rady Ministrów ustanawiające Bieszczadzki Park Narodowy³⁷ obejmujący swym obszarem masyw Tarnicy i „wyspę” – sam grzbiet Połoniny Caryńskiej (zaledwie 5582 ha). Zasięg i granice nowego parku były nie do zaakceptowania ze względów przyrodniczych gdyż praktycznie uniemożliwiały prawidłową ochronę. Dlatego też powstawały nowe koncepcje powiększenia parku. W pracach tych zasłużył się **prof. Stefan Michalik** z Zakładu Ochrony Przyrody PAN. Bieszczadzki Park Narodowy rozszerzał swe granice czterokrotnie: w 1989 r. do 15710 ha, w 1991 r. do 27064 ha (najważniejsze rozszerzenie), w 1996 r. (Caryńskie, Bukowiec, Beniowa) i w 1999 r. (tzw. Łąki Nadszańskie). W 1992 r. park został uznany za Rezerwat Biosfery MaB

³⁶ Informacje na temat BdPN pochodzą głównie ze strony internetowej parku <https://www.bdpn.pl/> (dostęp 21.03.2018), przewodnika P. Luboński (red.), *Przewodnik Bieszczady dla prawdziwego turysty*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2004 oraz mapy przyrodniczo-turystycznej C. Ćwikowski i in., *Bieszczadzki Park Narodowy*, Bieszczadzki Park Narodowy, Ustrzyki Górne.

³⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 1973 r. w sprawie utworzenia Bieszczadzkiego Parku Narodowego, Dz.U. 1973 nr 31 poz. 179, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19730310179>, dostęp 21.03.2018.

„Karpaty Wschodnie”. W 1998 r. BdPN został wyróżniony Dyplomem Europejskim, przyznany przez Radę Europy, w uznaniu za ochronę wyjątkowo cennych zasobów przyrodniczych. Teren Parku obejmuje obecnie obszar siedliskowy i obszar ptasi Natura 2000 „Bieszczady”.

Obszar parku

Bieszczadzki Park Narodowy zajmuje obszar 29200 ha powierzchni, a jego otulina 52065 ha. Park obejmuje Pasmo Połonin z Gniazdem Tarnicy, Połonią Caryńską i Wetlińską oraz Pasmo Graniczne od Rabiej Skály do Opołonka. Enklawę parku tworzy obszar tzw. Łąk Nadszańskich czyli łąk dawnych wsi: Bukowiec, Sokoliki, Tarnawa, Dźwiniacz i Łokieć. Ochroną ścisłą objęte jest ok 64% pow. parku, czynną ok. 36% natomiast krajobrazową ok. 0,3%.

Walory przyrodnicze

Obszar zajmowany przez BdPN budują utwory fliszowe dwóch płaszczowin: dukielskiej i śląskiej, zaś na ich styku występuje zaliczana do płaszczowiny śląskiej strefa przeddukielska. Rzeźba Bieszczadów ma charakter strukturalny czyli wynika bezpośrednio z budowy geologicznej. Długie grzbiety o przebiegu NW–SE, których wysokość wzrasta ku południowemu wschodowi tworzą charakterystyczny układ rusztowy, zaś doliny (z licznymi przełomami) układ kratowy. Typowa dla Bieszczadzkich grzbietów jest forma dwugarbna z długimi grzebieniami skalnymi. Liczne są osuwiska i jeziora osuwiskowe. Klimat określa się jako górski z relatywnie silnymi akcentami kontynentalnymi. Opady należą do najobfitszych w Polsce. Ciekawy jest duży udział wiatrów południowych znad Niziny Węgierskiej, które sprzyjają utrzymywaniu się połonin.

W Bieszczadach wyróżnia się trzy piętra roślinne: **piętro pogórza (do 500 m n.p.m.), piętro regla dolnego (do wys. 1150 m n.p.m.) i piętro połonin** (powyżej górnej granicy lasu – GGL). BdPN nie obejmuje najniższego piętra. **Taki układ pięter jest wyjątkowy, nie ma tu piętra regla górnego ani piętra subalpejskiego (kosodrzewiny), GGL utworzona jest na reglu dolnym, a piętro alpejskich łąk obniża się aż do 1150 m n.p.m. Za formę zastępczą dla piętra kosodrzewiny uważa się czasem zespół olszy kosej.** „Osobliwy układ pięter roślinności Bieszczadów uwarunkowany jest specyficznym klimatem. Wysuszające wiatry południowe znad Niziny Węgierskiej oraz pionowy rozkład temperatur przesadzają o stosunkowo niskim przebiegu klimatycznej granicy lasu (...) i braku górnoreglowego boru świerkowego. Również źródła historyczne potwierdzają istnienie połonin w Bieszczadach, w okresie wcześniejszym niż pojawiło się osadnictwo (...). Piętro połonin ukształtowane zostało przez czynniki naturalne, niemniej gospodarcze oddziaływanie człowieka miało istotny wpływ na zasięg, skład i strukturę → zbiorowisk roślinnych.”³⁸

Tylko w Bieszczadach możemy mówić o tzw. „**krajinie dolin**” ukształtowanej częściowo kosztem piętra pogórzy i regla dolnego. Ma ona charakter antropogeniczny, czyli została ukształtowana przez człowieka, który dopiero w latach 40. XX w. zaprzestał tradycyjnej gospodarki. „Kraina dolin” zaznacza się w krajobrazie obecnością łąk i pastwisk, terasami pól, miedzami i zdziczałymi sadami, świadczącymi o niegdysiejszej obecności wsi. Występuje tu obecnie około 40 różnych zbiorowisk roślinnych w większość półnaturalnych.

³⁸ Bieszczadzki Park Narodowy, <https://www.bdpn.pl/>, dostęp 21.03.2018.

Najciekawszymi zbiorowiskami krainy dolin są **torfowiska wysokie**: Tarnawa, Litmirz, Łokieć, Dźwiniacz, Wołosate, na których mają swe stanowiska: bagno zwyczajne, wełnianka pochwowata, żurawina zwyczajna, owadożerna rosiczka okrągłolistna. Największe powierzchnie zajmują łąki kośne i użytkowane pastwiska na siedliskach świeżych³⁹, np. pastwiska z życicą trwałą i grzebienicą pospolitą (gatunki traw). Nieużywane pastwiska zamieniają się w „psiary” – ubogie zespoły bliźniczkowe (z dominującym gatunkiem trawy – bliźniczką psią trawką), na których występują silne zjawiska sukcesyjne (→ sukcesja ekologiczna). Ze względu na obecność człowieka spotyka się także silnie ekspansywne zbiorowiska ruderalne (→ ruderalna roślinność), np. jednogatunkowe łąny pokrzywy, szczawiu alpejskiego czy perzu właściwego.

Lasy zajmują 77% powierzchni parku. Większość z nich zachowała charakter naturalny⁴⁰ (68%), zdarzają się również **drzewostany o charakterze pierwotnym**⁴¹ (15%). Piętro regła dolnego tworzą głównie zespoły żyznej buczyny karpackiej z gatunkami wschodniokarpackimi, takimi jak żywokost sercowaty, sałatnica leśna i lulecznica kraińska. Spotykamy też niewielkie płyty kwaśnej buczyny górskiej z kosmatką i borówką. Stanowiska suche, na stromych, kamienistych zboczach zajmuje typowo wschodniokarpacka odmiana żyznej buczyny zwana buczyną trawiasto-turzycową. Na szczególną uwagę zasługują **jaworzyna zioloroślowa**⁴² i **zioloroślowa buczyna krzywulcowa**. Bardzo rzadkie lub rzadkie są lasy jaworowe. Niewielkie płyty na terenach zabagnionych, u podnóża zboczy lub wzdłuż wolno płynących wód tworzy zespół olszyny bagiennej. Nad potokami i rzekami, na terasach zalewowych często występuje bogate zbiorowisko olszynki karpackiej.

Po przekształceniach związanych z gospodarką pasterską (obniżenie GGL, likwidacja zbiorowisk zaroślowych, znaczny wzrost bliźniczyisk) odnawia się powoli piętrowość zbiorowisk połoninowych. Wyjątkowość połonin w polskich Bieszczadach wynika właśnie z zaprzestania pasterstwa i odtworzenia się zbiorowisk, których nie ma na wciąż wypasanych obszarach innych wschodniokarpackich pasm. W Bieszczadach opisano około 40 zbiorowisk połoninowych, które możemy podzielić na 3 grupy:

- zbiorowiska zaroślowe połonin (największy obszar, bezpośrednio nad GGL),
- połoninowe zbiorowiska traworoślowe, zioloroślowe i krzewinkowe (wyżej),
- zbiorowiska alpejskie (na najwyższych szczytach i grzbietach).

Flora Bieszczadów obejmuje około 780 roślin naczyniowych, z czego 23% (184 gat.) to gatunki górskie. Unikatową cechą BdPN jest **występowanie licznych gatunków wschodnich** (ok 30 gat., m.in. ciemnyca biała, lulecznica kraińska, sałatnica leśna, śnieżyca wiosenna) w tym 7 wschodniokarpackich endemitów, m.in. lepnica karpacka czy tojad wschodniokarpacki.

Bieszczadzki Park Narodowy jest jedną z najważniejszych w Polsce, a nawet w Europie ostoj zwierząt. Odnotowano tutaj 284 gatunki kręgowców (połowa występujących w Polsce). Na szczególną uwagę zasługuje obecność dużych drapieżników: **niedźwiedzia** (6–

³⁹ „Świeże” w tym przypadku oznacza stopień wilgotności i dostępność wody.

⁴⁰ Podstawowym kryterium oceny naturalności lasu jest zgodność składu gatunkowego drzewostanu z warunkami siedliskowymi.

⁴¹ Skład gatunkowy i struktura wiekowa drzewostanu ukształtowały się bez bezpośredniej ingerencji człowieka.

⁴² **Jaworzyna zioloroślowa** są stosunkowo rzadkim siedliskiem przyrodniczym w polskich Karpatach (łącznie jedynie około 450 ha). Większość z nich występuje w Bieszczadach w obrębie BdPN, w strefie górnej granicy lasu. Pozostałe stanowiska zlokalizowane są w Beskidzie Żywieckim m.in. na Babiej Górze na pograniczu regła dolnego i górnego. (Źródło: <http://www.iop.krakow.pl/karpaty/>, dostęp 21.03.2018).

8 miejsc gawrowania), **wilka** (3–4 arealy wilczych watah) oraz **rysia** (3–4 obszary występowania). Liczebność populacji **źbika** nie jest dokładnie znana. Na obszarze BdPN rezydują dwa stada **zubrów** (teren parku pokrywa się tylko częściowo z ich arealami występowania liczącymi kilkadziesiąt km²). Najliczniejszym przedstawicielem kopytnych jest jelen szlachetny. Bieszczady to bez wątpienia również jedna z najcenniejszych karpackich ostoi ptaków. Występują tutaj cenne gatunki ptaków drapieżnych: **orlik krzykliwy**, **orzeł przedni**, trzmiełojad oraz sów: **puchacz**, **puszczyk uralski**, sóweczka, włochatka. Interesujące jest występowanie gatunków borelano–alpejskich: **dzięcioł trójpalczasty**, drozd obrożny, orzechówka oraz wysokogórskich: **siwerniak**, **płochacz halny**. W Bieszczadach odnotowano 7 gatunków gadów – trzy jaszczurki: zwinkę, żyworodną i padalca zwyczajnego oraz cztery węże: zaskrońca zwyczajnego, żmiję zygzakowatą, gniewosza plamistego i **węża Eskulapa** (dwa ostatnie w otulinie BdPN). Naliczono 11 gatunków płazów, wszystkie zasługują na zapamiętanie: cztery traszki (grzebieniasta, górską, zwyczajną, karpacką), salamandra plamista, kumak górski, dwie ropuchy (szara i zielona), rzekotka drzewna, żaba trawna i żaba zwinka. Gromadę ryb reprezentuje 10 gatunków, spośród których warto wymienić takie jak: głowacz pręgopłetwy, strzebla potokowa, pstrąg potokowy. Spośród kręgowców występujących w BdPN najbardziej prymitywnym jest beżuchwowiec – minóg strumieniowy. Fauna bezkręgowca nie jest jeszcze do końca poznana ale wiadomo, że BdPN to obszar występowania licznych gatunków chronionych, endemitów wschodniokarpackich, południowo–wschodniokarpackich oraz gatunków reliktowych (→relikt). Warto wymienić dwa rzadkie gatunki chrząszczy – **nadobnicę alpejską** oraz drapieżnego biegacza urozmaconego.

Walory kulturowe

II wojna światowa oraz powojenne wysiedlenia unicestwiły związaną z tym terenem kulturę bojkowską, niemal zupełnie zniknęła nawet tradycyjna zabudowa. Zachowały się zaledwie podmurówki cerkwi (w Berehach Górnych, Wołosatem i Beniowej), ślady zabudowań dworskich (w Siankach i Berehach Górnych), ślady wiejskich chałup, resztki torów kolejki wąskotorowej oraz fragmenty dawnych dróg. Przetrwało kilkanaście przydrożnych krzyży oraz kilkadziesiąt cmentarnych nagrobków. Do zadań parku należy zachowanie tego dziedzictwa kulturowego, a także utrzymanie specyficznego krajobrazu kulturowego „krajiny dolin” poprzez koszenie lub wypas historycznie użytkowanych łąk i pól uprawnych.

Wybrane działania parku⁴³

- czynna ochrona zbiorowisk leśnych m.in. poprzez regulację składu gatunkowego i zagęszczenia drzew w drzewostanach;
- czynna ochrona zbiorowisk nieleśnych m.in. poprzez mechaniczne i ręczne koszenie łąk oraz wypas owiec i koni huculskich;
- czynna ochrona torfowisk wysokich i niskich w Dolinie Wołosatego i Tarnawy Niższej m.in. poprzez zabezpieczenie przed murszeniem gleb torfowych i degradacją

⁴³ Bieszczadzki Park Narodowy, *Projekt Rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie ustanowienia planu ochrony dla Bieszczadzkiego Parku Narodowego*, https://www.bdpn.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=1739&Itemid=170, dostęp 21.03.2018.

zbiorowisk w związku z obecnością rowów melioracyjnych, budowę przegród ziemnych i zastawek;

- czynna ochrona gatunków roślin poprzez zbiór nasion i wysadzanie siewek oraz uprawę roślin w ogródku w Suchych Rzekach m.in. ostrożeńca wschodniokarpackiego, tojadu wschodniokarpackiego, rosiczki okrągłolistnej, pełnika alpejskiego;
- czynna ochrona gatunków zwierząt np. „zabezpieczenie miejsc rozrodu i bytowania płazów oraz bezkręgowców wodnych poprzez wykonanie nowych oczek wodnych oraz pogłębienie i oczyszczanie względnie powiększenie istniejących”⁴⁴, ochrona żubra – dokarmianie zwierząt w okresie zimowym, wzbogacanie puli genowej miejscowego stada poprzez wprowadzenie osobników z innych populacji z linii białowiesko – kaukazkiej;
- **zachowawcza hodowla konia huculskiego;**
- minimalizacja wpływu masowej turystyki (ograniczenia czasu zwiedzania do godzin dziennych, likwidacja miejsc kontaktu człowieka i dużych ssaków przez zabezpieczenie koszy na odpadki, reperacja szlaków turystycznych, zabezpieczanie kopuł szczytowych i wychodni przed rozdeptaniem przez ludzi, monitoring turystyczny);
- ochrona dziedzictwa kulturowego i historycznego m.in. wykonanie ogrodzeń wokół obiektów kulturowych, wykaszanie roślinności w obrębie dawnych zespołów osadniczych (cmentarze, cerkwiska, miejsca po zagrodach), konserwacja nagrobków i krzyży przydrożnych;
- wypełnianie zadań związanych z MaB „Karpaty Wschodnie”;
- prowadzenie własnych badań naukowych oraz monitoringu przyrodniczego;
- udostępnianie parku dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych na zasadach określonych w planie ochrony;
- działania edukacyjne – zajęcia i programy edukacyjne, działalność wydawnicza, biblioteka, strona internetowa, prowadzenie Muzeum Przyrodniczego w Ustrzykach Dolnych, Ośrodka Informacji i Edukacji Turystycznej BdPN w Lutowiskach oraz stacji terenowych, organizacja i utrzymanie ścieżek edukacyjnych:
 1. ścieżka przyrodnicza „Suche Rzeki – Smerek”, symbol: Jodła;
 2. ścieżka przyrodnicza „Połonina Wetlińska” – z Berehów Górnych przez Połoninę Wetlińską do Wetliny, symbol: Pełnik alpejski;
 3. ścieżka dendrologiczno–historyczna „Berehy Górne” – z Przeł. Wyżniańskiej do Przeł. Wyżniej przez Berehy Górne, symbol: Jabłoń;
 4. ścieżka przyrodnicza „Wielka Rawka” z Ustrzyk Górnych przez Wielką Rawkę na Przełęcz Wyżniańską, symbol Jarzębina;
 5. ścieżka przyrodnicza „Połonina Caryńska” – z Ustrzyk Górnych przez Połoninę Caryńską do Berehów Górnych, symbol: Buk;
 6. ścieżka przyrodnicza „Ustrzyki Górne – Wołosate”, symbol: Salamandra plamista;
 7. ścieżka przyrodnicza „Ustrzyki Górne – Szeroki Wierch”, symbol: Śnieżnica wiosenna;

⁴⁴ J.w.

8. ścieżka przyrodniczo–historyczna „Wołosate – Tarnica”, symbol: Orlik krzykliwy;
9. ścieżka przyrodnicza „Rozsypaniec – Krzemień”, symbol: Pierwiosnek Hallera;
10. ścieżka przyrodnicza „Bukowe Berdo”, symbol: Goździk kartuzek skalny;
11. ścieżka przyrodniczo–historyczna „W Dolinie Górnego Sanu”, symbol: Bóbr europejski.

1.2.1.3. Gorczański Park Narodowy⁴⁵

Informacje ogólne

Dyrekcja Gorczańskiego Parku Narodowego wraz z powstającym Ośrodkiem Edukacyjnym (planowane zakończenie prac w 2019 r.) znajduje się w **Porębie Wielkiej**. W dolinie Łopusznej działa terenowa baza edukacyjno–wystawiennicza Gajówka Mikołaja, a na Hali Długiej terenowa stacja edukacyjna. Park funkcjonuje od **1981 r.** Teren parku obejmuje obszar siedliskowy Natura 2000 „Ostoja Gorczańska”. Symbolem parku jest **salamandra plamista**. Strona internetowa: <http://www.gorczański-park.pl/>.

Historia ochrony

Potrzeba ochrony gorczańskiej przyrody stawała się dostrzegalna już w latach międzywojennych XX w. Eksploatowane intensywnie w XIX i na pocz. XX w. lasy (zwłaszcza w Dolinie Ochotnicy i na południu Gorców), radykalnie zmniejszyły swój zasięg, a na gorczańskich polanach pasło się ok. 10000(!) owiec. W 1927 r. z inicjatywy nadleśniczego i późniejszego dyrektora dóbr Wodzickich w Porębie Wielkiej **Tadeusza Świerża–Zaleskiego** oraz **hr. Adama Starzeńskiego** – opiekuna prawnego niepełnoletniego wówczas **hr. Ludwika Wodzickiego** – został powołany pierwszy w Gorcach prywatny **rezerwat „Turbacz” im. Władysława Orkana** obejmujący 114 ha w dol. Potoku Turbacz. Z działań ochroniarskich do II wojny światowej warto jeszcze wspomnieć skuteczny protest oddziału PTT „Gorce” z Nowego Targu przeciw drodze jezdnej mającej prowadzić z Mszany Dolnej do Nowego Targu przez szczyt Turbacza. Po 1945 r. lasy dóbr Wodzickich upaństwowiono, stary rezerwat formalnie przestał istnieć, choć dzięki odpowiedzialnej administracji leśnictwa nie prowadzono tam żadnej działalności. W okresie prac nad powołaniem 3 innych karpaccich parków⁴⁶, doc. Stefan Jarosz wysuwał propozycje objęcia także Gorców ochroną parkową, jednak prawdopodobnie ze względów politycznych do tego nie doszło. W 1959 r. powołano na południowych stokach Lubania nad wsią Kluszkowce **rez. „Modrzewie”** chroniący na ok. 10 ha las z ponad stuletnimi modrzewiami polskimi uważanymi za reliktowe. Rok 1964 przyniósł reaktywację rez. Turbacz, który dzięki staraniom **prof. Stefana Michalika** miał powierzchnię prawie trzykrotnie większą niż stary

⁴⁵ Informacje na temat GPN pochodzą głównie ze strony internetowej parku <http://www.gorczański-park.pl/> (dostęp 21.03.2018), monografii W. Różański (red.) oraz *Gorczański Park Narodowy, 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców*, Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka 2006.

⁴⁶ Parki narodowe: Tatrzański, Babiogórski i Pieniński zostały powołane w 1954 r. i rozpoczęły formalnie działalność 1 stycznia 1955 r.

rezerwat (319 ha). W 1970 r. na południowych stokach Turbacza w Dol. Łopusznej powołano do życia **rez. „Dolina Łopusznej”** o pow. 112 ha obejmujący teren nie eksploatowanego lasu po istniejącej w latach 1950–1953 **hodowli żubra**. Na początku lat 70. wznowiono prace nad powołaniem parku narodowego i opracowano trzy projekty, których autorami byli Stanisław Smólski, Jerzy Honowski oraz Stefan Michalik. Koncepcja utworzenia parku zyskała przychylność władz politycznych już w 1977 r. jednak ponownie prywatne interesy spowodowały odłożenie decyzji. W zamian powołano w 1979 r. **rez. „Gorce”** o pow. 1990 ha w taki sposób, że połączył dwa istniejące rezerwaty w rejonie Turbacza w jeden kompleks chroniony na pow. 2422 ha. Tuż przed burzą polityczną w Polsce w sierpniu 1980 r. podpisano rozporządzenie Rady Ministrów o utworzeniu GPN⁴⁷, które weszło w życie pierwszego stycznia 1981 r. Obszar parku wynosił 5908 ha, a pierwszym dyrektorem został Jerzy Honowski. Obecnie obszar parku jest o ponad 1000 ha większy (po rozszerzeniach w 1988 i 1997 r.) i otoczony otuliną utworzoną w 1997 r. Teren GPN został też dodatkowo objęty ochroną jako obszar siedliskowy Natura 2000 „Ostoja Gorczańska”.

Obszar parku

Powierzchnia GPN wynosi 7029 ha, a jego otuliny 16647 ha. Park nie obejmuje swoim zasięgiem znacznej części terenów cennych przyrodniczo, gdyż na przebieg granic miały wpływ czynniki polityczne, zwłaszcza własnościowe. **Poza terenem GPN znalazły się: kopuła szczytowa Turbacza(!)** (ponad 250 ha boru świerkowego górnoregłowego), Dol. Kowańca i górna część Dol. Lepietnicy. Park ma 15 enklaw i niekorzystny stosunek długości granic do powierzchni, co utrudnia skuteczną ochronę. Nadal prowadzony jest wykup terenów prywatnych położonych w granicach GPN, które stanowią ok. 5% jego powierzchni (głównie są to cenne polany wymagające ochrony czynnej). Ochroną ścisłą jest objęte ok 4000 ha, czynną ok. 2600, natomiast krajobrazową ok 430 ha.

Walory przyrodnicze

Gorce zbudowane są z utworów płaszczowiny magurskiej. W centralnej części przeważają piaskowce magurskie tworzące wychodnie na Kudłoni, Mostownicy i Obidowcu. Na stokach Jaworzyny Kamienickiej powstała jaskinia rozpadlinowa – Zbójecka Jama. Gorce tworzą charakterystyczny rozróg górski z grzbietami promieniście odchodzącymi od Turbacza. Kopulaste wzniesienia o wys. 1100–1300 m n.p.m. (najwyższa w GPN Jaworzyna Kamienicka ma 1288 m n.p.m.) otoczone są przez pas wierzchowin o wys. 700–900 m n.p.m. Dobrze rozwinięta jest sieć źródeł i cieków wodnych. Potoki z północnej i zachodniej części pasma należą do dorzecza Raby, z części wschodniej, południowej i w niewielkim stopniu z zachodniej – do dorzecza Dunajca (w tym najdłuższa w GPN Kamienica). Osobliwością są małe stawki osuwiskowe – Miazgowa Młaka, Morskie Oko i (znajdujący się nieopodal granicy parku) Pucułowski Stawek.

W Gorcach wykształciły się trzy piętra klimatyczno-roślinne: pogórza, regla dolnego i górnego. **Piętro pogórza sięgające po 550–600 m n.p.m.** cechuje występowanie wielu gatunków niżowych, a także lasów liściastych zwanych grądami, dzisiaj w większości

⁴⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1980 r. w sprawie utworzenia Gorczańskiego Parku Narodowego, Dz.U. 1980 nr 18 poz. 66, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19800180066>, dostęp 21.03.2018.

wyciętych na potrzeby gospodarki człowieka. Ślady roślinności tego piętra znajdują się w parku podworskim przy siedzibie GPN w Porębie Wielkiej. **Piętro regła dolnego sięgające po 1150–1200 m n.p.m.** (80% pow. parku), to do ok. 800 m n.p.m. głównie bory jodłowo-świerkowe i świerkowe z mniejszym udziałem buka, zaś pow. 800 m n.p.m. lasy bukowe (głównie zespół żywej buczyny karpackiej – 60% pow. parku). Roślinność **regła górnego powyżej 1150–1200 m n.p.m.** porasta szczyty Jaworzyny Kamienickiej, Kiczory, Kudłonia i leżącego poza GPN Turbacza i wśród gatunków lasotwórczych odznacza się dominacją świerka. Piętra kosodrzewiny w Gorcach nie ma, a stanowiska pod szczytem Kudłonia pochodzą z nasadzeń. Część drzewostanów wskutek działalności człowieka ma zaburzony skład gatunkowy oraz strukturę wiekową. W ostatnich latach obserwujemy dynamiczny rozpad drzewostanów świerkowych (liczne uschnięte drzewa często przewracane przez wiatr). **Las ten nie jest jednak martwy i możemy obserwować proces jego odnawiania** – w miejsce sztucznych nasadzeń pojawia się drzewostan o naturalnym składzie gatunkowym. Lasy pokrywają 95% powierzchni GPN, park charakteryzuje jednak niezwykła różnorodność zbiorowisk i →zespołów roślinnych, co wynika z obecności ponad 100 polan oraz różnorodnych stosunków wodnych. **Polany regłowe** związane z prowadzoną tutaj przez wieki gospodarką pasterską mają ogromną wartość nie tylko przyrodniczą, ale także krajobrazową, kulturową i historyczną. Obecnie, w celu zachowania cennych zbiorowisk nieleśnych oraz walorów widokowych stosuje się koszenie polan oraz prowadzi **wypas kulturowy** w okolicy Hali Długiej.

Flora GPN liczy ok. 850 gatunków roślin naczyniowych, wśród których obok gatunków niżowych (np. krwawnik pospolity, poziomka pospolita), ogólnogórskich (np. wierzba śląska, goryczka trojeściowa) i regłowych (np. jodła pospolita, róża alpejska, parzydło leśne) najciekawsze są gatunki subalpejskie (np. wietlica alpejska, ciemiężca zielona, omieg górski, **zarzyczka górską**⁴⁸, starzec górski) oraz gatunki alpejskie (np. fiołek dwukwiatowy, kuklik górski, pięciornik złoty). Na gorczańskich polanach wiosną rośnie łanami **szafran spiski** zwany popularnie krokusem. Nie ma gorczańskich endemitów, występują natomiast endemity i →subendemity karpackie i zachodniokarpackie, co nadaje florze GPN charakter typowo zachodniokarpacki. Endemitami zachodniokarpackimi spotykanymi w Gorcach są szafran spiski i urdzik karpacki, subendemitami karpackimi są np. żywiec gruczołowaty, żywokost sercowaty, złocien okrągłolistny⁴⁹. W GPN występują ciekawe gatunki kręgowców w tym wiele podlegających ochronie gatunkowej. Ryby reprezentują dwa gatunki: pstrąg potokowy i objęty ochroną ścisłą głowacz przegopłety. Poza obszarem parku w niższych odcinkach potoków pokazuje się jeszcze strzebla potokowa. Naliczono 8 gatunków płazów: żaba trawna, ropucha szara, kumak górski, **salamandra płamista – symbol parku**, traszka górską, traszka zwyczajną, endemit karpacki – traszka karpacka oraz traszka grzebieniasta, obie zamieszczone na „Polskiej →Czerwonej Liście Zwierząt Ginących i Zagrożonych”. Spotkamy 5 gatunków gadów: jaszczurka żyworodna, jaszczurka zwinka, padalec, żmija zygzakowata i zaskroniec zwyczajny. Ptaki są najliczniejsze, występuje tu 125 gatunków

⁴⁸ **Zarzyczka górską** – niewielka roślina zielna występująca w Polsce tylko na kilkunastu stanowiskach, głównie w Tatrach, Gorcach i na Policy. Objęta ścisłą ochroną gatunkową, wpisana do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin.

⁴⁹ A. Medwecka-Kornaś, *Szata roślinna*, [w:] *Gorczański Park Narodowy, 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców*, W. Różański (red.), Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka 2006, s. 65–84.

lęgowych, w tym gatunki rzadkie i zagrożone wyginięciem (**orzeł przedni**⁵⁰, **cietrzew**, **puchacz**, włochatka, sóweczka, dzięcioł białogrzbisty, bocian czarny) gatunki puszczańskie pochodzenia tajgowego (**głuszc**, **jarząbek**, dzięcioł czarny, **puszczyk uralski**, gil), gatunki borealno-alpejskie (**siwerniak**, **dzięcioł trójpalczasty**, drozd obrożny, orzechówka), gatunki górskie (pluszcz i pliszka górską). Ciekawą grupą ptaków GPN są te związane z terenami otwartymi np. polanami (**derkacz**, skowronek, pokląskwa, świergotki) oraz te zamieszkujące park podworski w Porębie Wielkiej (trznadel, szpak, makolągwa, dziwonia). Wśród ssaków na szczególną uwagę zasługują umieszczone w „Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt”: rzęsosek mniejszy należący do rzędu owadożernych, dwa nietoperze mroczek posrebrzony i mroczek pozłocisty, popielica, koszatka, a także **wilk** i **ryś**, dla których GPN stanowi część arealu występowania. Podobnie rzecz ma się z **niedźwiedziem**, który sporadycznie pojawia się w Gorcach. Oprócz tych gatunków zauważalna jest obecność ssaków kopytnych: saren, jeleni i dzików.

Walory kulturowe

Jak już wspomniano **gorczańskie polany regłowe** związane z prowadzoną tutaj przez wieki gospodarką pasterską mają ogromną wartość krajobrazową, kulturową i historyczną. Warto podkreślić, że „Gorce przez wiele lat stanowiły drugi (po Tatrach) pod względem wielkości, a zwłaszcza ilości wypasanych stad, ośrodek pasterstwa w Karpatach Polskich”⁵¹, wypasano tutaj owce oraz bydło. „W okresie międzywojennym w oparciu o gospodarstwa wzorcowe prowadzono eksperymenty i badania nad optymalnymi metodami gospodarki pasterskiej w górach, oraz wyhodowaniem zahartowanej odmiany bydła.”⁵² „W ostatnim dziesięcioleciu XX wieku gospodarka szalaśnicza na terenie Parku prawie całkiem zanikła, zaniechano też koszenia. Jedynie na polanie Wzorowej funkcjonował szałas (do 1997). We wrześniu 2002 roku GPN wykupił polanę wraz istniejącymi tam obiektami i w rok później rozpoczął **kulturowy wypas owiec**.”⁵³ Pozostałościami gospodarki pasterskiej są, pochodzące najczęściej z przełomu XIX i XX w. **szałas pasterskie**, których przetrwało do dzisiaj bardzo niewiele. Z pasterstwem związana jest kapliczka na Jaworzynie Kamienickiej wzniesiona w 1904 r. przez legendarnego bacę Tomasza Chlipałę zwanego Bulandą. Warto pamiętać, że z Gorcami związane są postacie Jana Pawła II (Kaplica Pasterska pod Turbaczem, schron Papieżówka), ks. Józefa Tischnera czy Władysława Orkana.

Wybrane działania parku⁵⁴

- ochrona ekosystemów nieleśnych przez odpowiednie zabiegi (koszenie, wypas owiec i bydła, usuwanie samosiejek, kształtowanie stref ekotonalnych (→ekoton), utrzymanie

⁵⁰ P. Armatys, *Ptaki w ekosystemach Parku [w:] Gorczański Park Narodowy, 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców*, W. Różański (red.), Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka 2006, s. 182–83. Orzeł przedni i orlik krzykliwy są gatunkami prawdopodobnie lęgowymi, były widywane nad GPN w okresie lęgowym.

⁵¹ Gorczański Park Narodowy, <http://www.gorczańskiPark.pl/>, dostęp 21.03.2018.

⁵² J.w.

⁵³ J.w.

⁵⁴ Gorczański Park Narodowy, *Załącznik nr 1 do Projektu Rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie ustanowienia planu ochrony dla Gorczańskiego Parku Narodowego z dnia 1.02.2017r.*, <http://www.gorczańskiPark.pl/UserFiles/File/2017/KOREKTA%20PROJEKTU%20z%201%20lutego%202017%20załącznik%20nr%201%20do%20rozporządzenia%20w%20sprawie%20planu%20ochrony%20GPN.pdf>, dostęp 21.03.2018.

właściwych stosunków wodnych, tworzenie specyficznych →biotopów np. kopców kamieni, stert gałęzi, oczek wodnych, mokradeł) oraz wykup polan i szałasów;

- ochrona spontanicznych procesów przyrodniczych na obszarach leśnych ochrony ścisłej;
- wspieranie naturalnych procesów dynamiki drzewostanów dla osiągnięcia składu gatunkowego właściwego dla danego siedliska (regresja świerka w reglu dolnym) na obszarze ochrony czynnej;
- czynna ochrona gatunków zwierząt, m.in. głuszca poprzez wyznaczanie i przestrzeganie stref ochronnych dla tokowisk⁵⁵ oraz zachowanie i poprawę stanu siedliska (preferowanie naturalnego odnowienia świerkowego i jego utrzymanie w postaci biogrup). Ochrona sóweczki, włośchatki, puszczyka uralskiego oraz popielicowatych poprzez zachowanie drzew dziuplastych jako potencjalnych miejsc gnieźdzenia się i spizarni;
- ochrona walorów krajobrazowych i wartości kulturowych np. poprzez remonty i odbudowę ginących szałasów (np. szałas na polanie Jankówki), prowadzenie ekstensywnego użytkowania polan (koszenie i wypas kulturowy);
- prowadzenie własnych badań naukowych oraz monitoringu przyrodniczego;
- udostępnianie parku dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych na zasadach określonych w planie ochrony;
- działania edukacyjne – zajęcia i programy edukacyjne, działalność wydawnicza, biblioteka, strona internetowa, wystawy czasowe oraz wystawy stałe: w Gajówce Mikołaja w Łopusznej (m.in. przyroda gorczańskich lasów, historia ochrony przyrody w Gorcach, eksponaty związane z pracą leśniczego), w Chacie GPN na Hali Długiej, czyli w dawnej Metysówce (przyroda gorczańskich polan), w schronie Papieżówka w dol. Kamienicy (niewielka ekspozycja ukazująca geologię oraz związki Jana Pawła II z Gorcami). Obecnie trwają prace nad udostępnieniem dawnej oficyny dworskiej w Porębie Wielkiej do celów edukacyjnych i wstawienniczych. GPN utrzymuje także 10 ścieżek edukacyjnych:
 1. „Park podworski hrabiów Wodzickich – Góra Chabówka”;
 2. „Na Turbaczyk”;
 3. „Dol. Potoku Turbacz”;
 4. „Wokół Doliny Poręby”;
 5. „Dolina Gorcowego Potoku”;
 6. „Dolina Kamienicy”;
 7. „Dolina potoku Jaszcze”;
 8. „Z Łopusznej na Janówki”;
 9. „Z Turbacza na Jaworzynę Kamienicką”;
 10. „Partyzancką ścieżką na Turbacz”.

⁵⁵ Zgodnie z prawem obowiązuje tworzenie stref ochronnych cały rok w promieniu do 200 m, a od 1 lutego do 31 maja w promieniu 500 m od tokowiska. W przypadku stwierdzenia zagrożenia tokowiska głuszca przez ruch odbywający się po położonym w pobliżu szlaku turystycznym, konieczne jest wprowadzanie okresowego (15 marzec – 30 kwietnia) zamknięcia szlaku oraz bezwzględne przestrzeganie w tym okresie zakazu poruszania się turystów po terenie GPN w porze nocnej.

1.2.1.4. Magurski Park Narodowy⁵⁶

Informacje ogólne

Dyrekcja Magurskiego Parku Narodowego oraz Ośrodek Edukacyjny im. Jana Szafrąńskiego wraz z muzeum i ogrodem dydaktycznym znajdują się w **Krempnej**. Park działa od **1995 r.** Teren parku obejmują dwa obszary Natura 2000: ptasi „Beskid Niski” oraz siedliskowy „Ostoja Magurska”. Symbolem parku jest **orlik krzykliwy**. Strona internetowa: <http://www.magurskipn.pl/>.

Historia ochrony

Po utworzeniu BdPN pozostał na obszarze polskich Karpat obszar rozciągający się na przestrzeni ok. 190 km nie objęty żadnym parkiem narodowym, co utrudniało ochronę przyrody Karpat jako całości. Chodziło zwłaszcza o zapewnienie ochrony w strefie przejściowej o cechach zachodniokarpaccich i wschodniokarpaccich. Obszar Beskidu Niskiego był w tym czasie chroniony tylko w niewielkich fragmentach dzięki rezerwatom:

„Kornuty” (1953 r.), „Modrzyna” (1953 r.), „Tysiąclecie na górze Cergowej” (1957 r.), „Cisy w Nowej Wsi” (1957 r.) oraz dopiero od 1976 r. „Przełom Jasiołki”. W 1975 r. Komitet Ochrony Przyrody i Jej Zasobów PAN wysunął propozycję utworzenia parku narodowego w Paśmie Magurskim (Magura Małastowska i Wątkowska) obejmującego ok. 13000 ha obszaru reprezentatywnego pod względem przyrodniczym dla Beskidu Niskiego. Autorami pomysłu byli J.B. Faliński, S. Kozłowski, S. Smólski, a ich koncepcja została poparta przez Polskie Towarzystwo Leśne. PTL w 1983 r. przedstawiło propozycję utworzenia parku o powierzchni 18000 ha obejmującego Magurę Wątkowską i masyw Mareszki. Obecny obszar parku jest najbardziej zbliżony do tego projektu mimo późniejszej propozycji PAN, wg której park objąć powinien Magurę Wątkowską, Ostrą Górę i Dziamerę oraz południową część Magury Małastowskiej. W latach 80. powstały jeszcze 3 rezerваты: „Jelenia Góra” (1984 r.), „Wadernik” (1989 r.) i „Igiełki” (1989 r.). Od 1991 r. prace nad powołaniem parku narodowego nabrały tempa, **prof. S. Michalik** oraz **mgr inż. J. Szafrąński** opracowali szczegółowy projekt Magurskiego Parku Narodowego. W tym samym roku powołano Obszar Chronionego Krajobrazu Beskidu Niskiego o pow. 114870 ha. W 1992 r. powstał Jaślicki Park Krajobrazowy o pow. 15279 ha, obejmujący środkową i wschodnią część pasma granicznego, a w 1993 r. utworzono największy w polskich Karpatach rezerwat „Źródłiska Jasiołki”, którego wielkość wynosząca 1585 ha umożliwiałaby powołanie na tym obszarze parku narodowego. 24 listopada 1994 r. zostało wydane rozporządzenie Rady Ministrów wchodzące w życie 1 stycznia 1995 r., o utworzeniu Magurskiego Parku Narodowego⁵⁷ obejmującego Magurę Wątkowską, północną i wschodnią część masywu Mareszki oraz masyw Żydowskiej Góry. Początkowo dyrekcja miała swoją siedzibę w Nowym Żmigrodzie,

⁵⁶ Informacje na temat MPN pochodzą głównie ze strony internetowej <http://www.magurskipn.pl/> (dostęp 21.03.2018) i folderów informacyjnych parku oraz przewodnika P. Luboński (red.), *Przewodnik Beskid Niski dla prawdziwego turysty*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2002.

⁵⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 listopada 1994 r. w sprawie utworzenia Magurskiego Parku Narodowego, Dz.U. 1994 nr 126 poz. 618, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19941260618>, dostęp 21.03.2018.

w 1997 r. przeniosła się do Krempnej. Obecnie teren parku obejmują dwa obszary Natura 2000: ptasi „Beskid Niski” oraz siedliskowy „Ostoja Magurska”.

Obszar parku

Powierzchnia MPN wynosi 19439 ha, z czego większość 17435 ha znajduje się w woj. podkarpackim, a tylko niewielki, północno-zachodni fragment należy do woj. małopolskiego. Granica Parku jest długa i ma wyjątkowo nieregularny przebieg, co oznacza bardzo niekorzystny stosunek długości granic do powierzchni powodujący silny wpływ czynników zewnętrznych. Związane jest to z faktem, że duży obszar Doliny Wisłoki w rejonie Krempnej, Świątkowej Małej i Wielkiej, wznający się głęboko w środek MNP, nie został z przyczyn gospodarczych do niego włączony. Wokół parku utworzono otulinę o pow. 22969 ha.

Walory przyrodnicze

MPN tak jak i cały Beskid Niski należy do Zewnętrznych Karpat Zachodnich. Obszar parku zbudowany jest głównie z utworów płaszczowiny magurskiej, spotykamy także fragmenty płaszczowiny dukielskiej (rejon Myscovej), śląskiej (rejon Mrukowej i Desznicy) i jednostki grybowskiej ukazującej się w oknie tektonicznym Świątkowej. Interesujące są wychodnie skalne zwłaszcza w **rezerwacie „Kornuty”** (przy granicy MPN), **pomnik przyrody „Diabli Kamień”** oraz zgrupowanie skałek na Górze Zamczysko niedaleko Mrukowej (przy granicy parku). Beskid Niski zaliczany jest do gór średnich i niskich i stanowi największe poprzeczne obniżenie w łuku Karpat. Na obszarze parku występują głównie grzbiety o przebiegu NW–SE rozdzielone szerokimi obniżeniami dolin rzecznych. W rzeźbie zwracają uwagę strome leje źródłowe rzek np. kocioł Kłopotnicy. Na terenie MPN rozróżniamy 2 piętra klimatyczne: umiarkowanie ciepłe oraz umiarkowanie chłodne, a granica między tymi piętrami przebiega średnio na wysokości 570 m n.p.m.

Na terenie MPN występują tylko dwa piętra roślinne: 43% powierzchni zajmuje **piętro pogórza (do wys. 530 m n.p.m.)** zaś 57% powierzchni obejmuje **regiel dolny**. W piętrze pogórza dominują drzewostany sztuczne z przewagą sosny zwyczajnej, występują torfowiska niskie, liczne są łąki i pastwiska. Tereny otwarte są niezwykle istotne ponieważ stanowią miejsce żerowania ptaków drapieżnych. Na uwagę zasługują zbiorowiska synantropijne związane z niegdysiejszą obecnością Łemków, w szczególności występujący na cerkwiskach i cmentarzach zespół chabra miękkowłosego. Regiel dolny ma ze względu na układ i wysokość grzbietów charakter wyspowy, dominuje tu buczyna karpacka, tylko niewielki fragment porasta acydofilny bór dolnoreglowy, natomiast częściej spotykane są bory jodłowe z jeżyną gruczołową. Znamienna jest **nieobecność świerka**, jego udział w drzewostanach wynosi zaledwie 2%. Wiele drzewostanów wymaga przebudowy.

Flora MPN ma wybitnie przejściowy charakter między Karpatami Zachodnimi oraz Wschodnimi, swoistego charakteru nadaje także fakt spotkania gatunków górskich migrujących w kierunkach wschód – zachód z gatunkami niżowymi wkraczającymi w obniżenie Beskidu Niskiego. W MPN występuje 8 gatunków charakterystycznych dla Karpat Zachodnich: tojad dziobaty, głóg dwuszyjkowy, przytulia okrąglolistna, dziurawiec rozesłany, prosienicznik gładki, krzyżownica ostroskrzydełkowa, żarnowiec miotlasty, ciemiężycza zielona oraz 7 gatunków charakterystycznych dla Karpat Wschodnich: sałatnica leśna, turzyca siedmiogrodzka, rogownica leśna, bluszcz kosmaty, cebulica dwulistna, lulecznica

kraińska, żywokost sercowaty. Na 767 roślin naczyniowych stwierdzonych na terenie MPN tylko 74 to gatunki górskie w tym 2 subalpejskie, 22 ogólnogórskie, 44 reglaowe a 6 podgórskie. W porównaniu z Bieszczadami występuje dwukrotnie mniej gatunków górskich, co wiąże się z przerwą w zasięgu tych gatunków w najniższej części Karpat – tzw. **dysjunkcją środkowo karpacką**. Sporo gatunków podlega ochronie ścisłej, co podnosi wartość przyrodniczą parku.

Faunę MPN cechuje charakter przejściowy między Karpatami Wschodnimi a Zachodnimi, a ze względu na małą wysokość gór prawie całkowity brak gatunków alpejskich. Owady są w MPN słabo zbadane. Na uwagę zasługuje występowanie gatunków rzadkich, zagrożonych i chronionych wśród motyli dziennych (np. niepylak mnemozyna), trzmieli i trzmielców oraz biegaczy. Warto wymienić występowanie **nadobnicy alpejskiej** – skrajnie zagrożonego wg Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt chrząszcza z rodziny kózkowatych oraz **modliszki zwyczajnej** – jedyne przedstawiciela rodziny modliszkowatych w Polsce. W potokach naliczono 12 gatunków ryb. Najcenniejsze są prawnie chronione: strzebla potokowa, śliz, głowacz przegopłety i gatunek z Polskiej Czerwonej Księgi – piekielnica. Płazy ogoniaste reprezentują cztery gatunki traszek oraz salamandra plamista, a bezogonowe: kumak górski, żaba trawna, rzekotka drzewna, ropucha szara i ropucha zielona. Ptaki stanowią dumę MPN, gdyż zagęszczenie najrzadszych, zwłaszcza drapieżnych należy do najwyższych w Polsce i Europie. Interesujące są zwłaszcza **orlik krzykliwy (symbol parku)**, **orzeł przedni** (1 para) i trzmielojad. W MPN gnieździ się także 9 na 10 występujących w Polsce gatunków dzięciołów, 8 z 9 gatunków sów (m.in. **puchacz**, **puszczyk uralski**, włochatka, sóweczka). Wśród ssaków relatywnie licznie w porównaniu z innymi parkami występują **duże ssaki drapieżne: niedźwiedź brunatny, wilk, ryś** oraz ginący **żbik**. Ciekawa jest obecność **łośia**, który preferuje tereny mokre, a nie góryste i poza MPN nie występuje w żadnym innym parku w Karpatach. Występują także bóbr, wydra, borsuk oraz pospolite: sarny, jelenie, dziki, lisy. Niepożądana jest obecność gatunków obcych, konkurujących o pokarm z rodzimymi: jenota i piżmaka. Z owadożernych cenne są rzadkie i zagrożone: ryjówka górska i malutka, rzęsorek mniejszy, rzęsorek rzeczek, zębiełek białawy i zębiełek karliczek. Z gryzoni warto odnotować: badyłarkę, smużkę, orzesznicę i popielicę.

Walory kulturowe

Tereny Magurskiego Parku Narodowego i jego otuliny są niezwykle interesujące z etnograficznego i historycznego punktu widzenia. Szczególnie cenne są połemkowskie cerkwie, kapliczki, kamienne krzyże i figury przydrożne oraz drewniane chyże. Charakterystycznym elementem krajobrazu stały się cmentarze wojenne pochodzące z okresu I wojny światowej. Z czasów II wojny światowej wciąż zachowały się ślady działań wojennych w postaci okopów, bunkrów, fragmentów uzbrojenia i niewypałów. W wyniku działań wojennych i późniejszych wysiedleń ludności tereny Beskidu Niskiego opustoszały co miało niebagatelny wpływ na miejscową przyrodę.

Wybrane działania parku⁵⁸

- ochrona czynna ekosystemów leśnych poprzez przebudowę drzewostanów zaburzonych przez dawną gospodarkę – przywrócenie im struktury i składu gatunkowego właściwych dla lasów naturalnych, usuwanie obcych → inwazyjnych gatunków drzew;
- ochrona czynna ekosystemów nieleśnych przez odpowiednie zabiegi: koszenie⁵⁹ pasowe mechaniczne i ręczne, wypas owiec, usuwanie podrostów;
- ochrona gatunkowa roślin dzikich poprzez utrzymywanie ich siedlisk (koszenie, wypas, odkrzaczanie);
- ochrona starych odmian drzew owocowych – wyszukiwanie starych drzew w dziczejących i zanikających połemkowych sadach, ich rozmnażanie i wysadzanie uzyskanych sadzonek w pobliżu roślin macierzystych⁶⁰;
- czynna ochrona zwierząt poprzez utrzymanie ich siedlisk np. ochrona nadobnicy alpejskiej realizowana dzięki pozostawianiu w miejscach nasłonecznionych drewna bukowego, w którym rozwijają się larwy tego owada, ochrona orlika krzykliwego – utrzymanie terenów otwartych (czyli miejsca polowań orlika) dzięki wykaszaniu i wypasaniu z pozostawianiem pojedynczych drzew i kęp drzew oraz wyznaczenie stref ochronnych wokół gniazd, ochrona nietoperzy poprzez rozmieszczenie dla nich skrzynek na budynkach, drewnianych wiatach oraz mostach o niewielkim ruchu samochodowym, poprawa warunków klimatycznych w piwnicach (zamknięcie wejścia do piwnic, pozostawienie drożnego dla nietoperzy wlotu), ograniczenie usuwania drzew starych, martwych i umierających, utrzymanie obecnego areалу żerowisk; ochrona dużych drapieżników (niedźwiedzia, wilka, rysia) – zapewnienie odpowiedniej bazy pokarmowej (zwierzyna płowa), zapewnienie → korytarzy ekologicznych i spójności siedlisk w obrębie arealów zwierząt drapieżnych, ograniczenie możliwości kolizji drapieżników z pojazdami, przeciwdziałanie kłusownictwu, minimalizacja konfliktów pomiędzy drapieżnikami a hodowcami⁶¹;
- utrzymanie infrastruktury turystycznej i edukacyjnej, zabezpieczenie terenów cennych przed nadmierną antropopresją;
- prowadzenie własnych badań naukowych oraz monitoringu przyrodniczego;
- udostępnianie parku dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych na zasadach określonych w planie ochrony;
- działania edukacyjne – zajęcia i programy edukacyjne, prowadzenie muzeum parku oraz ośrodka edukacyjnego wraz z ogrodem dydaktycznym, działalność wydawnicza, biblioteka, strona internetowa, a także utrzymanie ścieżek edukacyjnych:

⁵⁸ Magurski Park Narodowy, *Projekt Rozporządzenia Ministra Środowiska w ustanowieniu planu ochrony dla Magurskiego Parku Narodowego*, http://www.magurskipn.pl/download/data/projekt_rozporzadzenia_ms_dla_magurskiegopn_20160115.pdf, dostęp 21.03.2018.

⁵⁹ Kierunek koszenia powinien odbywać się w sposób umożliwiający spokojne oddalenie się zwierząt (tzn. od środka na zewnątrz, lub też w kierunku możliwych korytarzy ekologicznych).

⁶⁰ Badania wykazały, że owoce z dziczejących sadów stanowią ważny składnik diety tutejszych zwierząt w tym niedźwiedzia brunatnego!

⁶¹ Zachęcanie do hodowli odpowiednich ras zwierząt oraz utrzymywania do ochrony stad szkolonych psów pasterskich.

1. ścieżka przyrodniczo – kulturowa Świerzowa Ruska;
2. ścieżka przyrodnicza Folusz;
3. ścieżka przyrodnicza Hałbów – Kamień;
4. ścieżka przyrodnicza Kiczera im prof. Jana Rafińskiego.

1.2.1.5. Pieniński Park Narodowy⁶²

Informacje ogólne

Dyrekcja Pienińskiego Parku Narodowego wraz z muzeum znajduje się w **Krościenku nad Dunajcem**. Na szlakach działa sześć pawilonów wejściowych z wystawami dot. przyrody i historii Pienin. Park pierwotnie powstał w **1932 r. jako Park Narodowy w Pieninach**. Po II wojnie światowej park wznowił działalność w **1955 r.** Teren parku obejmują dwa obszary Natura 2000: ptasi i siedliskowy o nazwie „Pieniny”. Symbolem są **Trzy Korony**. Strona internetowa: <http://www.pieniny-pn.pl/>.

Historia ochrony

Ochrona przyrody w Pieninach rozpoczęła się kilka wieków temu, kiedy to na początku XVII w. ustanowiono zakaz wchodzenia do lasów pienińskich, wypasania, rąbania drzew, a zwłaszcza polowania na zwierzynę i to wszystko dla dobra zwierząt przeznaczonych na zamkowe stoły! Dość kontrowersyjne, w świetle obecnej wiedzy, były również próby →introdukcji w Pieninach szarotki alpejskiej podjęte już w XX w. przez Pieniński oddział TT, realizujący w ten sposób statutowe cele ochrony „przyrody alpejskiej”. Nowoczesna ochrona przyrody w Pieninach sięga pierwszych lat po I wojnie światowej i jest związana z dwoma wybitnymi postaciami zasłużonymi dla polskiej ochrony przyrody: **prof. Władysławem Szaferem** i **prof. Walerym Goetlem**. To właśnie ówczesny przewodniczący Państwowej Komisji Ochrony Przyrody W. Szafer we współpracy z Zakładem Zoologii Systematycznej UJ przedstawił w 1921 r. pierwszą propozycję powołania Pienińskiego Parku Przyrody. W tym samym roku **Stanisław Konstanty Drohojowski** utworzył pierwszy prywatny rezerwat na Górze Zamkowej w Czorsztynie. Okres między 1921 a 1932 r. był czasem intensywnych prac nad powołaniem parku – **prof. Stanisław Kulczyński** opracował projekt, stopniowo wykupywano też ziemię od prywatnych właścicieli: Drohojowskich w Czorsztynie (Masyw Trzech Koron w 1929 r.) i Dziewolskich w Krościenku (Masyw Sokolicy i Czertezika w 1930 r.). Wielkie znaczenie miało podpisanie z Czechosłowacją 6 maja 1924 r. tzw. „Protokołu krakowskiego”, w którym ustalono granicę państwową oraz przyjęto program tworzenia pogranicznych parków przyrodniczo-krajobrazowych, co oznaczało początek kontynuowanej do dziś współpracy międzynarodowej. Uroczystość ogłoszenia Pienin parkiem narodowym obejmującym 755 ha miała miejsce już 31 sierpnia 1930 r. w Szczawnicy, a odbyła się z inicjatywy społecznej Oddziału Pienińskiego PTT. Dwa lata później – 1 czerwca **1932 r.** – **utworzono formalnie**

⁶² Informacje na temat parku pochodzą głównie ze strony internetowej parku <http://www.pieniny-pn.pl/> (dostęp 21.03.2018), przewodnika przyrodniczego Michalik S., *Pieniny. Park dwu narodów. Przewodnik przyrodniczy*, PPN, Krościenko nad Dunajcem 2005.

Park Narodowy w Pieninach (na podstawie rozporządzenia Ministra Rolnictwa z 23 maja 1932 r.). 12 lipca 1932 r. w Czechosłowacji powstał Słowacki Rezerwat Przyrody (Slovenská prírodná rezervácia), co oznaczało powstanie **pierwszego w Europie⁶³ Międzynarodowego Parku Przyrody**. Po II wojnie światowej przedwojenne rozporządzenia straciły moc prawną i dopiero rozporządzeniem Rady Ministrów z 30 października 1954 r. **powołano do życia Pieniński Park Narodowy⁶⁴** obejmujący 2231 ha. Analogiczna sytuacja zaistniała po wojnie w Czechosłowacji. Dopiero 16 stycznia 1967 r. zarządzeniem Prezydenta Słowackiej Rady Narodowej powstał Pieninski národný park (PIENAP) obejmujący od 1997 r. 3759 ha oraz strefę ochronną 22444 ha. W 1996 r. poszerzono granice PPN, włączając do niego rezerваты: „Zamek Czorsztyn”, „Zielone Skałki” i „Lasek”. Teren parku objęto siedliskowym i ptasim obszarem Natura 2000 „Pieniny”.

Obszar parku

Pieniński Park Narodowy, po rozszerzeniu w 1996 r., zajmuje teren o powierzchni 2346 ha, głównie obszarów leśnych i niezabudowanych w Pieninach Właściwych. Dodatkowo obejmuje masyw Bystrzyka w Małych Pieninach, a także kilka enklaw m.in. dwie w Pieninach Spiskich – Górę Zamkową w Czorsztynie („Uroczysko Zamek Czorsztyn”) oraz Zielone Skałki. Wokół parku wyznaczono otulinę o pow. 2682 ha. Słowackie stoki Małych Pienin wraz z masywem Golicy chronione są przez PIENAP. Nadal prowadzony jest wykup terenów prywatnych położonych w granicach PPN, które stanowią ok. 30% jego powierzchni. Jest to działanie istotne z punktu widzenia ochrony przyrody, ponieważ grunty prywatne leżące na terenie parku narodowego podlegają wyłącznie ochronie krajobrazowej.

Walory przyrodnicze

Zasadniczy trzon Pienin tworzy mozaika różnorodnych utworów jurajskich i kredowych, głównie wapieni (bulaste, krynoidowe, rogowcowe, radiolariowe) sfałdowanych wraz z utworami fliszowymi w wyniku trzech faz ruchów górotwórczych orogenezy alpejskiej, podczas których doszło dodatkowo do intruzji andezytowych (np. Wdżar – poza PPN). Pieniny stanowią najwyższe wypiętrzenie w całym łuku Pienińskiego Pasa Skałkowego osiągając na Wysokiej 1050 m n.p.m. (poza PPN). Wyróżniają się niepowtarzalnym krajobrazem i wyjątkowo zróżnicowaną rzeźbą terenu. Liczne są wąwozy i przełomy w tym najważniejszy, tworzący skalny kanion, **przełom Dunajca**. Uwagę przykuwają poszarpane turnie Trzech Koron oraz skalna zerwa na Sokolicy. Klimat cechuje się dużym zróżnicowaniem w zależności od rzeźby oraz ekspozycji, a także małą ilością opadów (tzw. cień opadowy). Wytworzyły się dwa piętra klimatyczne (umiarkowanie ciepłe do wys. 520 m n.p.m. i umiarkowanie chłodne) oraz odpowiadające im dwa piętra roślinne: piętro pogórza i regla dolnego.

Pieniny charakteryzują się niezwykłą →bioróżnorodnością w porównaniu z innymi pasmami górskimi Karpat. Spowodowane jest to nałożeniem się kilku czynników w tym: brak złodowceń w plejstocenie, zróżnicowanie budowy geologicznej wpływające na gleby,

⁶³ Pierwszym na świecie międzynarodowym parkiem przyrody jest Międzynarodowy Park Pokoju Waterton-Glacier, utworzony w 1932 r. z parków Waterton Lakes National Park (Kanada) i Glacier National Park (USA).

⁶⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. w sprawie utworzenia Pienińskiego Parku Narodowego, Dz.U. 1955 nr 4 poz. 24, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19550040024>, dostęp 21.03.2018.

wapienne podłoże, zróżnicowanie rzeźby i klimatu, niewielka wysokość pasma, bliskość Tatr i wapiennych pasm górskich na Słowacji umożliwiające migrację organizmów. Nie bez znaczenia jest też wielowiekowa obecność człowieka na tym terenie, który przyczynił się do wytworzenia specyficznego **krajobrazu kulturowego** z mozaiką różnorodnych siedlisk. W PPN obok zbiorowisk leśnych występują zbiorowiska naskalne i piargowe, a także związane z ludzką działalnością zbiorowiska półnaturalne (łąki, pastwiska). Zmienność mikroklimatyczna umożliwia egzystencję zarówno gatunkom ciepłolubnym jak i zimnolubnym gatunkom wysokogórskim.

W **piętrze pogórzy** zachowały się nieliczne płaty grądu w dolinie Dunajca **do wys. 480 m n.p.m.**, poza tym obszar ten zajęty jest pod gospodarkę człowieka. Większość zbiorowisk roślinnych znajduje się w **piętrze regła dolnego**, są one jednak silnie zróżnicowane w zależności od rodzaju podłoża oraz ekspozycji zboczy (w parku stoki południowe i wschodnie są bardziej strome niż północne i zachodnie). Na stokach północnych i glebach brunatnych dominuje buczyna karpacka. Na stromych, południowych zboczach, w strefie kontaktowej ze skałkami lub na skalistych grzbietach rosną charakterystyczne dla Pienin **ciepłolubne buczyny storczykowe** i ciepłolubne jodłiny. Na wapiennym rumoszu, gdzie żyzna i wilgotna gleba gromadzi się między skałami, w wąwozach i żlebach rośnie rzadki zespół jaworzyny górskiej z jęczmikiem zwyczajnym. Odsłonięte grzbiety i półki skalne o wystawie południowej w Pieninach Właściwych porastają, charakterystyczne dla Pienin, słynne **reliktowe lasy sosnowe** (wiek sosen szacuje się nawet na ponad 500 lat). Na okresowo zalewanych aluwiach rzek występuje nadrzeczna olszyna górską natomiast wypłaszczenia z wysiękami wody porasta bagienna olszyna górską. Spotykane w Pieninach bory świerkowe są wynikiem dawnej gospodarki człowieka⁶⁵.

Wzbogaceniu krajobrazu i różnorodności biologicznej PPN sprzyjają łąki, które są pozostałością dawnej, tradycyjnej gospodarki pasterskiej i rolniczej. Posiadają one duże walory estetyczne i przyrodnicze, są miejscem występowania rzadkich gatunków roślin i zwierząt, a jako zbiorowiska półnaturalne wymagają ochrony czynnej. Najcenniejszym zbiorowiskiem łąkowym PPN jest umiarkowanie sucha łąka pienińska (z licznymi gatunkami storczyków, występująca praktycznie tylko w Pieninach np. na Przeł. Szopka). Najwyżej położone polany (750–950 m n.p.m., np. pod Trzema Koronami) porastają bujne pienińskie łąki ziołoroślne. Ciekawym zbiorowiskiem nieleśnym jest także eutroficzna młaka górską występująca w miejscach wolno sączącej się wody bogatej w węglan wapnia, gdzie można spotkać roślinę owadożerną **tlustosza zwyczajnego** oraz storczyka kruszczyka błotnego. Niezwykle cenne przyrodniczo są zbiorowiska związane ze środowiskiem skalnym:

- w pełni naturalna, endemiczna **naskalna murawa górską**, gdzie rosną **mniszek pieniński** (endemit pieniński i trzeciorzędowy relikwit rosnący tylko na skałach Trzech Koron) oraz relikwitowa **chryzantema Zawadzkiego** (jedyne stanowisko w Karpatach),
- ciepłolubna murawa naskalna, gdzie można spotkać **pszonaka pienińskiego** (endemit pieniński rosnący głównie na górze zamkowej w Czorsztynie),
- murawa kserotermiczna (→kserotermiczna roślinność) porastająca południowe ciepłe i suche zbocza oraz piargi.

⁶⁵ Naturalny bór świerkowy występuje jedynie w Małych Pieninach na Wysokiej (poza PPN).

Obecność endemitów, reliktyw i gatunków, których nie spotkamy nigdzie indziej w Polsce decyduje o odmienności florystycznej PPN. Endemitami pienińskimi są dwa gatunki: mniszek pieniński i pszonak pieniński oraz trzy odmiany: bylicy piołun, chabra barwnego oraz rozchodnika ostrego. Reliktami są chryzantema zawadzkiego, szczwoliworz pochwisty, **jałowiec sawina** rosnący tu na jedynym reliktywnym stanowisku w Karpatach Zachodnich. Poza granicami PPN, w Małych Pieninach na Smolegowej Skale mają swoje reliktywne stanowiska gatunki wysokogórskie: dębik ośmiopłatkowy, pępawa Jacquina, konietlica alpejska i mech *Campylophyllum Halleri*. Endemitami zachodniokarpackimi spotykanymi w PPN są urdzik karpacki, oset klapowany, goździk wczesny o białych kwiatach.

Bogata jest również fauna PPN. Spośród dużych ssaków drapieżnych na stałe występuje tutaj **ryś**. Wilki i niedźwiedzie pojawiają się sporadycznie. Bytowanie dużych drapieżników utrudniają niewielkie rozmiary pasma oraz zaludnienie terenów sąsiednich. Pojawiające się doniesienia o żbiku są mało wiarygodne. W przełomie Dunajca spotykana jest wydra, stosunkowo częste są lis, borsuk oraz kuna leśna. Na szczególną uwagę zasługują **nietoperze (m.in. podkowiec mały)** dla których w okolicy PPN utworzono obszary ochrony siedlisk Natura 2000: „Niedzica”, „Podkowce w Szczawnicy”. Częste są zwierzęta kopytne: sarna, jelen i dzik. Największą osobliwością wśród ssaków jest **mysz zielna** (nazywana wcześniej małooką) należąca do fauny stepowej. Z ptaków bardzo interesujące są dwa gatunki śródziemnomorskie, nagórnik (osiąga tutaj północną granicę zasięgu, najprawdopodobniej tylko zalatujący nie lęgowy) oraz **pomurnik** (do 2001 r. 1 para lęgowa, obecnie przylatujący w okresie jesienno-zimowym z Tatr gdzie na stałe gniazduje). Na półkach skalnych gniazduje **sokół wędrowny** reintrodukowany (→reintrodukcja) na początku XXI w. (w polskich Karpatach potwierdzone lęgi tylko w Tatrach i Pieninach). Ważnym przedstawicielem awifauny jest największa europejska sowa czyli **puchacz** (5–6 par). Spośród gatunków leśnych warto wymienić: **orlika krzykliwego** (gniazduje w lesie, poluje na terenach otwartych), bociana czarnego oraz trzy gatunki północne: **dzięcioła trójpalczastego**, orzechówkę i drozda obrożnego. Z terenami łąkowymi związany jest **derkacz**. Nad potokami spotkamy zimorodka oraz dwa gatunki górskie: pliszkę górską i pluszcza. W PPN występuje 6 gatunków gadów – jaszczurki: zwinka, żyworodna i padalec oraz węże: zaskroniec zwyczajny, gniewosz plamisty i żmija zygzakowata. Stwierdzono występowanie 10 gatunków płazów: traszka zwyczajna i grzebieniasta, ropucha szara i zielona, żaba trawna i wodna oraz typowo górskie: traszka górska i karpacka, salamandra plamista, kumak górski. Ryby reprezentuje kilkanaście gatunków (głównie w Dunajcu), przy czym, w wyniku powstania Zbiornika Czorsztyńskiego wzrasta liczba gatunków nizinnych na niekorzyść górskich. Najwięcej osobliwości spotkać można wśród bezkręgowców, gdzie znajdziemy liczne gatunki chronione, endemity lub subendemity. Najsłynniejszym motylem pienińskim jest **niepylak apollo** – PPN prowadzi jego →restytucję gdyż gatunek ten jeszcze niedawno był w polskich Pieninach na skraju wymarcia. Niepylak apollo jest gatunkiem górskim i ciepłolubnym, zamieszkuje południowe, nasłonecznione stoki z murawami kserotermicznymi i piargami. Rośliną żywicielską gąsienicy jest rozchodnik wielki. Poza Pieninami w polskich Karpatach, gatunek ten występuje tylko w Tatrach. Innymi zagrożonymi motylami są niepylak mnemozyna i paż żeglarz. Warto wspomnieć, iż w Pieninach spotkać można zagrożonego i pięknego chrząszcza z rodziny kózkowatych – **nadobnicę alpejską**.

Walory kulturowe

Specyficzny krajobraz Pienin jest efektem wielowiekowego wpływu człowieka na tutejszą przyrodę (począwszy od działalności rolniczej i leśnej, poprzez osadnictwo, rozwój turystyczny i uzdrowiskowy, a skończywszy na utworzeniu w bezpośrednim sąsiedztwie parku Jez. Czorszyńskiego). Największą atrakcją PPN jest, posiadający długą i bogatą tradycję, spływ Dunajcem nierozdzielnie związany z kulturą miejscowej ludności góralskiej oraz rozwojem pobliskich uzdrowisk. Z okresu średniowiecza pochodzą pienińskie zamki (Zamek Pieniński, Zamek Czorsztyn, zamek w Niedzicy) oraz budynki klasztorne w Czerwonym Klasztorze na Słowacji. Godną uwagi jest zabudowa uzdrowiskowa Krościenka i Szczawnicy. Wyjątkowymi zabytkami są drewniane kościoły wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Wybrane działania parku⁶⁶

- przebudowa drzewostanów (regulacja struktury gatunkowej i wiekowej, dolesianie luk, szkółka leśna, przygotowanie gleby, pielęgnacja upraw, cięcia pielęgnacyjno–hodowlane i ochronne);
- czynna ochrona półnaturalnych ekosystemów nieleśnych (usuwanie drzew, krzewów, koszenie, **kulturowy wypas owiec** – bacówka na polanie Majerz);
- ochrona rzadkich i chronionych gatunków zwierząt (restytucja i reintrodukcja gatunków, w tym niepylaka apollo, czynna ochrona płazów po zalaniu Jez. Czorszyńskiego – tworzenie i utrzymanie zastępczych miejsc rozrodu, budowa poidel dla owiec i zabezpieczanie przed owcami miejsc rozrodu płazów);
- ochrona walorów widokowych i krajobrazu kulturowego (utrzymanie miejsc o dużych walorach widokowych w formie bezleśnej, remont i zabezpieczenie obiektów kulturowych, zwłaszcza Zamku Czorsztyn i Pieniny);
- ochrona terenów wilgotnych, podmokłych, młak i źródeł, oczek wodnych i starorzeczy (likwidacja ujęć wodnych na terenie parku, popieranie gmin w staraniach o wybudowanie wodociągów i ujęć poza parkiem);
- ochrona ekosystemu Dunajca (czynna ochrona żwirowisk, ograniczenie redukcji fal powodziowych, dopuszczalna stabilizacja brzegów nad Zbiornikiem Czorszyńskim dla ograniczenia abrazji i osuwisk);
- ochrona przed gatunkami roślin obcego pochodzenia i inwazyjnymi (barszcz Sosnowskiego, rdestowiec ostrokończysty i sachaliński);
- minimalizacja wpływu turystycznego (ten niewielki park odwiedza rocznie ok. 700 tys. turystów!), powstrzymanie niekontrolowanej penetracji ludzkiej parku (czytelne oznakowanie granic parku, konserwacja szlaków pieszych i szlabanów, zbiórka odpadów, ustawianie tablic z regulaminem parku);
- wykup gruntów prywatnych;
- ochrona dziedzictwa historycznego (renowacja Zamku Pieniny, naprawy niszczących murów Zamku Czorsztyn) i udostępnianie dla zwiedzających Zamku Czorsztyn;

⁶⁶Pieniński Park Narodowy, *Plan Ochrony Pienińskiego Parku Narodowego* (Dz. U. 2014 poz. 1010)

http://www.pieniny pn.pl/files/fck/File/Plan_Ochrony_Pieninskiego_Parku_Narodowego.pdf, dostęp 21.03.2018.

- prowadzenie własnych badań naukowych oraz monitoringu przyrodniczego;
- udostępnianie parku dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych na zasadach określonych w planie ochrony;
- działania edukacyjne – zajęcia i programy edukacyjne, szkolenia dla przewodników, praktyki studenckie, wolontariat, działalność wydawnicza, biblioteka, strona internetowa, liczne tablice informacyjne na szlakach pieszych, a ponadto:
 1. wystawa w dyrekcji PPN pt. „Jak powstał współczesny krajobraz Pienin, dlaczego i jak go chronimy”, tematy: ochrona przyrody, geologia, architektura, etnografia i ekologia;
 2. ścieżka dendrologiczna zlokalizowana w bezpośrednim otoczeniu budynku dyrekcji parku, wydano do niej folder–przewodnik pt.: „Drzewa i krzewy w Pieninach”;
 3. pawilon wejściowy w Czorsztynie, wystawa pt. „Ekosystemy łąkowe i pastwiskowe Pienin”;
 4. pawilon wejściowy w Sromowcach Niżnych, wystawa pt. „Ekosystemy naskalne Pienin”, wystawa etnograficzna ze zbiorów p. Stefanii Baszakowej, ogródek roślin pienińskich;
 5. pawilon wejściowy w Szczawnicy, wystawa pt. „Ekosystemy leśne Pienin”;
 6. pawilon wejściowy w Sromowcach Wyżnych–Kątach, wystawa pt. „Ekosystem Dunajca oraz historia flisactwa w Pieninach”;
 7. pawilon wejściowy PIENAP w Leśnicy;
 8. pawilon wejściowy PIENAP na przystani flisackiej w Czerwonym Klasztorze.

1.2.1.6. Tatrzański Park Narodowy⁶⁷

Informacje ogólne

Dyrekcja Tatrzańskiego Parku Narodowego wraz z Centrum Edukacji Przyrodniczej znajduje się w **Zakopanem**. U wylotu Doliny Olczyńskiej działa Ośrodek Czynnej Ochrony Płazów i Gadów. Park funkcjonuje od **1955 r.** W 1993 r. TPN i TANAP zostały uznane przez UNESCO za międzynarodowy rezerwat biosfery (MaB) „Tatry”. Teren parku został też włączony do sieci Natura 2000 (obszar ptasi i siedliskowy o nazwie „Tatry”). Symbolem parku jest **kozica**. Strona internetowa: <http://tpn.pl/>.

Historia ochrony

Pierwsze oficjalne wzmianki na temat jakiegokolwiek zagrożenia dla przyrody Tatr pochodzą z XVIII w. kiedy to w 1765 r. Polska Komisja Królewska ostrzegła przed

szkodliwością wypasu owiec w lasach tatrzańskich i przed marnotrawstwem drewna przez pasterzy. Kwestię ochrony piękna tatrzańskiej przyrody poruszyli następnie, prowadzący w Tatrach badania naukowe: **Stanisław Staszic** (w swoim dziele: „O ziemiorództwie

⁶⁷ Informacje na temat TPN pochodzą głównie ze strony internetowej <http://tpn.pl/> (dostęp 21.03.2018) parku oraz monografii Z. Mirek (red.), *Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego*, TPN, Kraków–Zakopane 1996.

Karpatów...”) oraz **Ludwik Zejszner**, który przestrzegał przed masowym tępieniem limby, kozic i świstaków stawiając jednocześnie wniosek o konieczności ich ochrony. Temat podjęli również **Maksymilian Nowicki** i **Eugeniusz Janota**, którzy swoimi artykułami i działalnością doprowadzili do uchwalenia przez Sejm Galicyjski we Lwowie w **1869 r. ustawy o ochronie kozic i świstaków w Tatrach**. Pojawiało się też coraz więcej głosów w sprawie wycinania lasów, kłusownictwa, zniszczeń spowodowanych przez owce i górnictwo. W **1873 r. powstało Towarzystwo Tatrzańskie**, które wśród swoich zadań i celów miało ochronę kozicy, świstaka, szarotki itp. Idea ochrony przyrody sprowadzała się dotąd do ochrony poszczególnych jej elementów. Pierwszy głos wnioskujący o objęcie ochroną całych Tatr przez wykupienie ich przez społeczeństwo z obcych, niszczycielskich rąk zgłosił Gustaw Lettner. Wygłosił on swój odczyt po tym, jak w 1884 r. wielka powódź, spowodowana bezpośrednio wycięciem tatrzańskich lasów, spustoszyła Podhale. W 1888 r. ks. Bogusław Królikowski jako pierwszy zaapelował o utworzenie Tatrzańskiego Parku Narodowego. W 1889 r. **hr. Władysław Zamoyski** kupił na licytacji zniszczone dobra zakopiańskie oraz przeprowadził dużym nakładem pracy i pieniędzy zalesianie zdewastowanych terenów. W 1924 r. włączył dobra w skład Fundacji Kórnickiej, która miała służyć Polsce „dla celów nauki, oświaty i kultury”. Dobra te stały się podstawą dla utworzenia TPN. Tatry w miarę gdy stawały się coraz bardziej popularne, „padały ofiarą” pomysłów ich zagospodarowania, takich jak np. budowa kolejki zębatej na Świnicę. Zawsze jednak znajdowali się ludzie z wyobraźnią, którzy potrafili skutecznie przeciwstawić się nadmiernemu udostępnianiu gór i właściwie pojmowali ideę ich ochrony. Byli to między innymi: Mieczysław Karłowicz, Zygmunt Klemensiewicz oraz członkowie powstałej przy TT Sekcji Ochrony Tatr – **Jan Gwalbert Pawlikowski**, Mieczysław Limanowski, Mariusz Zaruski. Prace nad utworzeniem TPNu nabrały rozpędu po I wojnie światowej, kiedy powstała Państwowa Rada Ochrony Przyrody, w której pracach uczestniczył m.in. **prof. Władysław Szafer**. Rozpoczął się proces wykupu z rąk prywatnych ziem mających tworzyć przyszły park, m.in. zakupiono w 1933 r. dobra należące do Fundacji Kórnickiej oraz w 1932 r. poronińskie dobra Uznańskich. W latach 30. pojawiły się ze strony A. Bobkowskiego (PZN) i H. Szatkowskiego (Liga Popierania Turystyki) groźne dla przyrody inicjatywy zabudowy Tatr kolejkami i wyciągami, które mogły zniweczyć starania o utworzenie parku. Realizacji w 1936 r. doczekał się projekt kolejki na Kasprowy Wierch i tzw. „bobkostrada”. Taką działalność przerwała II wojna światowa, która przyniosła kolejne szkody w postaci masowych wyrębów lasów tatrzańskich przez Niemców. Po wojnie Tatry, które miały nieuregulowany status prawny, stały się terenem rabunkowej gospodarki: wypasano ogromną liczbę owiec i bydła, masowo rąbano i kradziono drewno, ryby w potokach wybijano granatami i prądem, a szkód dopełniła niekontrolowana turystyka. W 1947 r. tymczasowo powołano Park Tatrzański – jednostkę zastępczą obejmującą tereny należące do lasów państwowych. W 1948 r. udało się zmniejszyć pogłowie owiec przez zorganizowanie tzw. Wielkiego Redyku na tereny połemkowskie. Z dniem 1 stycznia 1949 r. został utworzony po stronie czechosłowackiej TANAP nie obejmujący jednak Tatr Zachodnich. W 1954 r. po 70 latach starań Rada Ministrów wydała rozporządzenie w sprawie utworzenia TPN⁶⁸ (podobnie jak PPN i BgPN)

⁶⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. w sprawie utworzenia Tatrzańskiego Parku Narodowego, Dz.U. 1955 nr 4 poz. 23, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19550040023>, dostęp 21.03.2018.

wchodzące w życie 1 stycznia 1955 r. W dalszym ciągu problemem były owce, których nadmierny wypas został ukrócony dopiero w 1960 r. przez uchwałę RM o wykupie lub wymianie hal tatrzańskich na pastwiska na innych terenach. Całe Tatry zostały objęte ochroną parkową dopiero w 1987 r. kiedy dokonano rozszerzenia TANAPu o obszar Tatr Zachodnich. W 1993 r. Tatry (w granicach obu parków) zostały uznane przez UNESCO za międzynarodowy rezerwat biosfery (MaB). Teren parku został też włączony do sieci Natura 2000 (obszar ptasi i siedliskowy o nazwie „Tatry”).

Obszar parku

Tatrzański Park Narodowy obejmuje swymi granicami cały obszar Tatr znajdujący się w granicach Polski oraz niewielką część północnego przedpola Tatr Wysokich, obejmując Działy Poronińskie, Hurkotny Dział, fragment Kotliny Białczańskiej i niewielkie fragmenty Rowu Zakopiańskiego. Park zajmuje powierzchnię 21164 ha, z czego 17500 ha (82,7%) przypada na same Tatry. TPN posiada symboliczną otulinę o powierzchni 181 ha. Ochroną ścisłą objęte jest prawie 11500 ha powierzchni, w tym całe piętro hal i turni, piętro kosodrzewiny oraz częściowo również lasy regla górnego i dolnego.

Walory przyrodnicze

Tatry to jedyny w Polsce obszar o charakterze wysokogórskim. Masyw zbudowany jest z paleozoicznego trzonu krystalicznego (granity tatrzańskie i skały metamorficzne – łupki krystaliczne, gnejsy) oraz płaszczowin mezozoicznych skał osadowych serii wierchowych i regłowych. Północne przedpola Tatr Wysokich na obszarze TPN buduje flisz podhalański. W Tatrach możemy mówić o młodej rzeźbie wysokogórskiej z najwyższą wysokością w Karpatach (Gierlach 2655 m n.p.m.), deniwelacjami do 1500 m, asymetrią stoków związaną z silniejszym wypiętrzaniem na południu i wschodzie, a także o olbrzymim zróżnicowaniu morfologicznym z licznymi **formami polodowcowymi** oraz wysokogórskim krasem. W TPN znajduje się ok. 1000 źródeł i 113 jezior (prawie wszystkie polodowcowe), liczne są kaskady i wodospady. Klimat Tatr to klimat górski, charakteryzujący się dużą zmiennością warunków pogodowych, ciepłym wiatrem fenowym tzw. halnym, bardzo dużą ilością opadów, piętrowością klimatyczną.

Okolo 70% powierzchni parku zajmują lasy i zarośla kosodrzewiny, a pozostałe 30% to murawy wysokogórskie, skały i wody. Na obszarze TPN obserwujemy 5 pięter klimatyczno-roślinnych, park nie obejmuje piętra pogórza. **Piętro regla dolnego (do 1200 m n.p.m.)** porastają lasy mieszane⁶⁹, na podłożu zasobnym w węglan wapnia zespołem przewodnim jest tu buczyna karpacza, zaś skrajnie ubogie moreny zajmuje zwarty bór świerkowy – jak w reglu górnym. **Piętro regla górnego (1200–1550 m n.p.m.)** porośnięte jest przez bory świerkowe występujące w dwu zespołach w zależności od podłoża (wapienne lub granitowe). Przy górnej granicy lasu spotykane są limby i modrzewie. **Piętro subalpejskie (1550–1800 m n.p.m.)** zdominowane jest zaroślami kosodrzewiny (również w dwu zespołach w zależności od podłoża), którym towarzyszy często jarzębina. Piętro alpejskie, czyli halne **(1800–2250 m n.p.m.)** to głównie murawy wysokogórskie: na podłożu kwaśnym zespół situ skuciny i boimki dwurzędowej, na podłożu zasadowym zespół kostrzewy pstrej. **Piętro**

⁶⁹ Po południowej stronie Tatr to piętro świerczyn górnoreglowych, część naukowców jest zdania, że tam nigdy lasy mieszane regla dolnego się nie wykształciły.

subniwalne, czyli turniowe występuje tylko w Tatrach Wysokich **powyżej 2250 m n.p.m.** Porośnięte jest głównie roślinami zarodnikowymi (porosty, mchy, wątrobowce) i wciśniętymi między skały niskimi murawami – głównie zespół boimki dwurzędowej. W Karpatach piętro subniwalne, poza Tatrami Wysokimi, nie występuje.

Tatry charakteryzują się odrębnością florystyczną w odniesieniu do całej Polski i do innych polskich gór, są najbogatszym w gatunki górskie obszarem Polski, mają znacznie więcej gatunków wysokogórskich niż Pieniny i Beskidy, stanowią **wybitne centrum endemizmu**, posiadając własne endemity oraz stanowiąc środowisko życia dla większości endemitów i subendemitów karpackich i zachodniokarpackich. Na obszarze TPN występują dwa endemity ściśle tatrzańskie: **wiechlina granitowa** oraz **wiechlina szlachetna**. Subendemitami tatrzańskimi są mak tatrzański i warzucha tatrzańska znane także z Wielkiej Fatry. Najważniejszymi endemitami zachodniokarpackimi są skalnica tatrzańska oraz ostróżka tatrzańska, ale także bardziej rozpowszechnione: urdzik karpacki, kostrzewa tatrzańska, rogownica Raciborskiego oraz szafran spiski. Endemitem ogólnokarpackim okazało się przymiotno węgierskie. Licznie występują subendemity ogólnokarpackie: żywiec gruczołowaty, żywokost sercowaty, kostrzewa pstra, lepieźnik wyłysiały. Najbardziej znanym reliktem tatrzańskim jest dębik ośmiopłatkowy.

Fauna tatrzańska wyróżnia się wysokogórskim charakterem przez obecność licznych gatunków alpejskich i borelano–alpejskich oraz strefowość w rozmieszczeniu →zoocenoz. Wśród kręgowców zaobserwowano 6 gatunków ryb (3 gatunki pstrąga, lipień europejski, strzebla potokowa, głowacz przegopłety), 7 gatunków płazów (kumak górski, ropucha szara, żaba trawna, salamandra plamista, traszki: zwyczajna, karpacka, górską), tylko 3 gady (jaszczurka żyworodna, zaskroniec, żmija zygzakowata), 101 gatunków ptaków i 53 ssaki. Tatry stanowią bardzo ważną ostoję dużych ssaków w tym **niedźwiedzia, rysia i wilka**. Najbardziej charakterystycznymi gatunkami alpejskimi są **świstak i kozica**, a także **nornik śnieżny** i subendemit tatrzański (lub endemit zachodniokarpacki), **darniówka tatrzańska**, a z ptaków **płochacz halny**. Z gatunków borealno–alpejskich na uwagę zasługują ptaki: **siwerniak**, czeczotka, północny podgatunek podróżniczka (w Polsce występujący bardzo nielicznie – tylko w Karkonoszach i Tatrach), oraz liczne bezkręgowce w tym najbardziej znany **niepylak apollo** i relikտ polodowcowy, skorupiak należący do liścionogów – **skrzepłopływka bagienna**⁷⁰. Wiele bezkręgowców należy do tatrzańskich endemitów.

Walory kulturowe

Warto pamiętać również o bogatym dziedzictwie kulturowym TPN. W parku znajdziemy liczne obiekty związane z gospodarką leśną, pasterstwem (np. zespół szałasów na Polanie Chochołowskiej), górnictwem i hutnictwem (np. sztolnie i szyby w Dolinie Starorobociańskiej) czy turystyką (m.in. liczne tablice pamiątkowe). Często są też zabytki sakralne i komemoratywne (ponad 70! na terenie TPN).

⁷⁰ W Czerwonej Księdze Bezkręgowców skrzepłopływka ma status gatunku wymarłego w Polsce co najmniej od lat 80. XX w., jedyne potwierdzone obecnie miejsce występowania tego gatunku w Tatrach to słowacki Wyżni Mały Furkotny Stawek.

Wybrane działania parku⁷¹

- czynna ochrona lasu przez przebudowę drzewostanów głównie regla dolnego, by odtworzyć naturalną strukturę gatunkową, wiekową i przestrzenną (zbiór nasion i produkcja sadzonek buka, jodły, jawora, ochrona przed zwierzyną, pielęgnacja młodników, odsłanianie podrostów);
- czynna ochrona lądowych ekosystemów nieleśnych w piętrach reglowych (kulturowy wypas owiec, koszenie z usunięciem lub pozostawieniem biomasy, usuwanie młodych drzew i krzewów z polan);
- minimalizacja wpływu ruchu turystycznego (zbieranie odpadów, ustawienie kabin sanitarnych w miejscach koncentracji ruchu turystycznego, kontrole schronisk i bufetów, pomiar hałasu, zanieczyszczeń powietrza i wody);
- realizacja zadań wynikająca z obecności rezerwatu biosfery MAB;
- prowadzenie własnych badań naukowych oraz monitoringu przyrodniczego;
- udostępnianie parku dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych na zasadach określonych w planie ochrony;
- działalność edukacyjna – zajęcia i programy edukacyjne, działalność wydawnicza, strona internetowa, prowadzenie Muzeum TPN oraz obszernej biblioteki.

Park Narodowy	Data powstania	Powierzchnia	Siedziba	Symbol
1. Babogórski	1955 r.	3392 ha	Zawoja Barańcowa	Okrzyn jeleni
2. Bieszczadzki	1973 r.	29200 ha	Ustrzyki Górne	Ryś
3. Gorczański	1981 r.	7029 ha	Poręba Wielka	Salamandra plamista
4. Magurski	1995 r.	19439 ha	Krempna	Orlik krzykliwy
5. Pieniński	1932/1955 r.	2346 ha	Krościenko	Trzy Korony
6. Tatrzański	1939/1955 r.	21164 ha	Zakopane	Kozica

1.2.1.7. Planowany Turnicki Park Narodowy

„Nie możemy już dłużej czekać na decyzję o powołaniu Turnickiego Parku Narodowego. Dlatego powstał projektowany park w wirtualnej rzeczywistości, aby w ten sposób upomnieć się o ochronę jednego z ostatnich fragmentów Puszczy Karpackiej.” – czytamy na stronie internetowej poświęconej społecznemu projektowi powstania Turnickiego Parku Narodowego – <http://turnickipn.pl/>.

Historia starań

Współczesna idea powołania parku narodowego na Pogórzu Przemyskim pojawiła się w 1982 r. Przez kolejne 10 lat zmieniały się koncepcje obszaru, granic i nazwy przyszłego parku. Proponowano: „Park Narodowy Doliny Środkowego Wiaru”, „Park Narodowy Brzeżnych Karpat”, „Lędziański Park Narodowy” (od pierwszych Słowian zamieszkujących ten teren), „Wschodniokarpacki Park Narodowy”, aż w 1992 r. pojawiła się nowa nazwa – „Turnicki Park Narodowy”. Wtedy też opracowano dokumentację. Przyszły park miał zajmować ok. 37000 ha obejmując zlewnię Wiaru i Strwiąża, Pasma Suchego Obyczka,

⁷¹ Tatrzański Park Narodowy, *Plan Ochrony Tatrzańskiego Parku Narodowego*, http://krokus.tpn.pl/du/krameko/pliki/15042015/pliki/TEKST_SYNTEZY.pdf, dostęp 21.03.2018.

Turnicy i Chwaniowa. Po kolejnej analizie pod kątem ekonomicznym i społecznym zmniejszono projekt do ok. 19000 ha. Mimo starań i planów utworzenia tego parku do roku 2000 z przyczyn politycznych i społecznych, wobec sprzeciwu samorządów, park nie został powołany. W 2008 roku, powstała Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, która rozpoczęła swoją działalność na rzecz utworzenia Turnickiego Parku Narodowego. W 2011 r. Państwowa Rada Ochrony Przyrody (PROP) opracowała dokument pt. „Opinia w sprawie projektowanego Turnickiego Parku Narodowego” popierając ideę i celowość utworzenia Parku. W 2015 r. ponad 91 tys. osób podpisało się za utworzeniem Turnickiego Parku Narodowego w ramach akcji SOS Karpaty, prowadzonej przez Fundację Dziedzictwo Przyrodnicze (FDP) i WWF Polska. W 2016 r. została ogłoszona inicjatywa na rzecz utworzenia Turnickiego Parku Narodowego, pod nazwą Społecznie Projektowany Turnicki Park Narodowy. Pojawił się też postulat objęcia parkiem narodowym 17149 ha, stanowiących wyłączną własność Skarbu Państwa. Obecnie teren ten obejmują swym zasięgiem dwa parki krajobrazowe: PK Gór Słonnych i PK Pogórza Przemyskiego, a także aż cztery obszary Natura 2000, w tym dwa obszary ptasie: „Góry Słonne” i „Pogórze Przemyskie” oraz dwa obszary siedliskowe: „Ostoja Góry Słonne” i „Ostoja Przemyska”. Realna ochrona jest jednak zapewniona tylko w obrębie zaledwie trzech rezerwatów: „Reberce”, „Turnica”, „Na Opalonym”.

Projektowany obszar

Planuje się objęcie ochroną ok. 17 tys. ha terenu ograniczonego (mniej więcej):

- od południa drogą Krościenko – Liskowate – Wojtkowa – Trzcianiec i następnie drogą Leszczawa Górna – Leszczawa Dolna;
- od zachodu drogą Leszczawa Dolna – Bircza;
- od północy linią Bircza – Wola Korzeniacka – Posada Rybotycka – Rybotyczne – Leszczyny i do granicy państwowej;
- od wschodu granicą państwa z Ukrainą.

Walory Przyrodnicze

O dużej wartości przyrodniczej terenów przyszłego parku decyduje m.in.: duża lesistość, znaczny procent starodrzewu i nadzwyczaj wysoki udział jodły w drzewostanach, wysoka różnorodność gatunkowa (obszar położony jest na pograniczu trzech okręgów geobotanicznych), występowanie wielu gatunków unikatowych oraz chronionych, wysoki stopień zachowania naturalnych środowisk, odporność na antropopresję, obecność interesujących elementów przyrody nieożywionej i malowniczego krajobrazu (m.in. doliny wciąż dzikiej rzeki Wiar, która w górnym odcinku jest praktycznie wolna od zabudowy i porośnięta lasami łęgowymi oraz podmokłymi łąkami). Warto podkreślić, że **„w opinii naukowców najwięcej fragmentów reliktywnej Puszczy Karpackiej zachowało się na terenie planowanego Turnickiego Parku Narodowego”⁷²**.

1.2.1.8. Parki narodowe w Polsce

W Polsce mamy **23 parki narodowe**: Babiogórski, Białowieski, Biebrzański (największy), Bieszczadzki, Bory Tucholskie, Drawieński, Gorczański, Gór Stołowych,

⁷² Społecznie Projektowany Turnicki Park Narodowy, <http://turnickipn.pl/>, dostęp 21.03.2018.

Kampinoski, Karkonoski, Magurski, Narwiański, Ojcowski (najmniejszy), Pieniński, Poleski, Roztoczański, Słowiński, Świętokrzyski, Tatrzański, Ujście Warty (najmłodszy, utworzony w 2001 r.), Wielkopolski, Wigierski, Woliński.

Wszystkie parki narodowe zajmują w przybliżeniu 314700 ha co stanowi **około 1% powierzchni kraju**. W tym ochroną ścisłą objęte jest 73351 ha, ochroną częściową 186460 ha, a ochroną krajobrazową 49542 ha (Źródło: GUS, 2015 r.).

1.2.2. Rezerwat przyrody

„**Rezerwat przyrody** obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Na obszarach graniczących z rezerwatem przyrody może być wyznaczona **otulina**.”⁷³ Uznanie za rezerwat przyrody obszarów o w/w cechach, następuje w drodze tak zwanego aktu prawa miejscowego w formie zarządzenia regionalnego dyrektora ochrony środowiska. Regionalny dyrektor ochrony środowiska, w drodze zarządzenia, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiej rady ochrony przyrody, może także zmniejszyć obszar lub zlikwidować rezerwat, jednak tylko w przypadku bezpowrotnej utraty wartości przyrodniczych, dla których został on powołany. Za wstęp do rezerwatu mogą być pobierane opłaty, których wysokość ustala RDOŚ w drodze zarządzenia (np. Wąwóz Homole, Biała Woda). W rezerwach i w parkach narodowych bezwzględnie obowiązuje ten sam katalog zakazów określonych ustawowo.

W zależności od głównego przedmiotu ochrony w Polsce wyróżnia się dziewięć rodzajów rezerwatów⁷⁴: leśny, wodny, stepowy, słonoroślowy (halofilny), faunistyczny, florystyczny, torfowiskowy, przyrody nieożywionej, krajobrazowy.

Lista rezerwatów dla poszczególnych jednostek podziału Karpat w kolejności powstawania (stan na 21.03.2018)⁷⁵:

Beskid Śląski^{76 77}:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Barania Góra” im. Karola Buzka	1953 r.	379,85 ha	Leśny	Górnoreglowy las świerkowy oraz dolnoreglowa buczyna karpacka, obszar źródliskowy rzeki Wisły.
„Stok Szyndzielni”	1953 r.	54,96 ha	Leśny* ⁷⁸	Las bukowy z domieszką jaworu, jodły i świerka na pograniczu regla dolnego i górnego.
„Zadni Gaj”	1957 r.	6,39 ha	Leśny*	Stanowisko objętego ochroną i wpisanego do Polskiej

⁷³ Art. 13 ust. 1 i 2 UOP.

⁷⁴ W dokładnym określeniu zasobów przyrodniczych danego rezerwatu pomaga stosowany od 2005 roku podział na typy i podtypy ze względu na dominujący przedmiot ochrony oraz na typy i podtypy ze względu na główny typ ekosystemu (czyli każdy rezerwat może być przypisany do jednego rodzaju, dwóch typów i dwóch podtypów mających oznaczenia literowe). Zagadnienie to reguluje Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 r. w sprawie rodzajów, typów i podtypów rezerwatów przyrody (Dz.U. 2005 nr 60 poz. 533).

⁷⁵ Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody, <http://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/index.jsf>, dostęp 21.03.2018.

⁷⁶ Rezerwat „Góra Tuł” chroniący m.in. stanowisko storczyka bladego został zlikwidowany.

⁷⁷ Większość rezerwatów w Beskidzie Śląskim (oprócz dwóch położonych w Cieszynie) znajduje się na terenie obszaru siedliskowego Natura 2000 „Beskid Śląski”.

⁷⁸ *gwiazdka oznacza, że jest to proponowany rodzaj rezerwatu gdyż nie został on określony w akcie prawnym.

				Czerwonej Księgi Roślin cisa pospolitego ⁷⁹ .
„Wisła”	1959 r.	17,61 ha	Faunistyczny*	Pstrąg potokowy w najbardziej naturalnych warunkach bytowania (potok Malinka oraz Czarna i Biała Wiselka z dopływami).
„Lasek Miejski nad Puńcówką”	1961 r.	7,74 ha	Florystyczny	Stanowisko cieszynianki wiosennej ⁸⁰ w lesie grądowym.
„Lasek Miejski nad Olzą”	1961 r.	4,08 ha	Leśny	Fragment grądu o pochodzeniu naturalnym oraz stanowisko cieszynianki wiosennej .
„Kuznie”	1995 r.	7,22 ha	Przyrody nieożywionej*	Wychodnie skalne, jaskinie (m.in. Jaskinia „Chłodna” i Jaskinia „Przed Balkonem” będące pomnikami przyrody) oraz dorodny drzewostan świerkowy na stokach góry Muronka.
„Czantoria”	1996 r.	97,71 ha	Leśny*	Dolnoregłowe zbiorowiska leśne o charakterze naturalnym z udziałem drzewostanów jaworowych, jesionowych i klonowych.
„Dolina Łańskiego Potoku”	1998 r.	47,07 ha	Leśny	Podgórski łęg jesionowy i nadrzeczna olszyna górska.
„Jaworzyna”	2003 r.	40,03 ha	Leśny*	Naturalne lasy górskie reprezentowane przez jaworzynę górską, kwaśną buczynę górską, żyzną buczynę karpacką.

Beskid Żywiecki⁸¹:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Śrubita”	1958 r.	24,99 ha	Leśny*	Fragment lasu typu olszowo–jesionowego z domieszką innych gatunków liściastych o cechach zespołu naturalnego.
„Butorza”	1961 r.	30,08 ha	Leśny*	Dolnoregłowy drzewostan świerkowy.
„Romanka”	1963 r.	124,50 ha	Leśny	Fragment dawnej puszczy karpackiej w postaci ekosystemów leśnych regla dolnego i górnego.
„Pod Rysianką”	1970 r.	27,02 ha	Leśny	Las jodłowo–świerkowo–bukowy regla dolnego będący fragmentem pierwotnej puszczy karpackiej.
„Oszast”	1971 r.	46,27 ha	Leśny	Mieszane lasy dolnoregłowe stanowiące pozostałość pierwotnej puszczy karpackiej.
„Pilsko” ⁸²	1971 r.	105,21 ha	Leśny*	Zbliżone do naturalnych świerczyny górnoregłowe oraz ekosystemy nieleśne, kosodrzewina i murawy krzewinkowe.
„Rezerwat na Policy im. prof. Zenona Klemensiewicza” ⁸³	1972 r.	58,73 ha	Leśny	Fragment drzewostanów jodłowo–bukowych o charakterze naturalnym.
„Dziobaki”	1996 r.	13,06 ha	Leśny*	Buczyna karpacka i jaworzyna zioloroślowa w reglu dolnym.
„Gawroniec”	1996 r.	23,69 ha	Leśny*	Buczyna karpacka z dużym udziałem sosny.
„Muńcoł”	1998 r.	45,20 ha	Florystyczny*	Liczne stanowisko śnieżyczki przebiśnieg w żyznej buczynie karpackiej.
„Na Policy” ⁸⁴	1998 r.	13,21 ha	Leśny	Naturalny bór świerkowy.

⁷⁹ **Cis pospolity** jest niewątpliwie rośliną, o której warto znacznie poszerzyć swoje wiadomości.

⁸⁰ **Cieszynianka wiosenna** – j.w.

⁸¹ Większość rezerwatów w Beskidzie Żywieckim znajduje się w obrębie rozległego **obszaru siedliskowego Natura 2000 „Beskid Żywiecki”**.

⁸² Rez. „Pięć Kopców” został połączony z rez. „Pilsko”.

⁸³ „Rezerwat na Policy im. prof. Zenona Klemensiewicza” i rez. „Na Policy” to w zasadzie dwa odrębne rezerwaty utworzone dwoma różnymi aktami prawnymi...

⁸⁴ Rezerwat na Policy są objęte ochroną w ramach obszaru siedliskowego Natura 2000 „Na Policy”.

„Bembeńskie”	2001 r.	40,54 ha otulina 48,82 ha	Leśny	Stanowisko jedliny ziołoroślowej wraz z chronionymi i rzadkimi subalpejskimi gatunkami ziołorośli oraz naturalne koryto potoku Bembeński wraz z jego wodnymi →biocenozy.
„Lipowska”	2008 r.	62,60 ha	Leśny	Górnoreglowy bór świerkowy oraz torfowiska wysokie z systemem oczek wodnych.

Beskid Mały⁸⁵:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Szeroka w Beskidzie Małym”	1960 r.	49,51 ha	Leśny*	Naturalny las bukowy regla dolnego.
„Madohora”	1960 r.	71,81 ha	Leśny*	Buczyna dolnoreglowa i świerczyna górnoreglowa, wychodnie skalne.
„Zasolnica”	1973 r.	16,55 ha	Leśny*	Starodrzew buczyny karpackiej na stromym stoku.
„Grapa”	1996 r.	23,23 ha	Leśny*	Łęg jesionowy, grąd z licznym udziałem chronionych gatunków flory i fauny.

Beskid Makowski:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Zamczysko nad Rabą”	1962 r.	1,35 ha	Krajobrazowy	Fragment lasu mieszanego z ruinami średniowiecznego zamku obronnego.
„Las Gościbia”	2001 r.	282,46 ha	Leśny	Ekosystemy leśne na obszarze źródłowym potoku górskiego.

Beskid Wyspowy:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Białowodzka Góra nad Dunajcem” ⁸⁶	1961 r.	67,69 ha	Leśny	Naturalne zespoły buczyny karpackiej i dąbrowy, roślinność naskalna, objęty ochroną ścisłą jarzab brekinia ⁸⁷ .
„Śnieżnica”	1968 r.	24,92 ha	Leśny	Naturalne zespoły buczyny karpackiej i kwaśnej buczyny górskiej.
„Luboń Wielki” ⁸⁸	1970 r.	11,80 ha	Przyrody nieożywionej	Osuwisko fliszowe z bogactwem form skalnych, naturalne drzewostany bukowe i jodłowo-bukowe.
„Kamionna”	1997 r.	64,04 ha	Leśny	Naturalne drzewostany bukowo-jodłowe (żyzna buczyna karpacka).
„Kostrza” ⁸⁹	2001 r.	38,59 ha	Leśny	Starodrzewy buczyny karpackiej i jaworzyny górskiej wraz ze stanowiskiem jęczynika zwyczajnego .
„Mogielica”	2011 r.	50,44 ha otulina 94,69 ha	Faunistyczny	Ochrona gluszcza i jego biotopu, a także innych rzadkich gatunków ptaków oraz siedlisk przyrodniczych i form skalnych występujących w szczytowej partii góry Mogielica.

⁸⁵ Poza rez. „Grapa” pozostałe rezerваты Beskidu Małego obejmuje swym zasięgiem **obszar siedliskowy Natura 2000 „Beskid Mały”**.

⁸⁶ Rezerwat pokrywa się z obszarem siedliskowym Natura 2000 „Białowodzka Góra nad Dunajcem”.

⁸⁷ **Jarzab brekinia** (brzek) należy do grupy najrzadszych i skrajnie zagrożonych gatunków rodzimych drzew leśnych. Występuje głównie na niżu na rozproszonych stanowiskach, w Karpatach do niedawna podawany tylko z dwóch miejsc. Gatunek ciepłolubny i światłolubny, w Polsce osiąga północno-wschodnią granicę zasięgu.

⁸⁸ Rezerwat pokrywa się niemal całkowicie z obszarem siedliskowym Natura 2000 „Luboń Wielki”.

⁸⁹ Rezerwat leży w granicach **obszaru siedliskowego Natura 2000 „Ostoje Nietoperzy Beskidu Wyspowego”**.

Gorce:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Modrzewie”	1959 r.	10, 43 ha	Florystyczny	Drzewostan modrzewia polskiego ⁹⁰ naturalnego pochodzenia.

Kotlina Orawsko–Nowotarska:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Bór na Czerwonym” ⁹¹	1956 r.	114,66 ha otulina 68,40 ha	Torfowiskowy	Torfowisko wysokie z bagiennymi i wilgotnymi zbiorowiskami leśnymi występującymi w jego otoczeniu, stanowisko sosny drzewokosej (blotnej) ⁹² .
„Skałka Rogoźnicka”	1961 r.	0,26 ha	Przyrody nieożywionej	Skała wapienna zawierająca jedyną w Polsce bardzo bogatą i dobrze zachowaną faunę górną jurajską typu alpejskiego, to najmniejszy rezerwat w polskich Karpatach.

Magura Spiska:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Niebieska Dolina”	1963 r.	22,03 ha	Leśny	Naturalna buczyna karpacka.

Pieniny⁹³:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Przełom Białki pod Krempachami” ⁹⁴	1959 r.	8,51 ha	Krajobrazowy	Przełom rzeki Białki pomiędzy Kramnicą a Oblazową (Jaskinia Oblazowa), rzadkie zespoły roślinności naskalnej, reliktowy drzewostan sosnowy.
„Zaskalskie–Bodnarówka”	1961 r.	19,02 ha	Krajobrazowy	Naturalny krajobraz zalesionego wąwozu skalnego z licznymi wychodniami skał wapiennych, miejsce lęgowe puchacza.
„Wysokie Skałki”	1961 r.	10,91ha	Krajobrazowy	Szczytowe partie Wysokich Skałek porośnięte przez naturalne drzewostany buczyny karpackiej i świerczyny nawapiennej.
„Biała Woda”	1963 r.	33,21 ha	Krajobrazowy	Wyjątkowy krajobraz wąwozu skalnego, naskalne zbiorowiska kserotomiczne, stanowiska czterech reliktowych gatunków wysokogórskich (dębik ośmiopłatkowy , pępawa Jacquina, konietlica alpejska

⁹⁰ „**Modrzew polski** znany jest dopiero od roku 1890 kiedy to Marian Raciborski znalazł w iłach dyluwialnych koło Jarosławia nad Sanem szyszki modrzewia kopalnego i nazwał go w ten sposób dla odróżnienia od szyszek modrzewia europejskiego. W późniejszym czasie w wyniku licznych badań, uczeni doszli do wniosku, że nie jest to odrębny gatunek drzewa, lecz polski ekotyp modrzewia europejskiego. Cechy uważane za wyróżnik gatunku uznano za wynik lepszego przystosowania się do warunków środowiska.” (Źródło: Zespół Karpackich Parków Krajobrazowych w Krośnie, <http://www.parkikrosno.pl/475-parki/12515-jasliski-park-krajobrazowy/12573-rezerwat-przyrody-modrzyna.html>, dostęp 21.03.2018).

⁹¹ Rezerwat leży w granicach **obszaru ptasiego i obszaru siedliskowego Natura 2000 „Torfowiska Orawsko-Nowotarskie”**.

⁹² **Sosna drzewokosa (blotna)** – krzew lub niewysokie drzewo, mieszaniec kosodrzewiny i sosny zwyczajnej, występuje głównie na torfowiskach wysokich oraz wśród skał, gatunek rzadki (w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej, w Tatrach oraz kilka stanowisk w Sudetach), objęty ochroną ścisłą, wpisany do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin.

⁹³ Rezerwat położony w Małych Pieninach obejmuje swym zasięgiem **obszar siedliskowy Natura 2000 „Małe Pieniny”**.

⁹⁴ Planowany rez. „Rzeka Białka” na razie nie istnieje i nigdy nie istniał, informacja o jego utworzeniu w 1996 r. jest powtarzana błędnie za: S. Michalik, *Park dwu narodów*. Istnieje natomiast **obszar siedliskowy Natura 2000 „Dolina Białki”**.

				oraz jeden gatunek mchu).
„Wąwóz Homole”	1963 r.	58,64 ha	Krajobrazowy	Naturalny krajobraz wąwozu skalnego wyciętego w wapieniach jurajskich i kredowych o bogatej budowie geomorfologicznej i wysokiej bioróżnorodności.

Beskid Sądecki^{95 96}:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Baniska”	1955 r.	141,96 ha	Leśny	Ekosystem leśny złożony z naturalnych górskich zbiorowisk leśnych i nieleśnych na podłożu osuwiska dolinnego i związanych z nim gleb inicjalnych.
„Las Lipowy Obrożyska”	1958 r.	98,67 ha	Leśny	Fragment lasu będący pozostałością pierwotnych lasów modrzewiowo-lipowych w Karpatach.
„Łabowiec”	1958 r.	53,85 ha	Leśny	Dolnoregłowe lasy bukowe i bukowo-jodłowe będące pozostałością Puszczy Karpackiej, zbiorowiska ziołoroślowe.
„Uhryń”	1958 r.	16,52 ha	Leśny	Starodrzew bukowo-jodłowy będący pozostałością Puszczy Karpackiej.
„Barnowiec”	1958 r.	44,57 ha	Leśny	Starodrzew lasu bukowego będącego pozostałością Puszczy Karpackiej oraz formy skalne związane z ruchami osuwiskowymi.
„Nad Kotelniczym Potokiem”	1959 r.	26,50 ha	Leśny	Fragment buczyny karpackiej.
„Okopy Konfederackie”	1963 r.	2,62 ha	Krajobrazowy	Okopy Konfederatów Barskich z XVIII w.
„Pusta Wielka”	1963 r.	3,31 ha	Leśny	Naturalny las górski regla dolnego z reliktowym stanowiskiem sosny .
„Kłodne nad Dunajcem”	1964 r.	79,51 ha	Krajobrazowy	Naturalny fragment buczyny karpackiej w przełomie Dunajca.
„Hajnik”	1974 r.	16,63 ha	Leśny	Fragment jodłowej puszczy karpackiej w głębokim wąwozie.
„Wierchomla”	1983 r.	25,37 ha	Leśny	Naturalny drzewostan jodłowo-bukowy.
„Lembarczek”	1985 r.	71,85 ha	Leśny	Fragment naturalnych drzewostanów jodłowo-bukowych (buczyna karpacka).
„Żebrawce”	1996 r.	44,56 ha, otulina 148,74 ha	Leśny	Naturalny zespół buczyny karpackiej o zróżnicowanym składzie gatunkowym, liczne formy skałkowe, stanowiska rzadkich i chronionych gatunków porostów.

Beskid Niski⁹⁷:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Kornuty”	1953 r.	11,90 ha,	Przyrody nieożywionej	Piaskowcowe wychodnie skalne płaszczowiny magurskiej, buczyna karpacka i kwaśna buczyna górską, bogata fauna owadów.
„Modrzyna”	1953 r.	14,46 ha,	Florystyczny	Stanowisko modrzewia polskiego występującego tu w drzewostanach mieszanych z jodłą.
„Cisy w Nowej Wsi”	1957 r.	2,18 ha,	Florystyczny	Stanowisko cisa pospolitego .
„Rezerwat Tysiąclecia na	1963 r.	61,50 ha	Leśny	Fragment naturalnego lasu mieszanego ze stanowiskiem

⁹⁵ „Rezerwat w Łosiach im. prof. Mieczysława Czał” został zlikwidowany w 2010 r.

⁹⁶ Rezerwaty położone w Beskidzie Sądeckim obejmuje swym zasięgiem **obszar siedliskowy Natura 2000 „Ostoja Popradzka”**.

⁹⁷ Rezerwaty położone w Beskidzie Niskim obejmują w większości swym zasięgiem **obszary Natura 2000: ptasi „Beskid Niski” oraz siedliskowe „Ostoja Magurska” i „Ostoja Jaśliska”**.

Cergowej Górze”				cisa pospolitego.
„Cisy w Mogilnie”	1963 r.	35,67 ha	Florystyczny	Stanowisko cisa pospolitego.
„Przełom Jasiołki”	1976 r.	123,41 ha	Krajobrazowy	Strefowo rozłożone zbiorowiska roślinne o wysokim stopniu naturalności (nadrzecznica olszyna górską z występującym w runie pióropusznikiem strusim , grąd, żyzna buczyna karpacka, jaworzyna z języcznikiem zwyczajnym, jaworzyna z miesięcznicą trwałą). Przełomowy odcinek rzeki Jasiołki o szczególnie malowniczym krajobrazie oraz urozmaiconej morfologii.
„Jelenia Góra”	1984 r.	12,97 ha,	Leśny	Jaworzyna górską z języcznikiem zwyczajnym oraz buczyna karpacka.
„Igiełki” ⁹⁸	1990 r.	27,88 ha,	Florystyczny	Stanowisko cisa pospolitego.
„Wadernik”	1990 r.	10,72 ha,	Florystyczny	Stanowisko cisa pospolitego. Dominującym zbiorowiskiem leśnym jest żyzna buczyna karpacka.
„Źródłiska Jasiołki”	1994 r.	1585,01 ha	Krajobrazowy	Naturalne zbiorowiska roślinne (buczyna karpacka, ziołorośla) obejmujące źródłiskowe obszary rzek Wisłok i Jasiołka. To największy rezerwat w polskich Karpatach.
„Bukowica”	1996 r.	292,92 ha	Leśny	Starodrzewy bukowo-jodłowe o charakterze puszczańskim.
„Kamień nad Jaśliskami”	2000 r.	302,32 ha	Krajobrazowy	Fragment typowej rzeźby Beskidu Niskiego obejmujący szczyt i zbocza góry Kamień (857m n. p. m.) wraz z porastającym ją lasem bukowym i bukowo – jodłowym, interesującymi formami skalnymi i unikalnymi bagniskami.
„Łysa Góra” ⁹⁹	2003 r.	160,74 ha	Leśny	Ekosystemy leśne ze stanowiskiem cisa pospolitego.
„Kamień nad Rzepedzią”	2012 r.	91,83 ha	Przyrody nieożywionej	Wychodnie piaskowca z otaczającym drzewostanem.

Bieszczady^{100 101}:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Zwierzło”	1957 r.	2,20 ha	Przyrody nieożywionej	Dwa górskie jeziora (Jeziora Duszatyńskie) powstałe w 1907 r. w wyniku osuwiska na zboczach Chryszczatej wraz z otaczającym je lasem jodłowo-bukowym.
„Cisy na górze Jawor”	1957 r.	3,02 ha	Florystyczny	Naturalne stanowisko ok. 250 cisów pospolitych.
„Gołoborze”	1970 r.	13,90 ha	Przyrody nieożywionej	Naturalne rumowisko skalne piaskowca stopniowo opanowywane przez las jodłowo-bukowy (proces naturalnej sukcesji).
„Zakole” ¹⁰²	1971 r.	5,25 ha	Torfowiskowy	Torfowisko wysokie w zakolu Sanu ze świerkiem i brzozą brodawkowatą.
„Olszyna łęgowa w	1971 r.	13,69 ha	Leśny	Las łęgowy z wyjątkowo wysoko występującą olszą

⁹⁸ Leży na terenie obszaru siedliskowego Natura 2000 „Trzciana” mającego znaczenie dla zapewnienia ochrony jaskiń, kwaśnych i żyznych buczyn oraz jaworzyn.

⁹⁹ Leży na terenie obszaru siedliskowego Natura 2000 „Łysa Góra” mającego znaczenie dla zapewnienia ochrony jaworzyn oraz żyznych buczyn.

¹⁰⁰ Przewodnik „Bieszczady” wyd. Rewasz błędnie podaje, że rezerwat „Przełom Strwiąża” został utworzony w 2004 r. Ten rezerwat jest ciągle planowany.

¹⁰¹ Część rezerwatów w Bieszczadach obejmują **obszary Natura 2000 siedliskowy i ptasi „Bieszczady”**, „Przełom Sanu pod Grodziskiem”, „Nad Jeziorem Myczkowieckim” i „Przełom Oslawy pod Mokrem” obejmuje obszar siedliskowy „Natura 2000” Dorzecze Górnego Sanu.

¹⁰² W dolinie górnego Sanu w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. utworzono pięć rezerwatów torfowiskowych. Cztery z nich „Dźwiniacz”, „Tarnawa”, „Litmirz” i „Łokieć” w 1999 r. włączono do BdPN.

Kalnicy”				czarną¹⁰³ .
„Olsza Kosa w Stężnicy”	1974 r.	1,79 ha	Florystyczny	Stanowisko olszy zielonej na dawnym pastwisku, które po wysiedleniach, pod koniec lat 40. XX wieku, przestało być użytkowane. ¹⁰⁴
„Hulskie im. prof. Stefana Myczkowskiego” ¹⁰⁵	1983 r.	189,87 ha	Leśny	Fragment starodrzewu buczyny karpackiej i jaworzyny górskiej z języcznikiem zwyczajnym, różnorodne formy morfologiczne oraz stanowiska rzadkich i chronionych gatunków roślin i zwierząt (np. węża Eskulapa¹⁰⁶).
„Sine Wiry”	1988 r.	450,49 ha	Krajobrazowy	Przełomowy odcinek rzeki Wetliny wraz z otaczającymi zespołami roślinnymi z fragmentami starodrzewu bukowo-jodłowego.
„Woronikówka”	1990 r.	14,84 ha	Florystyczny	Naturalne stanowisko cisa pospolitego .
„Krywe” ¹⁰⁷	1991 r.	511,73 ha	Krajobrazowy	Przełomowy fragment doliny Sanu z wieloma interesującymi zbiorowiskami roślinnymi oraz rzadkimi gatunkami roślin i zwierząt (m. in. węzem Eskulapa).
„Bobry w Uhercach”	1994 r.	27,12 ha	Faunistyczny	Siedlisko reintrodukowanego bobra europejskiego .
„Przełom Oslawy pod Duszatynem”	2000 r.	322,45 ha	Krajobrazowy	Odcinek przełomowy doliny Oslawy wraz z otaczającym drzewostanem bukowo-jodłowym.
„Na Oratyku”	2000 r.	233,15 ha	Leśny	Dobrze wykształcony zespół buczyny karpackiej w strefie przejścia piętra pogórza w regiel dolny wraz ze stanowiskami licznych gatunków roślin rzadkich i chronionych.
„Śnieżycza wiosenna w Dwerniczku”	2001r.	4,94ha	Florystyczny	Stanowiska śnieżycy wiosennej w odmianie karpackiej oraz zbiorowiska łąkowe z bogatą florą gatunków chronionych i rzadkich.
„Grąd w Średniej Wsi”	2003 r.	58,19 ha	Leśny	Fragment naturalnego grądu subkontynentalnego o wysokim stopniu naturalności w piętrze pogórza (żyzny las lipowo-grabowy z domieszką dębu, wiązu, brzozy i sosny).
„Nad Jeziorem Myczkowieckim”	2003 r.	164,17 ha	Krajobrazowy	Grzbiet z porastającym go lasem, wychodniami skalnymi oraz stanowiskami chronionych i rzadkich roślin (np. lulecznicy kraińskiej, tojadu mołdawskiego).
„Przełom Sanu pod Grodziskiem”	2003 r.	100,24 ha	Krajobrazowy	Dolina rzeki San wraz ze wzgórzem Grodzisko i porastającymi je lasami (żyzną buczyną karpacką, jaworzyną z języcznikiem zwyczajnym, grądem subkontynentalnym) wraz z licznymi gatunkami roślin chronionych i rzadkich w runie.
„Przełom Oslawy pod Mokrem”	2003 r.	142,79 ha	Krajobrazowy	Fragment przełomowego odcinka doliny Oslawy ze stanowiskami roślin rzadkich i chronionych.
„Koziniec”	2004 r.	28,68 ha	Krajobrazowy	Fragment zalesionego (zespoły jaworzyny karpackiej, ciepłolubnej buczyny, grądu subkontynentalnego) zbocza góry Koziniec z licznymi odsłonięciami skalnymi oraz stanowiskami rzadkich gatunków roślin

¹⁰³ W naszym kraju naturalnie występują trzy gatunki olszy: **olsza czarna, olsza szara i olsza zielona**. Olsza czarna jest gatunkiem typowo niżowym. W górach i na rzecznych zwirowiskach ustępuje miejsca olszy szarej. Olsza zielona (olsza kosa) w Polsce występuje tylko w Bieszczadach, najczęściej powyżej górnej granicy lasu, niżej spotykana jest rzadziej.

¹⁰⁴ Stanowisko olszy zielonej odkryto także w niedalekiej Bereźnicy Wyżnej.

¹⁰⁵ W pobliżu rezerwatu utworzono dwa zespoły przyrodniczo-krajobrazowe „Młyn w Hulskim” oraz „Cerkiew w Hulskim”.

¹⁰⁶ W Polsce regularnie **węże Eskulapa** spotyka się tylko w Bieszczadach, głównie w dolinie Sanu.

¹⁰⁷ W pobliżu rezerwatu utworzono zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Wieś Krywe”.

				(np. lepniczy gajowej, którą spotkać można głównie w Pieninach) i zbiorowisk kserotermicznych.
--	--	--	--	--

Pogórze Śląskie:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Kopce” ¹⁰⁸	1954 r.	14,77 ha	Leśny*	Naturalny las grądowy z udziałem lipy oraz cennych gatunków w runie (cieszynianka wiosenna). Wartość naukową rezerwatu podnosi występowanie na jego terenie żył skały wulkanicznej, tzw. cieszyńszczyty .
„Rotuz”	1966 r.	40,46 ha, otulina 136,29 ha	Torfowiskowy*	Torfowiska śródlądowe wraz z fragmentami boru bagiennego i boru wilgotnego.
„Morzyk” ¹⁰⁹	1996 r.	10,25 ha	Leśny*	Grąd subatlantycki i buczyna karpacka, czynne tufy wapienne .
„Skała Wiślicka”	1996 r.	29,03 ha	Leśny	Drzewostan bukowy oraz zbiorowiska łęgowe.

Pogórze Wielickie i Wiśnickie:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Bukowiec”	1960 r.	5,31 ha	Florystyczny	Naturalny fragment buczyny karpackiej na Pogórzu Karpackim ze stanowiskiem owocującego bluszczu na krańcu wschodniego zasięgu tego gatunku.
„Kamień-Grzyb”	1962 r.	1,83 ha	Przyrody nieożywionej	Osobliwe formy skalne piaskowca ciężkowickiego.
„Cieszynianka”	1970 r.	10,27 ha, otulina 25,35 ha	Florystyczny	Stanowisko cieszynianki wiosennej występujące w zespole grądu subkontynentalnego.
„Kozie Kąty”	1989 r.	24,21 ha	Leśny	Drzewostan mieszany o charakterze naturalnym z udziałem jodły.
„Groty Kryształowe”	2000 r.	1,04 ha, otulina brak danych o powierzchni	Przyrody nieożywionej	Groty Kryształowe o ścianach obrosłych kryształami halitu o unikatowej wartości mineralogicznej wraz z ich otoczeniem stanowiącym fragment skomplikowanej budowy geologicznej mioceńskiego złoża Kopalni Soli Wieliczka.
„Panieńska Góra”	2003 r.	63,23 ha	Florystyczny	Naturalne zbiorowiska leśne ze stanowiskami storczyków.

Pogórze Rożnowskie i Ciężkowickie:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Diable Skały” ¹¹⁰	1953 r.	16,07 ha	Przyrody nieożywionej	Grupy skalne piaskowca ciężkowickiego z jaskinią szczelinową – zimowiskiem podkowca małego i nocka dużego .
„Skamieniałe miasto”	1974 r.	15,01 ha	Przyrody nieożywionej	Grupy skał piaskowca ciężkowickiego.
„Styr”	1998 r.	97,83 ha	Leśny	Naturalny ekosystem leśny piętra pogórza: grąd

¹⁰⁸ Do rezerwatu przylega użytek ekologiczny „Łąki w Kopcach” utworzony w celu ochrony obszaru łąk oraz lasów i zadrzewień (jego fragmenty użytkowane są jako tor motokrosowy?!) z licznymi gatunkami roślin i zwierząt rzadkich i chronionych.

¹⁰⁹ Rezerwaty „Morzyk” oraz „Skała Wiślicka” objęte są obszarem siedliskowym Natura 2000 „Cieszyńskie Źródła Tufowe” chroniącym czynne tufy wapienne i wykształcone na nich zbiorowiska mchów brunatnych.

¹¹⁰ Znajdujące się w rezerwacie zimowisko nietoperzy jest ponad to chronione w ramach **obszaru siedliskowego Natura 2000 – „Ostoje Nietoperzy okolic Bukowca”**.

				subkontynentalny, żyzna buczyna karpacka, kwaśna buczyna górską.
„Liwoz” ¹¹¹	2004 r.	84,23 ha	Leśny	Zbiorowiska roślinne typowe dla wyższych partii Pogórza Ciężkowickiego oraz stanowiska roślin i zwierząt chronionych.

Pogórze Strzyżowskie:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Kamera”	1995 r.	38,01 ha	Florystyczny	Naturalne skupisko kłokoczki południowej ¹¹² oraz dobrze wykształcone zbiorowisko żyznej buczyny karpackiej.
„Góra Chełm” ¹¹³	1996 r.	155,25 ha	Leśny	Zróżnicowane ekosystemy leśne porastające Górę Chełm, reprezentujące m.in. rzadką na Pogórzu Strzyżowskim żyzną buczynę karpacką, zbiorowiska grądów i łęgów podgórskich.
„Wielki Las”	1997 r.	70,75 ha	Leśny	Kompleks leśny z licznym udziałem starodrzewu bukowego.
„Szwajcaria Ropczycka”	2000 r.	2,59 ha	Przyrody nieożywionej	Zbiorowiska roślin i zwierząt posiadające charakter naturalny w środowisku miejskim oraz ochrona procesów geologicznych zachodzących w podłożu lessowym i powstałego na tej drodze osobliwego krajobrazu.
„Golesz” ¹¹⁴	2001 r.	27,45 ha	Przyrody nieożywionej	Wschodnie skał piaskowca ciężkowickiego wraz z otaczającym lasem grądowym, ze stanowiskami rzadkich i chronionych gatunków roślin w runie, śladami grodziska wczesnośredniowiecznego i ruinami średniowiecznego zamku.

Pogórze Dynowskie¹¹⁵:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Winna Góra”	1954 r.	0,11 ha	Florystyczny	Naturalne stanowisko wiśni karłowatej (wisienki stepowej) ¹¹⁶ . Na terenie rezerwatu występuje także len austriacki ¹¹⁷ .
„Przędki”	1957 r.	13,62 ha	Przyrody nieożywionej	Skały piaskowcowe z formami wytworzonymi wskutek erozji eolicznej (wietrznej).

¹¹¹ Istnieje też obszar siedliskowy Natura 2000 „Liwoz” utworzony dla ochrony dobrze wykształconych i zachowanych płatów żyznej buczyny karpackiej. Obejmuje on swym zasięgiem obszar rezerwatu.

¹¹² **Kłokoczka południowa** – warto po

¹¹³ Rezerwat obejmuje swym zasięgiem niewielki obszar siedliskowy Natura 2000 „Klonówka” mający znaczenie przede wszystkim dla ochrony buczyn.

¹¹⁴ Obejmuje obszar siedliskowy Natura 2000 Golesz Projektowany obszar obejmuje głównie różne postaci grądów, a także żyznych i kwaśnych buczyn z licznymi gatunkami chronionymi i interesującymi zasięgowo.

¹¹⁵ Rezerwaty „Brzoza Czarna w Reczpolu” „Brodusurki” „Przełom Hołubli” i „Kozigarb” leżą na terenie obszaru ptasiego Natura 2000 „Pogórze Przemyskie”, dwa ostatnie rezerwaty dodatkowo obejmuje swym zasięgiem **obszar siedliskowy Natura 2000 „Ostoja Przemyska”**.

¹¹⁶ **Wiśnia karłowata** – ciepłolubny krzew występujący na nasłonecznionych terenach do wysokości ok 300 m n. p. m, tzw. gatunek pontyjski osiągający w Polsce północno-zachodnią granicę zasięgu. Roślina bardzo rzadka, objęta ochroną prawną, wpisana do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin. Największymi zagrożeniami są dla niej: krzyżowanie z wiśnią pospolitą oraz zanik odpowiednich siedlisk.

¹¹⁷ **Len austriacki** – ciepłolubna bylina rosnąca na suchych, silnie nasłonecznionych stokach, tzw. gatunek pontyjski. Roślina bardzo rzadka, objęta ochroną prawną, wpisana do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin. W Polsce tylko dwa stanowiska uważa się za naturalne (na terenie fortów na Winnej Górze oraz w okolicach Siedlisk). Głównym zagrożeniem jest zarastanie odpowiednich siedlisk.

„Cisy w Malinówce”	1957 r.	4,02 ha	Leśny	Naturalne stanowisko cisa pospolitego w borze jodłowo-sosnowym. Jedno z największych skupisk tego gatunku w Karpatach – ponad 1000 osobników.
„Kretówki”	1959 r.	95,27 ha	Florystyczny	Naturalne stanowisko cisa pospolitego w wielogatunkowym lesie mieszanym.
„Brzoza Czarna w Reczpolu”	1970 r.	2,66 ha	Florystyczny	Stanowisko brzozy czarnej ¹¹⁸ .
„Husówka” ¹¹⁹	1995 r.	71,96 ha	Florystyczny	Naturalne stanowisko kłokoczki południowej .
„Broduszurki”	1995 r.	25,91 ha	Torfowiskowy	Dobrze wykształcone zbiorowiska torfowiskowe (torfowisko wysokie) z dużą ilością roślin chronionych (m.in. rosiczki okrągłolistnej i długolistnej, bagna zwyczajnego, modrzewnicy zwyczajnej).
„Jamy”	1995 r.	2,01 ha	Florystyczny	Naturalne stanowisko lnu austriackiego .
„Przełom Hołubli”	1996 r.	46,42 ha	Leśny	Małowniczy fragment przełomowej doliny potoku Hołubla oraz las dębowo-bukowy z udziałem lipy.
„Wilcze”	1997 r.	342,33 ha	Leśny	Jedliny podgórskie ze znacznym udziałem buka.
„Mójka”	1997 r.	285,56 ha	Leśny	Las bukowo-jodłowy oraz osiedlony w zbiorowiskach wodno-błotnych bóbr europejski .
„Herby”	1999 r.	145,85 ha otulina 175,43 ha	Przyrody nieożywionej	Wschodnie skalne na grzbiecie pasma Herbów, porośnięte lasami grabowymi i buczyną oraz przełom Wisłoka – tzw. „Brama Frysztacka” .
„Kozigarb”	2012 r.	33,30 ha	Przyrody nieożywionej	Góra meandrowa na brzegu Sanu z bogatą mikrorzeźbą terenu wraz z porastającym ją drzewostanem.

Pogórze Przemyskie¹²⁰:

Nazwa	Data	Wielkość	Rodzaj	Przedmiot ochrony
„Góra Sobień”	1971 r.	5,34 ha	Leśny	Fragment lasu mieszanego z chronionymi gatunkami roślin zielnych w runie (m. in. cebulicą dwulistną, tojadem mołdawskim, obrazkami alpejskimi) oraz rzadką fauną kserotermiczną. Ruiny zamku Kmitów .
„Szachownica w Krównikach” ¹²¹	1974 r.	16,67 ha	Florystyczny	Stanowisko rzadkiego, objętego ochroną ścisłą oraz wpisanego do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin gatunku – szachownicy kostkowej na podmokłej łące we wsi Krówniki.
„Krępak”	1991 r.	138,46 ha	Leśny	Las jodłowo-bukowy z runem charakterystycznym dla podgórskiej formy buczyny karpackiej oraz ciekawe elementy rzeźby i osobliwości geologiczne.
„Skarpa Jaksmanicka” ¹²²	1991 r.	1,93 ha	Faunistyczny	Stanowisko lęgowe rzadkiego, objętego ochroną ścisłą,

¹¹⁸ **Brzoza czarna** – roślina uznawana za odrębny gatunek bądź odmianę barwną brzozy brodawkowatej, kora b. cz. nie zawiera betuliny i w związku z tym nie bieleje.

¹¹⁹ Rezerwat leży na terenie obszaru siedliskowego Natura 2000 „Nad Husowem” Istotne znaczenie odgrywa tutaj dobrze wykształcona żyzna buczyna karpacka, Warte podkreślenia jest liczne występowanie kłokoczki południowej *Staphylea pinnata* (stanowisko to jest jednym z krańcowych przy północnej granicy zasięgu tego gatunku). Drugim cennym siedliskiem są fragmenty dobrze zachowanych grądów.

¹²⁰ Rezerwaty Pogórze Przemyskie leżą na terenie czterech cennych obszary Natura 2000, w tym dwa obszary ptasie: „Góry Słonne” i „Pogórze Przemyskie” oraz dwa obszary siedliskowe: „Ostoja Góry Słonne” i „Ostoja Przemyska”.

¹²¹ Do rezerwatu od strony wschodniej przylega użytek ekologiczny o tej samej nazwie (20,97 ha) również utworzony na celu zachowania stanowiska **szachownicy kostkowej** wraz ze zmiennowilgotnymi łąkami trzęślicowymi (nazwa pochodzi od gatunku trawy – trzęślicy modrej), które są typowym siedliskiem tej rośliny. Szachownica rośnie w Polsce na zaledwie kilku stanowiskach, a najbardziej zagrażają jej zmiany sposobu użytkowania łąk.

				wpisanego do Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt ptaka – żolny .
„Reberce”	1996 r.	190,96 ha	Leśny	Las jodłowy posiadający cechy lasu naturalnego.
„Turnica”	1996 r.	151,5 ha	Leśny	Puszcza bukowo-jodłowa.
„Na Opalonym”	1996 r.	217,13 ha	Leśny	Naturalne zbiorowisko buczyny karpackiej porastającej zbocze poprzecinane licznymi potokami.
„Chwaniów”	1996 r.	354,71 ha	Leśny	Wspaniale wykształcona regłowa buczyna karpacka.
„Polanki”	1996 r.	191,94 ha	Leśny	Naturalna buczyna karpacka.
„Dyrbek”	1996 r.	130,88 ha	Leśny	Naturalne zbiorowisko buczyny karpackiej.
„Nad Trzciancem”	2000 r.	182,13 ha	Leśny	Dobrze wykształcona buczyna karpacka w formie regłowej z występującymi w runie gatunkami roślin chronionych (m.in. storczykami: gnieźnikiem leśnym, podkolanem białym) oraz licznymi osobliwościami dendrologicznymi.
„Buczyna w Wańkowej”	2000 r.	98,68 ha	Leśny	Naturalne zbiorowiska roślinne (głównie buczyna karpacka, ale także fragmenty lasów łągowych i grądowych) z szeregiem gatunków roślin rzadkich i chronionych oraz z licznymi osobliwościami dendrologicznymi.
„Kalwaria Paławska”	2001 r.	173,18 ha	Krajobrazowy	Drzewostan bukowo-jodłowy oraz elementy krajobrazu kulturowego (klasztór Franciszkanów, Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej, kalwaryjskie dróżki).
„Kopystanka” ¹²³	2001 r.	188,67 ha	Krajobrazowy	Murawy kserotermiczne z bardzo rzadkim ostrożeniem siedmiogrodzkim , występującym w Polsce na niewielu stanowiskach w południowo-wschodniej części kraju, objętym ochroną prawną i wpisanym do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin. Zbiorowisko buczyny w formie podgórskiej.
„Leoncina”	2001 r.	8,67 ha	Florystyczny	Stanowisko kłokoczki południowej .
„Cisy w Serednicy”	2002 r.	14,48 ha	Florystyczny	Naturalne stanowisko cisa pospolitego .

1.2.3. Park Krajobrazowy

„Park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Na obszarach graniczących z parkiem krajobrazowym może być wyznaczona **otulina**.”¹²⁴ Utworzenie parku krajobrazowego, powiększenie i zmniejszenie jego obszaru, a także likwidacja (tylko z powodu bezpowrotnej utraty wartości przyrodniczych, historycznych i kulturowych oraz walorów krajobrazowych) następuje w drodze uchwały sejmiku województwa, po uprzednim uzgodnieniu z właściwą miejscowo radą gminy i RDOŚ. Dla parków krajobrazowych (podobnie jak dla parków narodowych i rezerwatów) sporządza się i realizuje się **plany ochrony**.

Park krajobrazowy różni się znacznie od parku narodowego. W parku narodowym obowiązują wszystkie zakazy wymienione w ustawie, natomiast dla parku krajobrazowego można ustanowić w rozporządzeniu zakazy wybierając je z katalogu zawartego w ustawie.

¹²² Obejmuje obszar siedliskowy Natura 2000 Fort Salis Soglio. Kluczowe znaczenie dla obszaru mają ruiny fortyfikacji jednego z fortów Twierdzy Przemyśl z występującymi tam nietoperzami.

¹²³ Do rezerwatu od strony północnej przylega użytek ekologiczny o nazwie „Góra Kopystanka” (42,24 ha).

¹²⁴ Art. 16 UOP.

Praktyczna różnica między parkami krajobrazowymi i narodowymi dotyczy działalności gospodarczej człowieka. W parku narodowym działalność gospodarcza jest dozwolona wyjątkowo i tylko w wyznaczonych miejscach, natomiast w parku krajobrazowym grunty są gospodarczo użytkowane zgodnie z ich przeznaczeniem, ale ograniczona jest działalność inwestycyjna, dzięki temu parki krajobrazowe zmniejszają antropopresję na chronione przez siebie tereny.

Na terenie polskich Karpat utworzono dotychczas **13 parków krajobrazowych**, z czego 7 w Beskidach i 6 na Pogórzach Karpackich:

1. Park Krajobrazowy **Beskidu Śląskiego**,
2. **Żywiecki** Park Krajobrazowy,
3. Park Krajobrazowy **Beskidu Małego**,
4. **Popradzki** Park Krajobrazowy,
5. **Jaśliski** Park Krajobrazowy,
6. **Ciśniańsko–Wetliński** Park Krajobrazowy,
7. Park Krajobrazowy **Doliny Sanu**,
8. **Wiśnicko–Lipnicki** Park Krajobrazowy,
9. **Ciężkowicko–Rożnowski** Park Krajobrazowy,
10. Park Krajobrazowy **Pasma Brzanki**,
11. **Czarnorzecko–Strzyżowski** Park Krajobrazowy,
12. Park Krajobrazowy **Pogórza Przemyskiego**,
13. Park Krajobrazowy **Gór Słonnych**.

1.2.3.1. PK Beskidu Śląskiego

Park Krajobrazowy Beskidu Śląskiego utworzono w 1998 r. na obszarze 38620 ha (w powiatach: cieszyńskim, bielskim, żywieckim, Bielsko–Biała), ustanowiono także otulinę o pow. 22285 ha, obejmując praktycznie cały obszar Beskidu Śląskiego (Pasma Stożka i Czantorii oraz Wiślańskie). „Zasadniczy zrąb górotworu tworzą: warstwy cieszyńskie zbudowane z łupków i wapieni, warstwy godulskie zbudowane z drobnoziarnistych piakowców godulskich oraz warstwy istebniańskie zbudowane z gruboziarnistych piaskowców i zlepieńców.”¹²⁵ W związku ze stosunkowo skomplikowaną budową geologiczną występują **liczne wychodnie skalne oraz jaskinie**, w tym jedna z największych beskidzkich jaskiń – **Jaskinia w Trzech Kopcach**. Wiele z tych utworów jest chronione jako: pomniki przyrody (np. „Malinowska Skała”, „Skały Grzybowe”), stanowiska dokumentacyjne (np. „Jaskinia Wiślańska”, „Jaskinia Miecharska”) i rezerваты. Na terenie parku, na zboczach Baraniej Góry (1220 m n.p.m.), **ma swoje źródła Wisła** (rez. „Barania Góra”). W parku są trzy piętra klimatyczno–roślinne: pogórza, regla dolnego i regla górnego, który występuje tu dość nisko, bo już powyżej 1000 m n.p.m. Lasy w parku są mocno przekształcone przez człowieka i charakteryzują się największym procentowym udziałem świerka w polskich Beskidach. Ważny jest wykształcony **ekotyp świerka tzw. świerk istebniański**, który cechuje się najlepszymi w Europie parametrami wzrostowymi i

¹²⁵ Portal Przyrodniczy Województwa Śląskiego, Park Krajobrazowy Beskidu Śląskiego, <http://przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/obiekty-ochrony-przyrody/parki-krajobrazowe/104-park-krajobrazowy-beskidu-slaskiego>, dostęp 21.03.2018.

odpornościowymi. **W piętrze pogórza**, zbiorowiska leśne spotyka się obecnie niemal wyłącznie w dolinach potoków, gdzie występuje podgórski łęg jesionowy, nadrzeczna olszynka górską oraz dolnoreglowy świerkowy bór na torfie. **W reglu dolnym** dominuje wtórnie wprowadzony świerk. Buczyzna jest reprezentowana przez dwa zespoły: kwaśną buczynę górską oraz żyzną buczynę karpacką, która występuje w ciekawej odmianie z **gatunkiem sudeckim – żywcem dziewięciolistnym**. Stosunkowo częstym zbiorowiskiem jest jaworzyna z miesięcznicą trwałą, rzadziej spotkamy niewielkie płaty jaworzyny karpackiej. Wyższe partie regła dolnego porasta dolnoreglowy bór jodłowo–świerkowy. Najwyższe tereny (**powyżej 1 000 m n.p.m.**) zajmują **świerczyny górnoreglowe najlepiej wykształcone na Baraniej Górze**. Występują też zbiorowiska nieleśne, m.in. łąki i pastwiska, a w dolinach potoków tworzone przez lepiężniki łopuszyny oraz składające się z okazałych bylin ziołorośla. O wartości florystycznej parku świadczą liczne stanowiska storczyków. Wśród zwierząt zauważalny jest prawie zupełny brak dużych ssaków drapieżnych, występują za to puszczańskie ptaki: **głuszc**¹²⁶ i **jarząbek**, a nawet gatunek borealno–alpejski – **siwerniak**. Wśród bezkręgowców występują zagrożone w skali Europy chrząszcze i motyle. W granicach parku ustanowiono 6 rezerwatów chroniących głównie lasy (rez. „Jaworzyna”, „Stok Szyndzielni”, „Barania Góra”, „Czantoria”) ale także wychodnie skalne i jaskinie (rez. „Kuźnie”) czy **pstrąga potokowego (rez. „Wisła”)**. W rejonie Bielska–Białej powstały dwa zespoły przyrodniczo–krajobrazowe: „Dolina Wapienicy” i „Cygański Las”. Użytek ekologiczny „Uroczysko Jasionka” chroni źródłowy odcinek potoku Jasionka wraz z niewielkim stawkiem – miejscem rozrodu płazów. Duża część Beskidu Śląskiego została objęta obszarem siedliskowym Natura 2000 „Beskid Śląski”.

1.2.3.2. Żywiecki PK

Żywiecki Park Krajobrazowy powstał w 1986 r. jako pierwszy park krajobrazowy w polskich Karpatach. Zajmuje powierzchnię 35870 ha położonych w powiecie żywieckim (plus otulina 18600 ha), obejmując swym zasięgiem zachodnią część Beskidu Żywieckiego z Grupą Pilska oraz Grupą Wielkiej Raczy. Otulina Żywieckiego PK pokrywa także część Kotliny Żywieckiej ze starą częścią Żywca. „W budowie geologicznej terenu parku zaznacza się przewaga fliszowych utworów serii magurskiej – piaskowców magurskich, przedzielonych warstwami łupków.”¹²⁷ **Licznie występują różnego rodzaju formy geomorfologiczne: ambony, baszty, ściany skalne, złomiska, gołoborza i osuwiska.** Ochroną pomnikową objęto m.in. znajdujący się w Sopotni Wielkiej największy i najwyższy (10 m wysokości) w polskich Beskidach wodospad. Park obejmuje 4 piętra klimatyczno–roślinne: pogórza, regła dolnego, regła górnego oraz **jedyne w polskich Karpatach poza Tatrami i Babią Górą naturalne piętro subalpejskie (kosodrzewiny), wykształcone na kopule szczytowej Pilska (1557 m n.p.m.)**. Lasy zajmują 80% pow. parku, są jednak silnie przekształcone przez człowieka (głównie poprzez wprowadzanie świerka w reglu dolnym). **W piętrze pogórza**, zajęty pod zabudowę i uprawę, dominują zbiorowiska nieleśne. **W reglu**

¹²⁶ W pobliżu parku, na terenie nadleśnictwa Wisła znajduje się, udostępniony do zwiedzania, prowadzony przez leśników, Ośrodek wolierowej hodowli głuszc.

¹²⁷ Portal Przyrodniczy Województwa Śląskiego, Park Krajobrazowy Beskidu Żywieckiego, <http://www.przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/obiekty-ochrony-przyrody/parki-krajobrazowe/98-zywiecki-park-krajobrazowy>, dostęp 21.03.2018.

dolnym występuje ciekawa buczyna karpacka w typie tzw. śląsko-żywieckim z udziałem **żywca dziewięciolistnego – gatunku sudeckiego**, niewielkie płaty kwaśnej buczyny górskiej i zupełnie wyjątkowo las jodłowy na Małej Rycerzowej (1207 m n.p.m.). „W dolinach potoków zachowały się fragmenty zbiorowisk łęgowych – nadrzecznej olszyny górskiej i bagiennej olszyny górskiej. W wyższych położeniach, w trudno dostępnych źródłiskowych odcinkach potoków, na pograniczu regla dolnego i górnego, występują lasy jaworowe reprezentujące zespoły – jaworzyny ziołoroślowej i jaworzyny karpackiej. **W piętrze regla górnego** dominuje zachodniokarpacka świerczyna górnoreglowa. (...) **W piętrze subalpejskim**, w partii szczytowej Pilska, rozwinęły się zarośla kosodrzewiny, poprzedzielane płatami traworośli i zbiorowisk krzewinkowych (...).”¹²⁸ Na wierzchowinach i grzbietach górskich można spotkać niewielkie torfowiska wysokie oraz przejściowe (m.in. chronione w ramach użytków ekologicznych: „Hala Miziowa”, „Hala Cebulowa”, „Hala Kamieniańska”). Licznie występują storczyki (istnieje nawet pomnik przyrody – „Stanowisko storczyków w Złatnej Hucie”). Osobliwościami florystycznymi są: czosnek syberyjski (jedyne stanowisko w polskich Karpatach w masywie Pilska), niebielistka trwała w odmianie alpejskiej (jedyne miejsce występowania w Beskidach) zaś osobliwością faunistyczną jest obecność **darniówki tatrzańskiej** (w masywie Pilska, jedno z 3 znanych z Polski stanowisk). Kompleksy leśne stanowią **ostoje dużych drapieżników (niedźwiedzia, wilka i rysia)**. Obszar jest również ważny dla ochrony ptaków (m.in. **głuszca i orla przedniego**). Na terenie parku utworzono 10 rezerwatów przyrody: „Gawroniec”, „Romanka”, „Lipowska”, „Pod Rysianką”, „Pilsko”, „Oszast”, „Muńcoł”, „Dziobaki”, „Śrubita” i „Butorza”. Wyznaczono tutaj również obszar ptasi Natura 2000 „Beskid Żywiecki” oraz obszar siedliskowy o tej samej nazwie.

1.2.3.3. PK Beskidu Małego

Park Krajobrazowy Beskidu Małego utworzono w 1998 r. i zajmuje on obszar 25770 ha (w powiatach wadowickim, bielskim, żywieckim, suskim, Bielsko–Biała). Większa część parku położona jest w województwie śląskim natomiast mniejsza, ponad 9000 ha, leży w Małopolsce. Wokół parku wyznaczono otulinę o powierzchni 22758 ha. Park obejmuje zasadniczą część Beskidu Małego – Pasma Magurki Wilkowskiej (909 m n.p.m.) oraz Pasma Leskowca (922 m n.p.m.) i Łamanej Skały (929 m n.p.m.). „W budowie geologicznej dominują piaskowce godulskie. Jedynie niewielki fragment południowej części Beskidu Małego budują wapienie, łupki i piaskowce warstw istebniańskich.”¹²⁹ W parku licznie występują wychodnie piaskowców m.in. objęta ochroną pomnikową „Baszta skalna” w Kocierzu Rychwałdzkim. Sporo jest jaskiń powstałych głównie w wyniku procesów osuwiskowych i tektonicznych, rzadziej erozyjnych (m.in. Jaskinia Komonieckiego, Czarne Działy I i II będące pomnikami przyrody). **Ze względu na nieduże wysokości n.p.m. występują tylko 2 piętra roślinne: piętro pogórza oraz regiel dolny.** W okolicy Łamanej Skały wykształcił się **wyjątkowo zespół świerczyny górnoreglowej, chroniony w rezerwacie „Madohora”**. W partiach grzbietowych występuje skarłowaciała kwaśna

¹²⁸ J.w.

¹²⁹ Portal Przyrodniczy Województwa Śląskiego, Park Krajobrazowy Beskidu Małego, <http://przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/obiekty-ochrony-przyrody/parki-krajobrazowe/105-park-krajobrazowy-beskidu-malego>, dostęp 21.03.2018.

buczyna. Lasy są silnie przekształcone ludzką gospodarką. Do cennych zbiorowisk roślinnych należą zbiorowiska naskalne rozwijające się na wychodniach piaskowca oraz murawy kserotermiczne na podłożu węglanowym. Na obszarze parku przebiegają granice zasięgów: rzeżuchy trójlistkowej (najdalej na północ wysunięte stanowisko w Karpatach) i żywokostu sercowatego. Duże drapieżniki (wilk i niedźwiedź) tylko zachodzą na teren parku, **cenna jest obecność nietoperzy** (mroczka późnego, nocka wąsatka, borowca wielkiego) oraz ssaków owadożernych (rzęsorka rzeczka, zębiełka karliczka, ryjówki aksamitnej i malutkiej). Na terenie parku ustanowiono 3 rezerваты przyrody: „Zasolnica”, „Szeroka w Beskidzie Małym”, „Madohora”. W gminie Łękawica istnieje stanowisko dokumentacyjne „Zamczysko na Ściszków Groniu” chroniące zapadlisko grzbietowe z wychodniami skalnymi oraz stanowiskami regionalnie rzadkich i ustępujących gatunków roślin. Część terenu parku objęto obszarem siedliskowym Natura 2000 „Beskid Mały”(mocno rozczłonkowanym).

1.2.3.4. Popradzki PK

Popradzki Park Krajobrazowy powstał w 1987 r. jako drugi po Żywieckim park krajobrazowy na terenie polskich Beskidów. Obejmuje obszar 54393 ha (w powiatach nowosądeckim i nowotarskim) chroniąc praktycznie w całości Beskid Sądecki wraz z rozdzielającą go na Pasma Radziejowej (1266 m n.p.m.) i Pasma Jaworzyny Krynickiej (1114 m n.p.m.), doliną Popradu. Otulina o pow. 21769 ha obejmuje również część Małych Pienin. Popradzki PK należy do największych parków krajobrazowych Polski. Jego zachodnią granicę stanowi, przełamująca się pomiędzy Gorcami, a Beskidem Sądeckim, rzeka Dunajec, natomiast wschodnią – Kamienica Nawojowska. Park ochrania **fragmenty dobrze zachowanej puszczy karpackiej** (ok. 70 % jego powierzchni stanowią lasy), a także krajobraz ukształtowany przez rozdrobnioną gospodarkę pasterską, rolną i sadowniczą oraz naturalne doliny rzek górskich. Objęty ochroną obszar stanowi **ważną ostoję karpackiej fauny leśnej z dużymi ssakami (niedźwiedź, wilk, ryś) i ptakami drapieżnymi (orlik krzykliwy) oraz ostoję nietoperzy (m.in. podkowiec mały)**. Na terenie parku spotkać można również wyjątkowo pięknego chrząszcza – **nadobnicę alpejską**. Ciekawostką przyrodniczą jest jedyne w Polsce stanowisko **pierwiosnki omączonej** (relikt glacialny). Na obszarze parku ustanowiono 13 rezerwatów przyrody (11 leśnych: „Pusta Wielka”, „Nad Kotelniczym Potokiem”, „Baniska”, „Barnowiec”, „Łabowiec” „Uhryń”, „Lembarczek”, „Wierchomla”, „Żebracze”, „Las Lipowy Obrożyska”, „Hajnik” oraz 2 krajobrazowe: „Kłodne nad Dunajcem”, „Okopy konfederackie”). Na szczególną uwagę zasługują: **rez. „Las lipowy Obrożyska” chroniący grąd lipowy oraz rez. „Pusta Wielka” obejmujący stanowisko wiekowych (nawet ponad 300-letnich) sosen**. Dodatkowo w otulinie znajdują się 4 rezerваты chroniące unikalny krajobraz Małych Pienin: „Wąwóz Homole”, „Wysokie Skałki”, „Zaskalskie–Bodnarówka”, „Biała Woda”. Na terenie parku liczne są pomniki przyrody, m.in.: „Uroczysko Szczawnik” – powierzchniowy pomnik przyrody obejmujący drzewostan jodłowo–bukowy (ok 8 ha), „Wierch nad Kamieniem” w Barnowcu z zespołem skał i jaskiń, „Głęboki Jar” w Rytrze–Rzyczanowie chroniący odcinek Doliny Potoku Rzyczanowskiego, „Mofeta im. Prof. Henryka Świdzińskiego” w Złockiem k. Muszyny. Wyznaczono tutaj również obszar siedliskowy Natura 2000 „Ostoja Popradzka”. Na obszarze parku znajdują się znane w całym kraju

uzdrowiska (Krynica, Piwniczna), a **wody mineralne** Popradzkiego PK stanowią 20% zasobów Polski. Walory parku podnoszą liczne zabytki architektury zwłaszcza łemkowskie cerkwie m.in. w Powroźniku, Muszynie, Szczawniku. **W Woli Kroguleckiej funkcjonuje Popradzkie Centrum Edukacyjne.** Popradzki PK przygotował 15 ścieżek przyrodniczo–dydaktycznych:

1. Ścieżka przyrodnicza w rezerwacie " Las Lipowy Obrożyska",
2. Przyrodnicza ścieżka dydaktyczna na terenie Roztoki,
3. Ścieżka dydaktyczna na Górze Parkowej w Krynicy,
4. Ścieżka geologiczna " Uhryński Potok",
5. Ścieżka dydaktyczno przyrodnicza „Małe Pieniny”,
6. Szlak przyrodniczy im. Hrabiego Adama Stadnickiego,
7. Ścieżka dydaktyczno– przyrodnicza Uroczysko Feleczyn,
8. Ścieżka przyrodniczo – leśna na Jaworzynie Krynickiej,
9. Ścieżka ornitologiczna na Łopacie Polskiej,
10. Park Ekologiczny w Roztoce Wielkiej,
11. Ścieżka „Jodła – królowa polskich lasów” w Uhryniu,
12. Ścieżka dydaktyczno przyrodnicza „Rogasiowy Szlak”,
13. Ścieżka „Leśna wiata edukacyjna” – uroczysko Trzycieź,
14. Ścieżka edukacyjno – przyrodnicza „Przez leśne siedliska" – uroczysko Trzycieź,
15. Ścieżka edukacyjna „Gaboń – Przehyba”.

1.2.3.5. Jaśliski Park Krajobrazowy

Jaśliski Park Krajobrazowy powstał w 1992 r. we wschodniej części Beskidu Niskiego (w powiatach sanockim, jasielskim, krośnieńskim), posiada powierzchnię 25878 ha. Chroni **obszary źródliskowe Wisłoki i Jasiołki** oraz stanowi od wschodu otulinę dla Magurskiego PN. W krajobrazie parku dominują rozległe, lesiste masywy górskie – Piotruś (728 m n.p.m.), Kamień (857 m n.p.m.), Kanasiówka (823 m n.p.m.), Danawa (841 m n.p.m.) oraz szerokie doliny z charakterystycznymi zespołami łąkowo–pastwiskowymi – pozostałościami po opuszczonych wsiach. Niezmiernie interesująca jest przełomowa dolina Jasiołki z wąskimi przesmykami, progami skalnymi, niewielkimi wodospadami, osuwiskami i odsłonięciami skalnymi umożliwiającymi obserwacje budowy fliszu karpackiego. Godne uwagi są wychodnie tzw. piaskowców z Mszanki na szczycie Piotrusia. **Przyroda Jaśliskiego PK przejawia wiele cech strefy przejściowej między Karpatami Wschodnimi a Zachodnimi** (zanikają tu cechy wschodniokarpackie, a zaczynają dominować zachodniokarpackie). Lasy stanowią 76% powierzchni parku i w dużej mierze mają charakter naturalny. Dominują, charakterystyczne dla **regła dolnego**, zwarte kompleksy buczyny karpackiej, w niższych położeniach (w **piętrze pogórza**) spotkamy grądy, w dolinach rzecznych rzadką olszynkę górską. Ciekawe są zbiorowiska nieleśne – wilgotne i podmokłe łąki, torfowiska, młaki. W parku występują **naturalne stanowiska cisa pospolitego** – chronione w rezerwach „Modrzyna” i „Wadernik”. Zwarte kompleksy leśne sprzyjają występowaniu dużych ssaków drapieżnych: **niedźwiedzia, wilka i rysia** oraz cennych gatunków ptaków, m.in.: **orla przedniego, orlika krzykliwego, puchacza, puszczyka uralskiego**, bociana czarnego. Najcenniejsze miejsca są chronione przez 5 rezerwatów: „Modrzyna”, „Wadernik”, „Przełom Jasiołki”, „Źródlika Jasiołki”, „Kamień nad Jaśliskami”. Teren obejmują: obszar ptasi Natura

2000 „Beskid Niski” oraz obszar siedliskowy „Ostoja Jaśliska”. Na uwagę zasługują **walory historyczne i kulturowe parku** w tym liczne zabytki: drewniane i murowane łemkowskie cerkwie (m.in. w Daliowej, Polanach), małomiasteczkowy układ urbanistyczny Jaślisk, stare zagrody, kapliczki i krzyże przydrożne, cmentarze wojenne. W Zyndranowej funkcjonuje Muzeum Kultury Łemkowskiej. W zabytkowej chyży łemkowskiej w Olchowcu mieści się prywatne muzeum z ekspozycją etnograficzno–historyczną.

Park przygotował dla zwiedzających dwie ścieżki dydaktyczne:

1. „Na węgierskim trakcie” – (Szkлары – Jaśliska), fragment dawnego traktu handlowego, którym sprowadzano wino z Węgier,
2. „W przełomie Jasiołki” – pętla poprowadzona trasą wzdłuż przełomowego odcinka Jasiołki z pola namiotowego „Stasiane”.

1.2.3.6. Ciśniańsko–Wetliński Park Krajobrazowy

Ciśniańsko–Wetliński Park Krajobrazowy został utworzony w 1992 r. na powierzchni 51013 ha (w powiatach bieszczadzkim, sanockim i leskim) dla ochrony przyrody Bieszczadów Zachodnich. Park stanowi od zachodu otulinę Bieszczadzkiego PN oraz **współtworzy rezerwat biosfery „Karpaty Wschodnie”**. Obejmuje stosunkowo wysokie grzbiety (często przekraczające 1000 m n.p.m.) charakteryzujące się układem rusztowym oraz bardzo dużą lesistością – ponad 84%. Na terenie parku występują **liczne wychodnie skalne** m.in. na południowych stokach Paportnej (1199 m n.p.m.), pod Płaszą (1163 m n.p.m.) i na Okrągliku (1101 m n.p.m.). Osobliwością geologiczną jest **naturalne rumowisko piaskowca o charakterze gołoborza powstałe we wsi Rabe (rez. „Gołoborze”)** oraz występujące w okolicy **wody arsenowe**. Wzdłuż pasma granicznego przebiega główny wododział europejski. Ważnymi rzekami (należącymi do dorzecza Sanu) są Solinka, Wetlina i Oślawa. Rzeki tworzą głębokie, malownicze przełomy, częste są progi skalne i niewielkie wodospady. Dominuje buczyna karpacka (**regiel dolny**), rzadkimi zbiorowiskami są: zespół jaworzyny górskiej, zespół bagiennej olszyny górskiej oraz osobliwość przyrodnicza – torfowisko przejściowe w Kalnicy z jedynym w Bieszczadach stanowiskiem **olszy czarnej**. Doskonałymi punktami widokowymi są polany szczytowe znajdujące się m.in. na Jaśle (1153 m n.p.m.), Łopienniku (1069 m n.p.m.) czy Dziurkowcu (1189 m). **Roślinność ma charakter przejściowy**: występuje dużo gatunków górskich (170 w tym 33 alpejskie i 43 subalpejskie), a także gatunki zachodnie (np. ciemniżyca zielona) i wschodnie (np. cebulica dwulistna). Zwarte kompleksy leśne sprzyjają występowaniu rzadkich gatunków puszczańskich ssaków: **niedźwiedzia, żubra, wilka i rysia** oraz cennych gatunków ptaków, m.in.: **orla przedniego, orlika krzykliwego, puchacza, puszczyka uralskiego**. Bogaty jest świat bezkręgowców, z których warto wymienić chrząszcza **nadobnicę alpejską** czy motyla pazia królowej. Najcenniejsze miejsca są chronione przez 7 rezerwatów: „Zwierzło”, „Cisy na Górze Jawor”, „Woronikówka”, „Gołoborze”, „Sine Wiry”, „Olszyna łęgowa w Kalnicy”, „Przełom Oślawy pod Duszatynem”. Omawiany teren obejmują ponadto obszary: ptasi i siedliskowy Natura 2000 „Bieszczady”. Liczne są użytki ekologiczne. Na uwagę zasługują **zabytki kultury materialnej** związane z wysiedloną ludnością rusińską: cerkwie, cmentarze, kapliczki i krzyże przydrożne. Popularną atrakcją turystyczną jest **Bieszczadzka Kolejka Leśna**. Na terenie parku utworzono ścieżki turystyczne, przyrodnicze i edukacyjne:

1. „Gołoborze”,

2. „Sine Wiry”,
3. „Międzynarodowa Leśna Ścieżka Dydaktyczna Udava – Solinka” – odcinek doliną byłej wsi Balnica,
4. Ścieżka do Lasumiły – najgrubszej jodły w Polsce.

1.2.3.7. Park Krajobrazowy Doliny Sanu

Park Krajobrazowy Doliny Sanu powstał w 1992 r. na powierzchni 27728 ha i chroni górny odcinek doliny Sanu (od źródeł po Jez. Solińskie) oraz północne fragmenty Bieszczadów. Od północnego wschodu stanowi otulinę Bieszczadzkiego PN oraz **współtworzy rezerwat biosfery „Karpaty Wschodnie”**. Obszar parku stanowią w sporej części **tereny niegdyś gęsto zamieszkane przez ludzi, które po wysiedleniu mieszkańców wtórnie zdziczały (m.in. tereny dawnych wsi Hulskie, Krywe, Tworylne)**. Główną osią parku jest **dolina Sanu będąca niezwykle ważnym korytarzem ekologicznym** umożliwiającym migrację roślin i zwierząt. Dolinę otaczają zalesione grzbiety m.in. pasmo Otrytu (939 m n.p.m. na Tohańcu), Magura Stuposiańska (1016 m n.p.m.), Dwernik Kamień (1004 m n.p.m.). Lasy stanowią 80% powierzchni parku – większość to zbiorowiska charakterystyczne dla **piętra pogórza i regła dolnego**. Największą powierzchnię zajmuje buczyna karpacka, w dolinach często występują zespoły nadrzecznej olszyny górskiej, rzadziej bagiennej olszyny górskiej, tutaj też koncentrują się zbiorowiska nieleśne: łąkowe i torfowiskowe. Interesujący jest rzadko występujący bór bagienny. Niezaprzeczalnym walorem parku jest wysoka różnorodność biologiczna, na którą wpływa **przenikanie się tutaj zasięgów gatunków wschodnich i zachodnich oraz górskich i niżowych**. **Park jest jedną z najważniejszych ostoj fauny puszczańskiej w Polsce**. Spotkamy tutaj wszystkie duże ssaki drapieżne: **niedźwiedzia, wilka i rysia**. Obszar charakteryzuje się także występowaniem rzadkich gatunków ptaków, m.in. **orla przedniego, orlika krzykliwego, puchacza, puszczyka uralskiego** czy bociana czarnego. Wyjątkowo cenne są stanowiska niezwykle rzadkiego **węża Eskulapa** (pasmo Otrytu). W parku utworzono 4 rezerваты przyrody („Zakole”, „Krywe”, „Hulskie im. Stefana Myczkowskiego” i „Śnieżycy wiosenna w Dwerniczku”). Teren obejmują obszary: ptasi i siedliskowy Natura 2000 „Bieszczady”. Powołano dużo (często bardzo rozległych) użytków ekologicznych oraz kilka zespołów przyrodniczo-krajobrazowych (m.in. „Wieś Krywe”, „Młyn w Dwerniku”, „Cmentarz w Stuposianach”). Park jest bardzo ciekawy pod względem historycznym i kulturowym. Na szczególną uwagę zasługuje drewniana **cerkiew w Smolniku wpisana w 2013 r. na listę światowego dziedzictwa UNESCO**. W Mucznej istnieje udostępniona do zwiedzania **Pokazowa Zagroda Żubrów**. Na terenie parku utworzono ścieżki turystyczne, przyrodnicze i edukacyjne:

1. „W krainie myszolowa” – poprowadzona w miejscowości Polana,
2. „Przysłup Caryński – Krywe nad Sanem”,
3. „Dwernik – Otryt – Chmiel”,
4. „Hulskie” – w masywie Otrytu,
5. „Szkółki w Smolniku”,
6. „Dwernik–Kamień” – Nasiczne,
7. „Krutyjówka” – ukazująca meandrujący potok Muczne,
8. „Za domkiem myśliwskim”,

9. „Brenzberg” – upamiętniająca tragiczną śmierć Polaków zamordowanych przez UPA,
10. „Wokół Mucznego”,
11. „Stare Procisne” – Hłynny parking – zagroda dzików,
12. „Trasą kolejki wąskotorowej”,
13. „Pichurów” – w leśnictwie Tarnawa,
14. „Jodła” – prowadziła z parkingu w miejscowości Pszczeliny do obalonej w 2013 r. najgrubszej jodły w Polsce.

1.2.3.8. Wiśnicko–Lipnicki PK

Wiśnicko–Lipnicki Park Krajobrazowy powstał w 1997 r. Zajmuje powierzchnię 14311 ha (w powiatach bocheńskim, limanowskim i brzeskim), jest **najmniejszym parkiem w polskich Karpatach**. Obejmuje fragment Pogórza Wiśnickiego. Na terenie parku **liczne są wychodnie skalne** m.in.: skalny grzyb chroniony w jedynym w granicach parku rezerwacie przyrody „Kamień–Grzyb” czy objęte ochroną pomnikową „Kamienie Brodzińskiego”. Południową część parku porasta buczyna karpacka, na północy zespoły grądu lub bory mieszane. Zbiorowiska nieleśne reprezentowane są przez murawy kserotermiczne, niewielkie torfowiska i młaki. W świecie zwierząt uwagę zwraca duża liczba nietoperzy znajdujących schronienie głównie na zamku w Nowym Wiśniczu. **Kolonie rozrodcze, zimowiska i żerowiska (głównie podkowca małego)** zostały dodatkowo objęte ochroną poprzez utworzenie tutaj obszaru siedliskowego Natura 2000 „Nowy Wiśnicz”. Ważną rolą parku jest **ochrona krajobrazu kulturowego** z cennymi zabytkami Lipnicy Murowanej i Nowego Wiśnicza oraz tradycyjnym krajobrazem rolniczym z charakterystyczną mozaiką łąk, pól i lasów. Park zorganizował 2 ścieżki dydaktyczne:

1. „Kamienie Brodzińskiego”,
2. „Borówna – Chronów” – ścieżka przyrodniczo–geologiczna.

1.2.3.9. Ciężkowicko–Rożnowski PK

Ciężkowicko–Rożnowski Park Krajobrazowy został utworzony w 1995 r. i zajmuje powierzchnię 17634 ha (w powiatach nowosądeckim, brzeskim, tarnowskim). Park obejmuje w przybliżeniu ciągu wzgórz Pogórza Rożnowskiego między Dunajcem a Białą z Pasmem Jamnej (530 m n.p.m.), Mogiły (478 m n.p.m.), Styru (460 m n.p.m.) i Suchej Góry (396 m n.p.m.) oraz niewielki, zachodni fragment Pogórza Ciężkowickiego w okolicy Ciężkowic. Teren parku leży w obrębie płaszczowiny śląskiej, a jednym z jego niezaprzeczalnych walorów są **liczne wychodnie i odsłonięcia skalne** chronione jako pomniki przyrody (np. skałka „Wieprzek” w Siekierczynie) oraz wspaniałe **rezerwat „Skamieniałe Miasto”**. Osobliwością geologiczną jest występowanie w rejonie wsi Ruda Kameralna **niewielkich złóż rud żelaza**, eksploatowanych w średniowieczu. Ciekawa jest obecność **źródeł mineralnych**: siarczkowych w okolicy miejscowości Polichty (np. pomnik przyrody źródło „Jacek”) oraz chlorkowych w Słonej i Bieśniku. Przez teren parku przepływa **rzeka Biała**, której dolina objęta jest ochroną w ramach ostoi siedliskowej Natura 2000

„Biała Tarnowska” jako jedno z najważniejszych w karpackiej części dorzecza Wisły **tarlisk anadromicznych ryb wędrownych** (przemieszczających się w celu odbycia tarła z morza do wód słodkich, np. łosoś). Lasy zajmują tu tylko około 40% powierzchni, cechują się jednak wysoką naturalnością. Większość obszaru, bo aż 55%, jest wykorzystywana rolniczo. W drzewostanach dominują różne typy buczyny karpackiej, na uwagę zasługują dobrze zachowane fragmenty grądu subkontynentalnego oraz występujące w dolinach rzecznych łągi. Interesujące są zbiorowiska nieleśne bogate w gatunki storczyków, roślin chronionych oraz roślin osiagających granice swojego zasięgu. Występują także ciekawe zbiorowiska naskalne porastające wychodnie piaskowców. Wśród różnych gatunków zwierząt chronionych zamieszkujących teren parku, na szczególną uwagę zasługują **nietoperze**. Dla ochrony ich żerowisk oraz kolonii rozrodczych utworzono obszar siedliskowy Natura 2000 „Ostoje nietoperzy okolic Bukowca”. W granicach parku ustanowiono 2 rezerwy: „Skamieniałe Miasto” i „Styr”. We wsi Tursko utworzono stanowisko dokumentacyjne w nieczynnym kamieniołomie gruboławicowych piasków ciężkowickich. **W miejscowości Polichty funkcjonuje Ośrodek Edukacji Ekologicznej.** Urządzono kilka ścieżek edukacyjnych:

1. „Na Budzyń”,
2. „Pod Kurchan” – ścieżka kulturowo–geologiczna,
3. „Polichty–Sucha Góra” – ścieżka przyrodnicza wytyczona na obszarze użytku ekologicznego „Polichty” chroniącego m.in. staw z roślinnością wodno – błotną i stanowiskiem rozrodu płazów,
4. „Przez Wieprzek” – ścieżka krajobrazowo–geologiczna.

1.2.3.10. PK Pasma Brzanki

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki utworzono w 1995 r. na powierzchni 15278 ha (w powiatach dębickim, jasielskim, tarnowskim). Obejmuje ciągi wzgórz między Białą a Wisłoką ze szczytami: Brzanka, Ostry Kamień, Rysowany Kamień. Część powierzchni należy do woj. małopolskiego, część wschodnia do podkarpackiego. W parku zwracają uwagę **liczne piaskowcowe wychodnie skalne** chronione jako pomniki przyrody np. „Ostry Kamień”, „Skalka”. Geologicznie ciekawy jest fałd Brzanka–Liwocz, zawierający rzadkie we fliszu **skamieniałości**. Lasy zajmują tylko 34% powierzchni parku, 58% jest zajęte pod ekstensywne rolnictwo. Na najwyższych wzniesieniach przekraczających 500 m n.p.m. (Brzanka) wykształciło się **piętro regła dolnego** z charakterystycznym dla niego zespołem żyznej buczyny karpackiej w formie regłowej. Ze względu na znaczne zróżnicowanie zbiorowisk roślinnych (żyzna buczyna karpacka, kwaśna buczyna górska, jaworzyna z jęczmikiem zwyczajnym, grąd subkontynentalny, łągi podgórskie) oraz wysoki stopień ich naturalności w rejonie Brzanki wyznaczono obszar siedliskowy Natura 2000 „Ostoja w Paśmie Brzanki”. Na łąkach i pastwiskach można spotkać storczyki i rośliny kserotermiczne, z których wiele to gatunki chronione. Liczne są ptaki oraz zwierzyzna płowa. Specyficzne położenie terenu podnosi jego bioróżnorodność – występują tutaj zarówno gatunki niżowe, jak i górskie, a także gatunki wschodnie i zachodnie.

1.2.3.11. Czarnorzecko–Strzyżowski PK

Czarnorzecko–Strzyżowski Park Krajobrazowy został utworzony w 1993 r. i zajmuje obecnie 25654 ha powierzchni (w powiatach dębickim, strzyżowskim, ropczycko–sędziszowskim, krośnieńskim i brzozowskim). Wokół obiektu wyznaczono otulinę o powierzchni 34074 ha. Do parku należą tereny Pogórza Dynowskiego z najwyższym grzbieciem Sucha Góra (585 m n.p.m.) – Królewska Góra (553m n.p.m.) oraz część Pogórza Strzyżowskiego

rozdzielone **doliną Wisłoka** tworzącego malowniczy przełom tzw. Bramę Frysztacką. Niezaprzeczalną atrakcją parku są **zgrupowania piaskowcowych skałek** występujące m.in. w rez. „Prządky”, rez. „Herby”, w Pietruszej Woli, Łączkach Jagiellońskich i Woli Komborskiej (pomnik przyrody „Konfederatka”). Na uwagę zasługują jaskinie erozyjno-wietrzeniowe, których największe zgrupowanie znajduje się w **rez. „Prządky”**. Park chroni obszary o charakterze rolniczo-leśnym. Lasy, w dużej mierze naturalne, stanowią niecałe 48% powierzchni parku, zajmując wyższe tereny. Na grzbietach **powyżej 450–500 m n.p.m.** wykształcił się zespół buczyny karpackiej **regla dolnego** z domieszkami sosny. Tereny położone niżej zasiedla dąb szypułkowy, grab zwyczajny, brzoza brodawkowata i modrzew europejski. Ponad 48% powierzchni parku to grunty rolne, na których prowadzona jest tradycyjna gospodarka. W okolicach Wojkówki wykształciły się **cenne murawy kserotermiczne** (wyznaczono tutaj obszar siedliskowy Natura 2000 „Łąki nad Wojkówką”). W granicach parku występują rośliny górskie (46 gatunków), wschodnio- i zachodniokarpackie. Liczne są zwierzęta kręgowce (bogactwo gatunków ryb, płazów i ptaków) oraz bezkręgowce, w tym chronione. W nieczynnych sztolniach pokopalnianych na stokach Suchej Góry i Królewskiej Góry znajdują się ważne **ostoje nietoperzy** objęte obszarem siedliskowym Natura 2000 „Ostoja Czarnorzecka”. Część sztolni w gminie Korczyna jest ponadto chroniona w postaci dwóch stanowisk dokumentacyjnych. W parku znajdują się trzy rezerваты przyrody: „Herby”, „Prządky” i „Góra Chełm”. Najważniejszym zabytkiem parku jest Zamek Kamieniec w Odrzykoniu. Warto zwrócić uwagę na pamiątki (np. cerkwie) związane z występującą tu niegdyś grupą ludności ruskiej czyli **Zamieszkańcami**.

Wyznakowano ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

1. „Przy zamku Kamieniec”,
2. Zamek Kamieniec – Prządky,
3. Ścieżka piesza wzdłuż potoku Morcinek,
4. Czarnorzeki (parking) – Sucha Góra,
5. Szlak edukacji ekologicznej (Cieszyna – Stępina) ze ścieżkami:
 - „Herby”,
 - „Schrony”,
 - „Góra Chełm”.

Na uwagę zasługują też trasy rowerowe m.in.:

1. „Wokół „Kamieńca” i „Prządek”: Korczyna – zamek „Kamieniec” – Sucha Góra – Czarnorzeki – Dział – Kombornia – Korczyna,
2. Śladami Zamieszkańców: Odrzykoń – Bratkówka – Wólka – Rzepnik – Węglówka – Odrzykoń.

1.2.3.12. PK Pogórze Przemyskie

Park Krajobrazowy Pogórze Przemyskie powstał w 1991 r. i zajmuje obecnie 60561 ha powierzchni (w powiatach przemyskim i rzeszowskim). **Jest to największy park krajobrazowy w polskich Karpatach.** Obejmuje grzbiety Pogórze Przemyskie (najwyższy Suchy Obycz 617 m n.p.m. i Kopystańka 541 m n.p.m.) będące **jedynym w Polsce fragmentem lesistych pogórzy Karpat Wschodnich.** Grzbiety ułożone w układzie rusztowym poprzecinane są kratowo siecią rzeczną z licznymi przełomami Sanu. Lasy zajmują 64% pow. parku. Roślinność układa się w **piętra: pogórze** (najliczniejsza buczyna podgórska, także zachowane lasy grądowe i w dolinach łęgowe) i **regła dolnego** (głównie buczyna karpicka ze sztucznymi domieszkami sosny i modrzewia). Na obszarze parku występują także **torfowiska wysokie i przejściowe** (rez. „Broduszurki”) oraz **zbiorniki kserotermiczne** (Rybotycze, Makowa). Flora parku jest różnorodna, występują liczne gatunki górskie, nizinne i pontyjskie. Warto zwrócić uwagę na występowanie ciepłolubnego krzewu **kłokoczki południowej** (m. in. rez. „Leoncina”) oraz **brzozy czarnej** (rez. w Reczpolu). Park stanowi ostoję dla dużych ssaków i ptaków (**10% populacji krajowej orlika krzykliwego**), wśród bezkręgowców ważna jest obecność endemicznych gatunków wschodniokarpackich. Na uwagę zasługuje **krajobraz kulturowy z cennymi zabytkami** (Krasieczyn, Posada Rybotycka, Kalwaria Paławska, forty Twierdzy Przemyśl). Na terenie parku utworzono 10 rezerwatów przyrody („Broduszurki”, „Kozigarb”, „Przełom Hołubli”, „Leoncina”, „Brzoza czarna w Reczpolu”, „Krępak”, „Kopystanka”, „Reberce”, „Kalwaria Paławska”, „Turnica”), 16 stanowisk dokumentacyjnych (m.in. „Piaszkowce w Posadzie Rybotyckiej”, „Margle z Węgierki”) oraz około 100 użytków ekologicznych częściowo połączonych w zespoły. Wyznaczono tutaj również obszar ptasi Natura 2000 „Pogórze Przemyskie” oraz obszar siedliskowy „Ostoja Przemyśla”. Trwają starania o utworzenie na tym terenie **Turnickiego Parku Narodowego**. Park wyznakował siedem ścieżek przyrodniczo–dydaktycznych:

1. „Dolina Hołubli” w rez. „Przełom Hołubli”,
2. „Do Ralla” w gminie Krasieczyn,
3. „Krępak” w rez. „Krępak” w Korzeńcu,
4. „Winne – Podbukowina” w Bachórcu koło Dubiecka, w rez. „Broduszurki”,
5. „Kopaniny” w Dąbrówce Starzeńskiej,
6. „Kalwaria Paławska”,
7. Szkolny Szlak Turystyczny „Bohynie” w Huwnikach.

1.2.3.13. PK Gór Słonnych

Park Krajobrazowy Gór Słonnych został utworzony w 1992 r. i obecnie zajmuje powierzchnię 56188 ha (w powiatach bieszczadzkim, leskim i sanockim), chroniąc północne fragmenty Gór Sanocko–Turczańskich (Góry Słonne i Chwaniów) przechodzące w Pogórze Przemyskie. Grzbiety (najwyższy Dił 721 m n.p.m.) w układzie rusztowym mają przebieg NW–SE i poprzecinane są siecią rzek (układ kratowy), z których część należy

do **zlewiska Morza Czarnego (dorzecze Strwiąża)**. W parku znajdują się liczne **źródła solankowe** (opisywane już przez Stanisława Staszica) oraz prawie wyczerpane **złoża roponośne**. 73% powierzchni parku zajmują lasy tworzące dwa piętra roślinne. **Do ok. 500 m n.p.m. w piętrze pogórza** występuje grąd wschodniokarpacki, w wyższych partiach buczyna podgórska, w dolinach rzecznych zarośla wiklinowe i nadrzeczna olszynka karpacka. Wyżej **w reglu dolnym** dominuje buczyna karpacka. Bogata jest flora parku z licznymi gatunkami górskimi, wschodnimi i pontyjskimi. Osobliwością dendrologiczną są **cisy w okolicy Serednicy** (rezerwat) oraz stanowisko **olszy kosej** w pobliżu Bandrowa. Liczna jest fauna puszczańska, park jest **ostoją dla dużych ssaków i ptaków drapieżnych**. Cenny jest **krajobraz kulturowy** z mozaiką pól uprawnych, łąk i pastwisk, z których wiele jest nadal wypasanych. Bogata jest architektura cerkiewna, w wielu miejscach odnajdziemy ślady wsi wysiedlonych w latach 1945–1947. W Arłamowie istnieje znany kompleks hotelowy powstały w wyniku rozbudowy i modernizacji dawnego Ośrodka Wypoczynkowego Urzędu Rady Ministrów. W Bezmiechowej rozwija się szymbownictwo. Na terenie parku utworzono 9 rezerwatów przyrody ("Chwaniów", "Dyrbek", "Góra Sobień", "Na Opalonym", "Polanki", "Buczyna w Wańkowej", "Nad Trzciancem", "Na Oratyku", "Cisy w Serednicy"), 2 stanowiska dokumentacyjne („Bandrów – flisz karpacki” i „Skarpa w Międzybrodziu”) oraz około 90 użytków ekologicznych połączonych w 13 zespołów. Wyznaczono tutaj również obszar ptasi Natura 2000 „Góry Słonne” oraz obszar siedliskowy „Ostoja Góry Słonne”. Trwają starania o utworzenie na tym terenie **Turnickiego Parku Narodowego**. Park wyznakował 3 ścieżki dydaktyczno–przyrodnicze:

1. „Polanki” w Bykowcach koło Sanoka, w rez. „Polanki”,
2. „Na Górze Sobień” w miejscowości Manasterzec,
3. „Drzewa parku podworskiego w Jureczkowej”.

1.2.3.14. Zespoły parków krajobrazowych

Zespół parków krajobrazowych jest powoływany w celu poprawy zarządzania i stworzenia wspólnej administracji dla parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu stanowiących ich otulinę. ZPK ma za zadanie zapewnienie właściwej realizacji zadań związanych z zachowaniem, popularyzacją i upowszechnianiem wartości przyrodniczych, historycznych i kulturowych znajdujących się na terenie parków krajobrazowych. ZPK może prowadzić swoje działania dla każdego parku osobno, może także prowadzić akcje o szerszym zasięgu.

W polskich Karpatach zostały utworzone 4 zespoły parków krajobrazowych:

1. **Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego** (<http://www.zpk.com.pl/>) z siedzibą w Będzinie łączy 8 parków, z czego 3 karpackie: PK Beskidu Śląskiego, PK Beskidu Małego, Żywiecki PK. Przy Oddziale Biura ZPKWŚ w Żywcu działa Ośrodek Edukacyjny.
2. **Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Małopolskiego** (<http://www.zpkwm.pl/zespol-parkow/o-nas.html>) obejmuje 11 parków (w tym 5 karpackich) podlegających trzem oddziałom:
 - Oddział Kraków sprawuje nadzór nad 6 parkami położonymi na zachód i północ od Krakowa, funkcjonującymi dawniej jako Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych.

- Oddział Tarnów sprawuje nadzór nad trzema parkami położonymi na południe i zachód od Tarnowa, funkcjonującymi dawniej jako Zespół Parków Krajobrazowych Pogórza w Tarnowie. Są to: Wiśnicko–Lipnicki PK, Ciężkowicko–Rożnowski PK i PK Pasma Brzanki. Na terenie Ciężkowicko–Rożnowskiego PK w miejscowości Polichty w gminie Gromnik funkcjonuje Ośrodek Edukacji Ekologicznej.
 - Oddział Stary Sącz sprawuje nadzór nad Popradzkim PK oraz fragmentem PK Beskidu Małego położonym w Małopolsce. Siedziba oddziału wraz z nowoczesnym Centrum Edukacji Przyrodniczej znajduje się w Woli Kroguleckiej.
3. **Zespół Karpackich Parków Krajobrazowych w Krośnie** (<http://www.parkikrosno.pl/>) obejmuje 4 parki krajobrazowe położone w Karpatach: Jaśliski PK, Ciśniańsko–Wetliński PK, PK Doliny Sanu, Czarnorzecko– Strzyżowski PK. W siedzibie w Dukli prowadzona jest działalność edukacyjna, a także mieści się wystawa przyrodnicza, geologiczna oraz etnograficzno–historyczna.
4. **Zespół Parków Krajobrazowych w Przemyślu** (www.zpkprzemysl.pl) z siedzibą w Przemyślu obejmuje 4 parki krajobrazowe w tym 2 karpackie: PK Pogórza Przemyskiego, PK Gór Słonnych.

1.2.4. Obszar chronionego krajobrazu

„Obszar chronionego krajobrazu obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych.”¹³⁰

Role pełnione przez OCHK to głównie:

- ochrona korytarzy ekologicznych, głównie między innymi obszarami chronionymi o wyższej randze,
- rodzaj otuliny, strefy buforowej dla innych form ochrony,
- pomoc w zachowaniu różnorodności krajobrazowej.

Dopuszczalne sposoby użytkowania w OCHK:

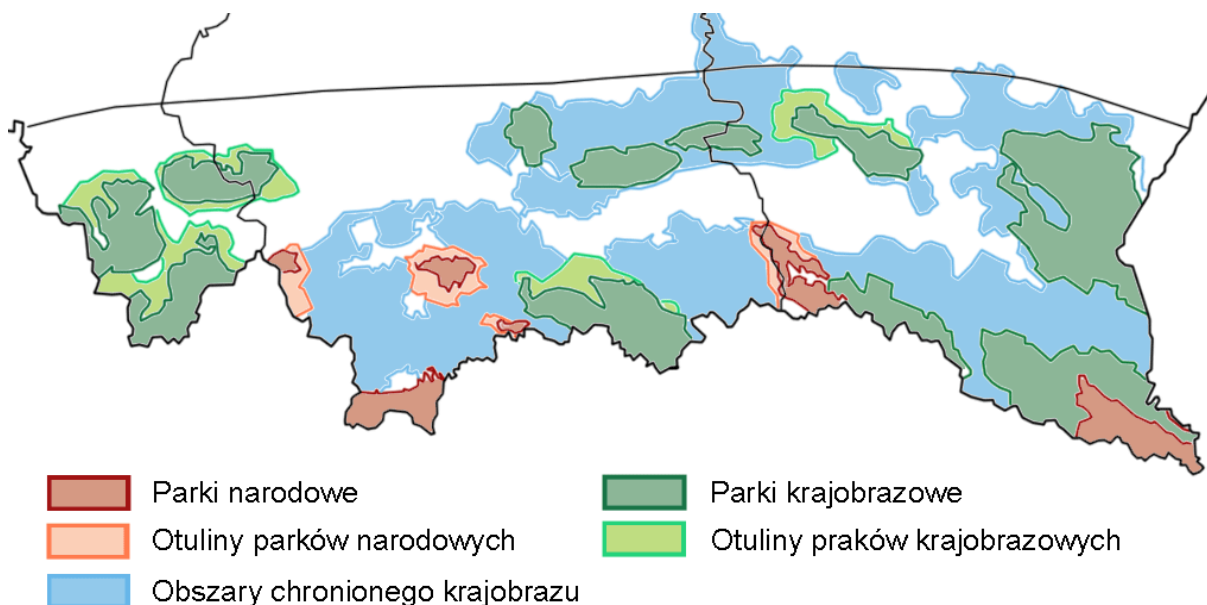
- normalne użytkowanie gospodarcze (z wykluczeniem form szczególnie uciążliwych dla środowiska przyrodniczego),
- rekreacja, turystyka i wypoczynek.

¹³⁰ Art. 23 UOP

Szczegółowe przepisy dotyczące ochrony przyrody w OCHK (zakazy z katalogu wymienionego w art. 24 UOP) są określane w akcie powołującym dany obszar, czyli w uchwale sejmiku województwa.

W polskich Karpatach utworzono 11 obszarów chronionego krajobrazu:

1. **Południowomałopolski OCHK,**
2. **OCHK Beskidu Niskiego,**
3. **Wschodniobeskidzki OCHK,**
4. **OCHK Zachodniego Pogórza Wiśnickiego,**
5. **OCHK Wschodniego Pogórza Wiśnickiego,**
6. **OCHK Pogórza Ciężkowickiego,**
7. **OCHK Pogórza Strzyżowskiego,**
8. **Strzyżowsko-Sędziszowski OCHK,**
9. **Czarnorzecki OCHK,**
10. **Hyżnieńsko-Gwoźnicki OCHK,**
11. **Przemysko-Dynowski OCHK.**

Na podstawie: Obszary chronione w Polsce. Mapa, wyd. IOS, Wa - wa 2001

Załącznik nr 2 do Rozporządzenia Nr 92/06 Wojewody Małopolskiego z 24 listopada 2006 r.

Ryc.1 Obszary chronione w Karpatach, otuliny parków narodowych i krajobrazowych wydzielone na rysunku wchodzą w skład obszarów chronionego krajobrazu.

1.2.5. Natura 2000¹³¹

Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000 to sieć obszarów cennych przyrodniczo umożliwiającą realizację spójnej polityki ochrony zasobów przyrodniczych na obszarze Wspólnoty Europejskiej. „Głównym celem funkcjonowania sieci Natura 2000 jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków, które uważa się za cenne i zagrożone w skali całej Europy. Drugim jej celem jest ochrona różnorodności

¹³¹ Na podstawie strony internetowej: Natura 2000, <http://natura2000.gdos.gov.pl/>, dostęp 21.03.2018.

biologicznej.”¹³² Natura 2000 jest zupełnie inną formą ochrony obszarowej niż dotychczas stosowane, a jej istota polega na:

- **tworzeniu spójnej sieci** opartej na założeniu, że skuteczna ochrona wymaga nie tylko tworzenia obszarów chronionych ale także utrzymania pomiędzy nimi **korytarzy ekologicznych**;
- **tworzeniu sieci ogólnoeuropejskiej** co oznacza, że przy wyznaczaniu bierze się pod uwagę tzw. obszary ważne dla Wspólnoty, nie uwzględniając granic państwowych;
- **wprowadzeniu reżimu prawnego** opartego nie na klasycznych zakazach lecz na obowiązku każdorazowego badania wpływu określonych planów/programów lub inwestycji na obszar Natura 2000.

Podstawami prawnymi prawa europejskiego (wspólnotowego) dla tworzenia sieci są głównie dwie dyrektywy:

1. Dyrektywa 2009/147/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa¹³³ zwana **dyrektywą ptasią**;
2. Dyrektywa 92/43/EWG Rady z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory zwana **dyrektywą siedliskową** lub **habitatową**.

Obowiązek wyznaczania obszarów Natura 2000 dotyczy wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej, a więc i Polski. Przepisy unijne stanowiące podstawę dla tworzenia sieci Natura 2000 zostały wprowadzone do polskiego prawodawstwa poprzez Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody¹³⁴. Zgodnie z ustawą sieć obszarów Natura 2000 obejmuje:

1. obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO) tzw. **obszary ptasie**, przy czym gatunki ptaków dla których istnieje obowiązek tworzenia obszarów ptasich wymienia załącznik I dyrektywy ptasiej;
2. specjalne obszary ochrony siedlisk, (SOO) tzw. **obszary siedliskowe**, przy czym rozporządzenie Ministra Środowiska¹³⁵ określa typy siedlisk przyrodniczych¹³⁶ oraz gatunki roślin i zwierząt¹³⁷ (z wyjątkiem ptaków) ważnych dla Wspólnoty, których ochrona wymaga wyznaczenia obszarów siedliskowych na terenie naszego kraju¹³⁸;
3. obszary mające znaczenie dla Wspólnoty czyli projektowane obszary siedliskowe zatwierdzone przez Komisję Europejską, oczekujące na stosowne rozporządzenie Ministra Środowiska uznające je za obszary siedliskowe.

¹³² J.w.

¹³³ Zastąpiła ona przyjętą w 1979 r. Dyrektywę 79/409/EWG Rady z dnia 2 kwietnia 1979 r. o ochronie dziko żyjących ptaków.

¹³⁴ Tworzenie i działanie sieci Natura 2000 regulują art. 25–39 UOP.

¹³⁵ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 13 kwietnia 2010 r. w sprawie siedlisk przyrodniczych oraz gatunków będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty, a także kryteriów wyboru obszarów kwalifikujących się do uznania lub wyznaczenia jako obszary Natura 2000 (Dz.U. 2010 nr 77 poz. 510).

¹³⁶ Definicję **siedliska przyrodniczego** podaje dyrektywa siedliskowa →patrz Słownik.

¹³⁷ Wśród wymienionych w dyrektywie gatunków i siedlisk znajdują się tzw. →**siedliska i gatunki priorytetowe**.

¹³⁸ Wszystkie typy siedlisk przyrodniczych oraz gatunki roślin i zwierząt ważnych dla Wspólnoty, których ochrona wymaga wyznaczenia obszarów siedliskowych na terenie krajów UE są wymienione w załącznikach do dyrektywy siedliskowej.

Na forum międzynarodowym nad właściwym wyznaczaniem i skutecznością ochrony obszarów sieci Natura 2000 czuwa Komisja Europejska. W Polsce wyznaczanie i ochronę obszarów nadzoruje Minister Środowiska, który wydaje też stosowne rozporządzenia zawierające listy utworzonych obszarów. Funkcjonowanie obszarów nadzoruje Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska. Regionalni dyrektorzy ochrony środowiska koordynują funkcjonowanie obszarów Natura 2000 na obszarze swojego działania, a także są dla większości obszarów sprawującymi nadzór (poza np. obszarami, które obejmują w całości lub w części teren parku narodowego ponieważ nad nimi nadzór sprawuje dyrektor parku). Zmiana granic lub likwidacja obszaru ptasiego lub siedliskowego następuje tylko jeżeli jest to uzasadnione naturalnymi procesami przyrodniczymi po uzyskaniu zgody Komisji Europejskiej. Dla obszaru Natura 2000 należy, w zależności od potrzeb, zastosować jeden z dwóch instrumentów planowania: **plan zadań ochronnych** lub szerszy dokument **plan ochrony**. Należy podkreślić, że wyznaczanie obszarów Natura 2000 i określenie celów ich ochrony opiera się **wyłącznie na przesłankach przyrodniczych**. Niemniej jednak skuteczność działań ochronnych w dużej mierze zależy od akceptacji społecznej dlatego sposób realizacji ochrony powinien być dostosowany do specyfiki danego regionu. **Kluczowe jest włączenie w tworzenie planów zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000 lokalnych władz, mieszkańców i inwestorów.**

Obszary Natura 2000 mogą obejmować obszary dotychczas niechronione, jak również część lub całość obszarów i obiektów objętych innymi formami ochrony przyrody (m.in. **wszystkie parki narodowe w Polsce zostały włączone do sieci Natura 2000**). Warto podkreślić, że **obecny unikatowy krajobraz kulturowy Karpat jest wynikiem wielowiekowego współdziałania czynników naturalnych oraz ludzkiej działalności**. Istnieje wiele zbiorowisk półnaturalnych wykształconych i utrzymywanych dzięki człowiekowi np. łąki kośne czy polany wypasowe będące siedliskiem rzadkich gatunków roślin i zwierząt. W związku z tym **obszary Natura 2000 obejmują nie tylko tereny naturalne** wymagające ochrony ścisłej ale również **tereny o charakterze półnaturalnym** (np. obszar siedliskowy „Łąki koło Kasiny Wielkiej”) **lub wręcz zurbanizowane** (np. obszar siedliskowy „Podkowce w Szczawnicy”) wymagające ochrony czynnej.

Obszarom sieci Natura 2000 nadaje się nazwy własne (najczęściej korzystając z lokalnych nazw geograficznych) oraz przypisuje się im kody literowo–liczbowe, wskazujące:

- kraj (PL);
- rodzaj obszaru (obszary ptasie są oznaczone literą B, od ang. bird – ptak, a obszary siedliskowe literą H, od angielskiej nazwy siedliska – habitat; obszary – ptasi i siedliskowy całkowicie się pokrywające oznaczone są literą C, od ang. common – wspólne);
- region w obrębie kraju (2 pierwsze cyfry oznaczające województwo);
- kolejne miejsce na liście obszarów danego rodzaju w regionie (na ogół 2 lub 3 ostatnie cyfry).

Przykłady oznaczeń: Beskid Niski PLB180002 (obszar ptasi), Beskid Sądecki PLH120019 (obszar siedliskowy).

Dla każdego obszaru Natura 2000 opracowana jest dokumentacja, która składa się z:

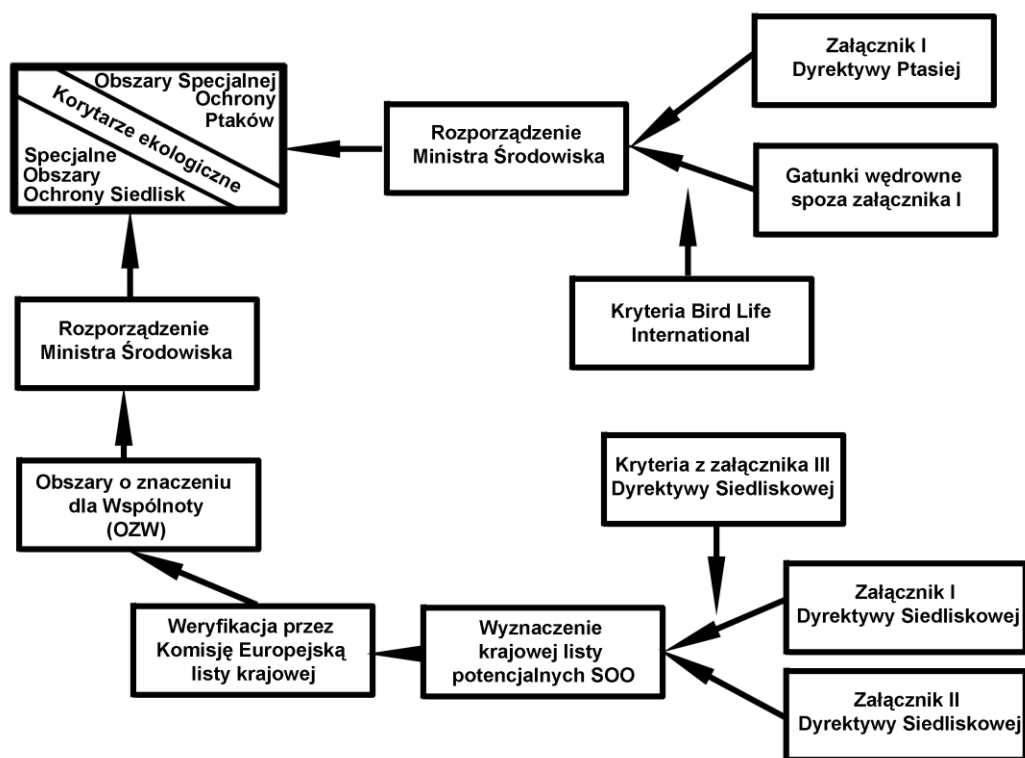
- **Standardowego Formularza Danych** (Standard Data Form – SDF), w którym zawarte są najważniejsze informacje o położeniu i powierzchni obszaru, występujących typach siedlisk przyrodniczych i gatunkach „naturowych”, ich liczebności lub reprezentatywności w skali kraju oraz wartości przyrodniczej i zagrożeniach;
- mapy cyfrowej w postaci wektorowej i rastrowej.

Tryb wyznaczania SOO:

Etap I: odbywa się na terenie państwa członkowskiego, bierze się pod uwagę kryteria (tylko przyrodnicze!) i typy siedlisk sprecyzowane w dyrektywie i tworzy rządowy projekt wykazu terenów, który jest następnie przekazywany Komisji Europejskiej.

Etap II: Na podstawie tej propozycji KE wspólnie z państwem członkowskim ustala listę tzw. obiektów ważnych dla Wspólnoty.

Etap III: Wyznaczenie w porządku prawnym państwa członkowskiego obszarów ptasich i siedliskowych, w Polsce przez wydanie rozporządzenia.

Ryc. 2. Etapy wyznaczania obszarów Natura 2000.

Skutki prawne wprowadzenia obszaru Natura 2000:

1. obowiązek opracowania specjalnych lub zintegrowanych z innymi planami (np. planami ochrony parków narodowych) **planów zadań ochronnych obszarów Natura 2000**,
2. obowiązek działań w celu unikania pogarszania stanu siedlisk naturalnych i gatunków oraz unikania płośnienia gatunków, dla których wyznaczone są te obszary,
3. obowiązek poddania każdego planu¹³⁹ czy przedsięwzięcia które nie jest bezpośrednio związane lub konieczne do zagospodarowania obszaru, odpowiedniej ocenie wpływu na obszar Natura 2000. W Polsce procedurę oceny wpływu na obszar Natura 2000 podciągnięto pod istniejącą „procedurę OOS”

¹³⁹ Takie plany czy programy określane są mianem „dokumentów strategicznych” i są to np. koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju, projekty planów zagospodarowania przestrzennego i strategii rozwoju regionalnego, inne dot. przemysłu, energetyki, gospodarki odpadami itd.

(oceny oddziaływania na środowisko), należy jednak w takiej procedurze wziąć pod uwagę obecność Natury 2000, gdyż mogą istnieć przedsięwzięcia nie uznane za oddziałujące negatywnie na środowisko ale mające istotny negatywny wpływ na obszar Natura 2000,

4. skutki finansowo–prawne: jeżeli państwo członkowskie nie jest w stanie udźwignąć ciężących na nim obowiązków może prosić o pomoc finansową,
5. zapewnienie spójności sieci – tworzenie tzw. korytarzy ekologicznych,
6. obowiązek monitorowania i prowadzenia badań naukowych,
7. obowiązek informacyjny – co 6 lat raport dla Komisji Europejskiej na temat wprowadzania dyrektywy siedliskowej w życie, co 3 lata dla dyrektywy ptasiej.

Obecnie w Polsce sieć Natura 2000 zajmuje ok. **20% powierzchni lądowej**. W jej skład wchodzi 849 obszarów siedliskowych oraz 145 obszarów ptasich. Szczegółowe informacje na temat sieci Natura 2000, wyszukiwarka poszczególnych obszarów oraz opracowana dla nich dokumentacja (SDF i mapa) są dostępne na portalu internetowym: <http://natura2000.gdos.gov.pl/>.

Przykłady obszarów Natura 2000 w Karpatach:

Obszar siedliskowy „Beskid Śląski” ważny z punktu widzenia ochrony naturalnych dolnoregłowych borów jodłowo – świerkowych (występuje tu unikatowy ekotyp tzw. świerka istebniańskiego), ostoja dużych drapieżników (niedźwiedzia, wilka i rysia). W większości pokrywa się z **obszarem ptasim o tej samej nazwie** powstałym m.in. dla ochrony sporej populacji głuszca.

Obszar siedliskowy Natura 2000 „Beskid Mały” chroniący m. in. największy i najlepiej wykształcony kompleks kwaśnych buczyn górskich w Karpatach.

Obszar siedliskowy Natura 2000 „Torfowiska Orawsko-Nowotarskie” chroniący jeden z największych w Polsce kompleksów cennych zbiorowisk torfowiskowych (nie objętych wcześniej ochroną), ważny dla ochrony rzadkich gatunków roślin i zwierząt. W większości pokrywa się z **obszarem ptasim o tej samej nazwie** powstałym m.in. dla ochrony sporej populacji cietrzewia (10% krajowej populacji).

Obszar siedliskowy Natura 2000 „Małe Pieniny” utworzony w celu ochrony siedlisk naskalnych i muraw m.in. zarośli jałowca pospolitego, muraw kserotermicznych, muraw nawapiennych oraz górskich reliktowych lasów sosnowych. Na terenie obszaru występuje ważna populacja **podkowca małego** – duża kolonia rozrodcza (w kościele w Jaworkach), kilka miejsc regularnego zimowania oraz tereny żerowiskowe.

Obszar siedliskowy Natura 2000 „Ostoja Popradzka” utworzony w celu zachowania dużych połąci lasu o naturalnym charakterze, właściwie użytkowanych łąk górskich, licznych obszarów źródliskowych oraz naturalnych dolin rzek górskich. Obszar stanowi ważne refugium karpackiej fauny leśnej z dużymi ssakami i ptakami drapieżnymi. W obszarze znajdują się ważne ostoje nietoperzy: dawna cerkiew w Wierchomli Wielkiej, Szkoła w Wojkowej i kościół w Leluchowie.

Obszar siedliskowy „Biała Tarnowska” będący jednym z najważniejszych w Polsce obszarów występowania zagrożonych siedlisk związanych z nadrzecznymi kamieńcami oraz stanowiący niezwykle istotny korytarz ekologiczny zarówno dla organizmów związanych bezpośrednio z korytem rzeki, jak z roślinnością nadrzeczną.

Obszar ptasi „Beskid Niski”, na terenie którego występuje 18 gatunków ptaków z Polskiej Czerwonej Księgi. „Beskid Niski” charakteryzuje się największą w Polsce, i prawdopodobnie w całej Unii Europejskiej, liczebnością orlika krzykliwego i puszczyka uralskiego. Jest to jedna z najważniejszych w Polsce ostoi orla przedniego, bociana czarnego, (...). Stwierdzono tu również znaczną, jak na siedliska górskie, liczebność derkacza.¹⁴⁰

Obszary Natura 2000 siedliskowy i ptasi „Bieszczady” będące jedną z najcenniejszych w Europie ostoi fauny puszczańskiej ze wszystkimi wielkimi drapieżnikami (niedźwiedź, wilk, ryś). Występują tutaj również ważne populacje wydry, węża Eskulapa, traszki karpackiej (endemit karpacki) oraz jedna z 5 w Polsce,

¹⁴⁰ Standardowy Formularz Danych obszaru ptasiego „Beskid Niski”, <http://natura2000.gdos.gov.pl/>, dostęp 21.03.2018 r.

wolnożyjących populacji żubra. Istotne są lęgowe populacje: bociana czarnego, trzmielojada oraz gatunków z Polskiej Czerwonej Księgi: orlika krzykliwego, orla przedniego puchacza, puszczyka uralskiego, sóweczki, włochatki, głuszca, dzięcioła trójpalczastego i płochacza halnego.

Ryc. 3. Mapa obszarów Natura 2000, wyszukiwarka i mapy online: <http://natura2000.gdos.gov.pl/>.

1.2.6. Pomnik przyrody

„Pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska¹⁴¹ o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie. Na terenach niezabudowanych, jeżeli nie stanowi to zagrożenia dla ludzi lub mienia, drzewa stanowiące pomniki przyrody podlegają ochronie aż do ich samoistnego, całkowitego rozpadu.”¹⁴²

Przykłady pomników przyrody:

- „Cisy Raciborskiego” w Harbutowicach,
- drzewa przy kościele parafialnym w Suchej Beskidzkiej,
- lipa na Plebańskiej Górze nad Myślenicami,
- stanowisko lilii złotogłów w Zbyszycach,
- wychodnia skalna „Malinowska skała” w Lipowej,
- wodospad „Spad” na Kamienicy,
- źródła mineralne w Polichtach k/Gromnika („Paweł” i „Jacek”) i w Barcicach („Tadeusz”).

1.2.7. Stanowisko dokumentacyjne

„Stanowiskami dokumentacyjnymi są niewyodrębniające się na powierzchni lub możliwe do wyodrębnienia, **ważne pod względem naukowym i dydaktycznym**, miejsca

¹⁴¹ Możliwe jest zatem, że pomnikiem jest nie jedno drzewo, ale cała grupa drzew rosnących w danym miejscu np. starodrzew wokół kościoła, aleja parkowa.

¹⁴² Definicja z art. 40 UOP

występowania formacji geologicznych, nagromadzeń skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie lub schroniska podskalne wraz z namuliskami oraz fragmenty eksploatowanych lub nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych. Stanowiskami dokumentacyjnymi mogą być także miejsca występowania kopalnych szczątków roślin lub zwierząt”¹⁴³. Stanowisk dokumentacyjnych nie obejmuje się ochroną pomnikową ponieważ najczęściej są to obiekty niepozorne, niekoniecznie interesujące dla wszystkich, zwłaszcza bez odpowiedniego przygotowania merytorycznego. Ochrona stanowiska dokumentacyjnego polega na utrzymaniu jego dostępności i możliwości prowadzenia zajęć praktycznych oraz przeciwdziałaniu jego zniszczeniu lub zasypaniu.

Przykłady stanowisk dokumentacyjnych:

- „Odkrywka cieszyńskich” w Cieszynie,
- „Jaskinia Wiślańska” na terenie gminy Brenna,
- Kopalnia Soli „Wieliczka” – 40 stanowisk dokumentacyjnych,
- „Kamieniołom Tursko” w Tursku k/Ciężkowic,
- „Piaskowce w Posadzie Rybotyckiej” – odsłonięcie w Dolinie Wiaru,
- „Bandrów – flisz karpacki” w gminie Ustrzyki Dolne.

1.2.8. Użytek ekologiczny

„Użytkami ekologicznymi są zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających **znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej** – naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania”¹⁴⁴. Ochrona użytków ekologicznych sprowadza się głównie do ich nie niszczenia i pozostawienia własnemu losowi.

Przykłady użytków ekologicznych:

- „Polana Sucha” w Paśmie Lubomira,
- „Sztolnie na Górze Jarmuta”,
- „Stary Kamieniołom” w Rytrze,
- „Czarna młaka” w Zydranowej,
- „Góra Kopystańka”.

1.2.9. Zespół przyrodniczo–krajobrazowy

„Zespołami przyrodniczo–krajobrazowymi są fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę **ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne**”¹⁴⁵. Ta niewielka forma ochrony obejmuje obszary, na których powyższe wartości nie występują w takim natężeniu, na tak dużej powierzchni, ani nie są aż tak zagrożone, żeby tworzyć rezerwat lub park krajobrazowy.

¹⁴³ Definicja z art. 41 UOP

¹⁴⁴ Definicja z art. 42 UOP.

¹⁴⁵ Definicja z art. 43 UOP.

Przykłady zespołów przyrodniczo–krajobrazowych:

- „Dolina Wapienicy” w Bielsku Białej,
- „Cygański Las” w Bielsku Białej,
- „Dolina Skawicy” na terenie kilku gmin powiatów suskiego i żywieckiego,
- „Wyspa Grodzisko” na Jez. Rożnowskim,
- „Wieś Krywe” w gminie Lutowska.

Pomnik przyrody, stanowisko dokumentacyjne, użytek ekologiczny oraz zespół przyrodniczo–krajobrazowy:

- ustanawiane są w drodze uchwały rady gminy,
- rada gminy może również podjąć uchwałę o ich likwidacji w razie utraty wartości przyrodniczych i krajobrazowych, ze względu na które ustanowiono daną formę ochrony przyrody, lub w razie konieczności realizacji inwestycji celu publicznego w przypadku braku rozwiązań alternatywnych lub w razie konieczności zapewnienia bezpieczeństwa powszechnego¹⁴⁶.

1.2.10. Ochrona gatunkowa

„Ochrona gatunkowa ma na celu zapewnienie przetrwania i właściwego stanu ochrony dziko występujących na terenie kraju lub innych państw członkowskich Unii Europejskiej rzadkich, endemicznych, podatnych na zagrożenia i zagrożonych wyginięciem oraz objętych ochroną na podstawie przepisów umów międzynarodowych, których Rzeczpospolita Polska jest stroną, gatunków roślin, zwierząt i grzybów oraz ich siedlisk i ostoi, a także zachowanie różnorodności gatunkowej i genetycznej. W celu ochrony ostoi i stanowisk roślin lub grzybów objętych ochroną gatunkową lub ostoi, miejsc rozrodu i regularnego przebywania zwierząt objętych ochroną gatunkową mogą być ustalane **strefy ochrony**. Rośliny, zwierzęta i grzyby gatunków zagrożonych wyginięciem w środowisku przyrodniczym podlegają ochronie **ex situ** w ogrodach zoologicznych, ogrodach botanicznych lub bankach genów.”¹⁴⁷

Ochrona gatunkowa zwierząt. W Polsce rozporządzenie Ministra Środowiska¹⁴⁸ określa listę gatunków chronionych, zaś ustawa określa sposoby ochrony oraz związane z tym ograniczenia, zakazy i nakazy. Zabrania się przede wszystkim chwytania i zabijania chronionych gatunków, niszczenia miejsc lęgowych i ostoi. W Polsce ochroną ścisłą objętych jest niemal 600 gatunków zwierząt, z czego ok. 500 stanowią kręgowce. →Ochroną częściową objętych jest ok. 200 gatunków, w tym ok. 60 kręgowców. Zwierzęta łowne i niektóre użytkowane gospodarczo ryby podlegają ochronie częściowej (sezonowej), zaś odpowiednie przepisy regulują m.in. rozmiary pozyskiwanych zwierząt. Ochrona gatunkowa zwierząt jest przedmiotem umów międzynarodowych m.in. Konwencji z Ramsar, Konwencji Waszyngtońskiej (**CITES**), Konwencji Berneńskiej, Konwencji Bońskiej, Konwencji o Różnorodności Biologicznej.

¹⁴⁶ Zapewnieniu bezpieczeństwa publicznego może służyć np. budowa wałów przeciwpowodziowych.

¹⁴⁷ Definicja z art. 46 i następnych UOP.

¹⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 grudnia 2016 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt (Dz.U. 2016 poz. 2183), <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160002183>, dostęp 21.03.2018.

Ochrona gatunkowa roślin. W Polsce rozporządzenie Ministra Środowiska¹⁴⁹ określa listę gatunków chronionych ściśle i częściowo oraz zakazy i ograniczenia zbioru chronionych roślin. Zabronione jest m.in. umyślne niszczenie i pozyskiwanie z naturalnych stanowisk roślin objętych całkowitą ochroną, handel takimi roślinami lub ich częściami (np. kwiatami), a także określone są warunki i sposoby pozyskiwania roślin chronionych częściowo. Prowadzi się także czynną ochronę roślin przez tworzenie banków genów, reintrodukcję, a także wspomaganie przez ochronę ekosystemów. W Polsce ochroną ścisłą objętych jest ponad 400 gatunków roślin, natomiast ochroną częściową około 300 gatunków. Ochrona gatunkowa roślin jest przedmiotem m.in. Konwencji Berneńskiej oraz Konwencji o Różnorodności Biologicznej.

Ochrona gatunkowa grzybów. Pierwsze rozporządzenie o ochronie gatunkowej grzybów w Polsce zostało wydane w 1983 r. i było to pierwsze tego typu działanie dotyczące grzybów w Europie. Obecnie obowiązujące rozporządzenie Ministra Środowiska¹⁵⁰ zawiera listę gatunków grzybów i porostów objętych ochroną całkowitą i częściową, a także stanowi zakaz zbierania, niszczenia, niszczenia ich siedlisk, zbywania, przechowywania, preparowania i przewożenia przez granicę, chyba, że takie działanie związane jest z prowadzeniem gospodarki leśnej, rolnej lub rybackiej. W praktyce ochrona gatunkowa grzybów jest trudna. Ze względu na specyficzne warunki życia (skomplikowane symbiozy z roślinami np. mikoryza) nie można prowadzić ochrony czynnej (hodowle, banki genów itp.). Trudno też obliczyć liczebność grzybów – można to zrobić tylko po owocnikach, a niektóre grzybnie mogą latami ich nie wytwarzać. Z tego samego powodu przed niszczeniem można chronić tylko owocniki. W Polsce ochroną ścisłą objętych jest ponad 230 gatunków grzybów (w tym ok. 180 gatunków porostów), natomiast ochroną częściową około 90 gatunków (w tym ok. 30 gat. porostów).

1.2.11. Wzajemne relacje różnych form ochrony przyrody

Wnioski dotyczące reżimu ochronnego można wyciągnąć na podstawie zapisów znajdujących się w ustawie o ochronie przyrody. „Ustawa pozwala także na ogólny podział form ochrony na te, których celem jest głównie ochrona zasobów i walorów przyrodniczych (bio- i georóżnorodności) oraz te, w których dominuje ochrona walorów krajobrazowych.”¹⁵¹ Generalnie reżim prawny, a zarazem wynikający z niego sposób ochrony są różne w różnych formach ochrony przyrody, tak samo jak różne są cele ich utworzenia i zadania, jakie mają realizować. Pewnym wyjątkiem są rezerваты i parki narodowe, w których obowiązuje ten sam ustawowy katalog zakazów, w związku z czym rezerваты przestają istnieć z chwilą włączenia w obszar parku narodowego, wchodząc w skład obszarów o zdefiniowanej ścisłej ochronie, a zadania rezerwatu realizowane są w sposób pełny przez park narodowy. Z zasady

¹⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej roślin (Dz.U. 2014 poz. 1409), <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20140001409>, dostęp 21.03.2018.

¹⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej grzybów (Dz.U. 2014 poz. 1408), <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20140001408>, dostęp 21.03.2018.

¹⁵¹ M. Kistowski, *Indywidualne formy ochrony przyrody w obrębie parków krajobrazowych województwa pomorskiego – „dylemat babuszki”* [w:] Park krajobrazowy i co dalej?, Problemy ekologii krajobrazu, G. Bezkowska (red.), Uniwersytet Łódzki, Łódź 2001, t.IX, s.78-88.

parki narodowe nie pokrywają się też wzajemnie z formami ochrony przyrody o niższym reżimie ochronnym, w których dominuje ochrona krajobrazowa: parkami krajobrazowymi i obszarami chronionego krajobrazu. Inne formy ochrony z powodzeniem funkcjonują w ramach większych form np. powstanie parku krajobrazowego nie wpływa na obecność rezerwatów i odwrotnie. Gatunek podlegający ochronie gatunkowej jest chroniony (wraz z siedliskiem) w ramach parku narodowego jako element przyrody, która podlega ochronie całościowo oraz w ramach swojej ochrony gatunkowej. Nic nie stoi na przeszkodzie by na obszarze parku krajobrazowego lub narodowego istniały pomniki przyrody.

Pojawia się natomiast pytanie, najczęściej w kontekście obszarów Natura 2000, o pierwszeństwo w przypadku nałożenia się reżimów prawnych kilku form ochrony przyrody. Obszary Natura 2000 mogą się pokrywać z każdą inną formą ochrony przyrody (w tym z parkami narodowymi i rezerwatami) i to zasady ich działania stają się nadrzędne, gdyż istnieje obowiązek zapewnienia takiej samej (jednolitej) ochrony na terenie sieci obszarów Natura 2000 w całej Wspólnocie Europejskiej, niezależnie od sposobów ochrony w danym państwie członkowskim. Oznacza to, że plan ochrony sporządzany dla parku narodowego lub krajobrazowego musi uwzględniać postanowienia planu zadań ochronnych obszaru Natura 2000.

1.3. Inne obszary chronione

1.3.1. Rezerwat biosfery MaB¹⁵²

Podstawy międzynarodowego programu „Człowiek i biosfera” (MaB – Man and Biosphere) zostały sformułowane w 1970 r. na Konferencji Generalnej UNESCO. Głównymi celami programu są: kształtowanie zrównoważonych relacji między ludźmi i biosferą oraz ochrona różnorodności ziemskich ekosystemów poprzez tworzenie międzynarodowej **Sieci Rezerwatów Biosfery**. Zgodnie z założeniami rezerваты powoływane w różnych regionach kuli ziemskiej obejmują duże ekosystemy reprezentatywne dla głównych →biomów w poszczególnych strefach klimatycznych. Rezerваты tworzone są na wniosek poszczególnych państw członkowskich przez Międzynarodową Radę Koordynacyjną MAB, która następnie co dziesięć lat dokonuje ich okresowych przeglądów. W razie nie spełniania przez dany rezerwat biosfery kryteriów zawartych w Statucie Sieci Rezerwatów Biosfery (przyjętym na konferencji UNESCO–MAB w Sewilli w 1995 r.), Rada najpierw doradza usunięcie niedociągnięć, a następnie, jeżeli obiekt nadal nie spełnia odpowiednich wymogów, zostaje mu odebrany status rezerwatu biosfery.

„Rezerваты biosfery pełnią trzy zasadnicze funkcje:

1. **ochronną**, polegającą na przyczynianiu się do ochrony krajobrazów, ekosystemów, zróżnicowania gatunkowego i genetycznego,
2. **rozwojową** poprzez sprzyjanie formom rozwoju gospodarczego i ludzkiego, które uznać można za społeczno–kulturowo i ekologicznie zrównoważone,

¹⁵² Dużo informacji na temat MaB znajduje się w publikacji „Świąty Babiej Góry”, Zawoja 2005, jak również na stronach poszczególnych parków narodowych objętych tym programem.

3. **funkcję wspierania logistycznego** poprzez edukację ekologiczną, a także szkolenia, badania i monitoring w odniesieniu do lokalnych, regionalnych, narodowych i globalnych zagadnień związanych z ochroną i zrównoważonym rozwojem.”¹⁵³

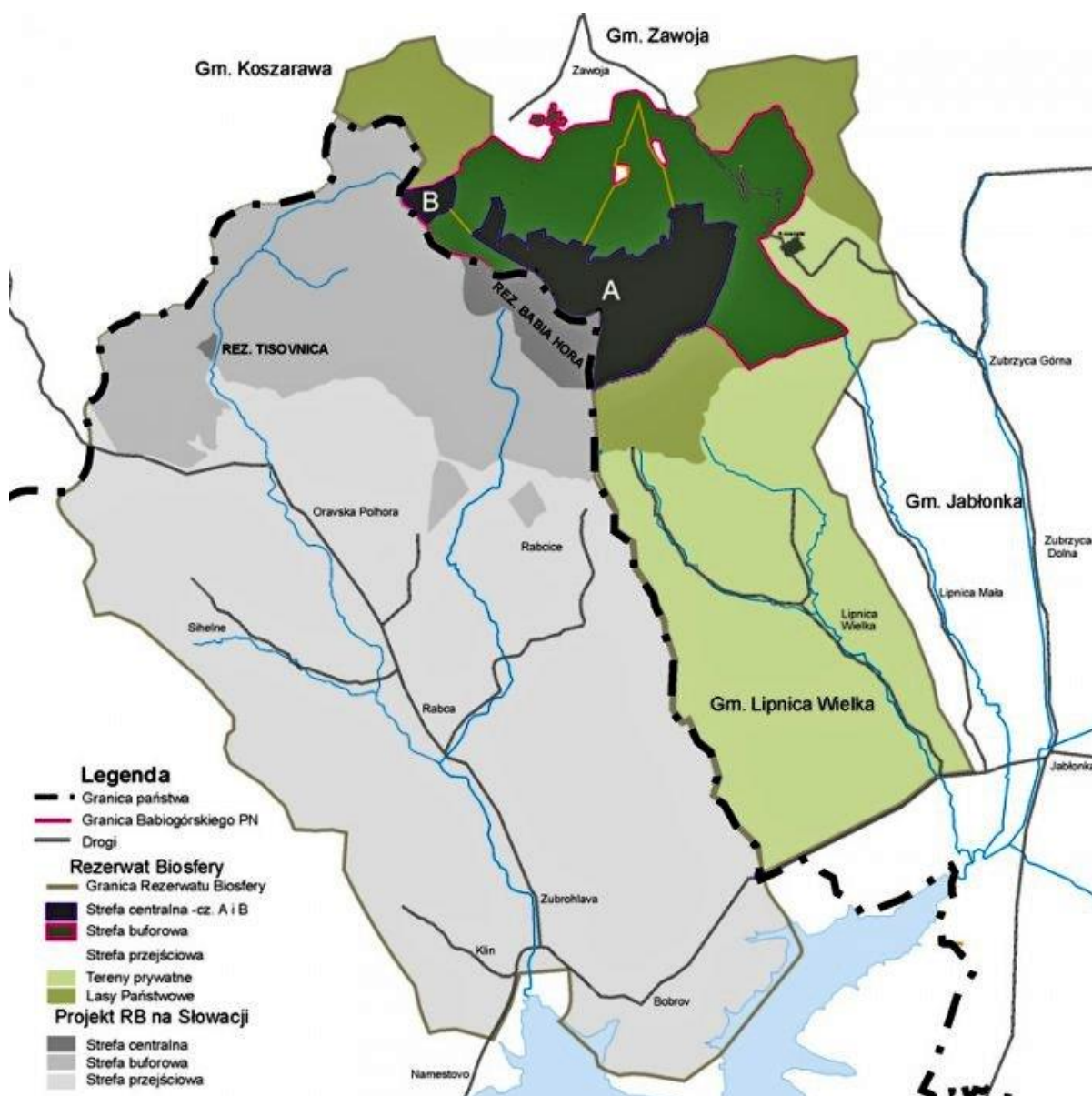
Konstrukcja rezerwatu zakłada wyznaczenie 3 części o odmiennych zadaniach (patrz ryc.1.):

1. **strefa centralna** lub rdzeniowa (ang. *core zone*) – obejmuje podstawowy przedmiot ochrony, np. w BgPN są to ekosystemy naturalne i zbliżone do naturalnych wyłączone spod ingerencji człowieka (objęte ochroną ścisłą),
2. **strefa buforowa** (ang. *buffer zone*) – otacza strefę rdzeniową i obejmuje tereny, na których dopuszczalna jest działalność człowieka możliwa do pogodzenia z celami ochronnymi, np. w BgPN są to obszary ochrony czynnej i krajobrazowej,
3. **strefa przejściowa** (ang. *transition zone*) – łączy obszar ochrony z obszarem działalności człowieka, np. w BgPN pokrywa się z obszarem otuliny.

Za rezerwat biosfery może być uznany obszar, który już wcześniej uzyskał w danym państwie status obszaru chronionego. Obecnie (03.2018) na świecie istnieje 669 rezerwatów biosfery w 120 krajach (w tym 16 transgranicznych). W Polsce wyznaczono 10 rezerwatów biosfery, z czego **trzy w Karpatach**:

1. **RB „Babia Góra” (1976 r.),**
2. RB „Białowieża” (1976 r., rozszerzenie 2005 r.),
3. Słowiński RB (1976 r.),
4. RB „Jezioro Łuknajno” (1977 r.), utworzony na bazie rezerwatu faunistycznego o tej samej nazwie, chroniącego jedną z największych ostoi łabędzia niemego w Polsce,
5. **Trójstronny Transgraniczny RB „Karpaty Wschodnie” (1992/1998)** – dwustronny polsko-słowacki od 1992 r., trójstronny polsko-słowacko-ukraiński od 1998 r., obejmuje po polskiej stronie: Bieszczadzki PN, Ciśniańsko-Wetliński PK i PK Doliny Sanu, po stronie słowackiej PN Połoniny oraz na Ukrainie Użański PN i Nadsański Regionalny PK,
6. Transgraniczny RB „Karkonosze” (1992 r.) – Karkonoski Park Narodowy i Krkonošský Národní Park,
7. **Tatrzański Transgraniczny RB (1992 r.)** – Tatrzański Park Narodowy i Tatranský Národný Park,
8. RB „Puszcza Kampinoska” (2000 r.),
9. Trójstronny Transgraniczny Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie” (2002/2011) – dwustronny polsko-ukraiński od 2002 r., trójstronny polsko-ukraińsko-białoruski od 2011 r.,
10. RB Bory Tucholskie: Park Narodowy Bory Tucholskie wraz z czterema parkami krajobrazowymi (2010).

¹⁵³ Polski Komitet ds. UNESCO, Międzynarodowy program „Człowiek i Biosfera”, <http://www.unesco.pl/nauka/czlowiek-i-biosfera-mab/>, dostęp 21.03.2018.

Ryc.4 Mapa Rezerwatu Biosfery Babia Góra (źródło: Babiogórski Park Narodowy, <http://www.bgpn.pl/rezerwat-biosfery-i-natura-2000/rezerwat-biosfery>, dostęp 21.03.2018).

1.3.2. Leśny kompleks promocyjny – LKP¹⁵⁴

Pierwsze Leśne Kompleksy Promocyjne zostały utworzone zarządzeniem Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych w 1994 r. Obecnie podstawą prawną ich powoływania jest ustawa o lasach¹⁵⁵. Wg niniejszej ustawy są to obszary funkcjonalne o znaczeniu ekologicznym, edukacyjnym i społecznym, o szczególnym, jednolitym programie gospodarczo – ochronnym.

LKP powołuje się w celu:

1. promowania wielofunkcyjnej i zrównoważonej gospodarki leśnej, prowadzonej na podstawie wszechstronnego rozpoznania stanu biocenozy leśnej,

¹⁵⁴ Więcej informacji na stronie Lasów Państwowych www.lasy.gov.pl, dostęp 21.03.2018.

¹⁵⁵ art. 13b ust. 1 – 4 ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz.U. 1991 nr 10 poz. 444 z późniejszymi zmianami)

2. trwałego zachowania lub odtwarzania naturalnych walorów lasu metodami racjonalnej gospodarki leśnej prowadzonej na zasadach ekologicznych,
3. integrowania celów trwałej gospodarki leśnej i aktywnej ochrony przyrody.

LKP nie można porównywać do jakichkolwiek form ochrony przyrody, gdyż nie są obiektem ochrony konserwatorskiej, ale miejscem gdzie godzi się cele gospodarki leśnej z ochronnymi – z zachowaniem wszystkich organizmów występujących w lasach i popieraniem szczególnie tych, które z różnych względów mają dla człowieka największą wartość. Organem LKP jest rada naukowo – społeczna powoływana przez Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych, która inicjuje i ocenia realizację działań podejmowanych przez LKP. Obecnie w Polsce funkcjonuje 25 LKP o łącznej powierzchni ponad miliona hektarów (1 273 693 ha), z czego 4 LKP powołano na terenie Karpat:

1. **LKP Lasy Beskidu Sądeckiego**

Nadleśnictwo Piwniczna i Nawojowa (RDLP Kraków oraz AR Kraków)

Powierzchnia: 32 051 ha

Więcej informacji: <http://www.piwniczna.krakow.lasy.gov.pl/>, zakładka: „Nasze lasy”

2. **LKP Lasy Beskidu Śląskiego**

Nadleśnictwa: Bielsko, Ustroń, Wisła, Węgierska Górka (RDLP Katowice)

Powierzchnia: 39 883 ha

Więcej informacji: http://www.katowice.lasy.gov.pl, zakładka: „Nasze lasy”,

3. **LKP Lasy Birczańskie**

Nadleśnictwa: Bircza (RDLP Krosno)

Powierzchnia: 29 578 ha

Więcej informacji: http://www.krosno.lasy.gov.pl, zakładka: „Nasze lasy”,

4. **LKP Lasy Bieszczadzkie**

Nadleśnictwa: Stuposiany, Lutowiska i Cisna (RDLP Krosno)

Powierzchnia łączna: 24 234 ha

Więcej informacji: http://www.krosno.lasy.gov.pl, zakładka: „Nasze lasy”.

Z punktu widzenia działalności przewodnickiej warto wiedzieć, że nie tylko LKP ale ogólnie nadleśnictwa utrzymują na swoim terenie infrastrukturę edukacyjną i turystyczną: leśne ośrodki edukacyjne, ścieżki edukacyjne, wiaty, miejsca biwakowe, a także prowadzą działalność edukacyjną organizując różne zajęcia czy wydając materiały edukacyjne.

2. Słowniczek terminów¹⁵⁶

Biocenoza – zespół organizmów żywych (roślin, zwierząt, grzybów) występujących na danym obszarze i powiązanych ze sobą siecią różnych zależności. Biocenoza wraz z elementami środowiska nieożywionego (tzw. biotopem) tworzy lokalny ekosystem.

Bioindykator – organizm (roślina, zwierzę, grzyb), który ze względu na swoje właściwości może być wykorzystywany jako wskaźnik jakości środowiska. Wskaźnikami są organizmy o wąskiej tolerancji ekologicznej wobec niewielkiej liczby czynników, dodatkowo charakteryzujące się szerokim zasięgiem geograficznym, długim cyklem życiowym, dużą

¹⁵⁶ Hasła w słowniku opracowano m.in. na podstawie Z. Otalega (red.), *Encyklopedia Biologiczna*, OPRESS, Kraków 1999 oraz A. Szwejkowska, J. Szwejkowski (red.), *Słownik botaniczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1993.

liczebnością, łatwością oznaczania. Najlepiej znanymi i najbardziej rozpowszechnionymi wskaźnikami są porosty (zmiany we florze porostów można powiązać ze zmianami jakości powietrza atmosferycznego).

Biom – duży obszar o jednakowym klimacie, charakterystycznej szacie roślinnej i podobnym świecie zwierzęcym np. tajga, tundra, wiecznie zielone wilgotne lasy równikowe, półpustynie i pustynie gorące, obszary górskie. Biomy o podobnym klimacie rozwijają się niemal tak samo na różnych kontynentach. Każdy biom ma określony typ roślinności ale jej skład gatunkowy różni się w zależności od położenia geograficznego (w lasach klimatu umiarkowanego ciepłego w Stanach Zjednoczonych i Australii będą występowały różne gatunki często zupełnie ze sobą nie spokrewnione ale o podobnych przystosowaniach do środowiska).

Bioróżnorodność – patrz różnorodność biologiczna.

Biosfera – sfera, w której występuje życie na Ziemi.

Biotop – środowisko nieożywione będące miejscem życia organizmów biocenozy. Biocenoza i biotop tworzą ekosystem. Warto podkreślić, że organizmy mogą znacząco wpływać na to środowisko (np. obecność lasu w dużym stopniu wpływa na klimat, glebę, stosunki wodne itd. na danym terenie).

Czerwona księga – powstała z inicjatywy Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN) wydawnictwa książkowe zawierające rejestr i opis statusu gatunków zagrożonych wyginięciem w skali globalnej lub regionalnej. Na użytek czerwonych ksiąg wprowadzono kilka kategorii zagrożeń: całkowicie wymarły (EX), wymarły w warunkach naturalnych (EW), krytycznie zagrożony (CR), zagrożony (EN), narażony (VU), niższego ryzyka (LR) oraz stopień zagrożenia trudny do określenia z powodu braku dostatecznych informacji (DD). Pierwsze tomy cz. k. ukazały się w połowie lat 60. i dotyczyły wyłącznie ptaków i ssaków. Gatunki o różnym statusie umieszczano na różnego koloru kartkach, np. skrajnie zagrożone na czerwonych (stąd nazwa całej edycji). Z czasem pojawiły się też wydania dot. innych grup organizmów oraz wydania lokalne w różnych krajach, w tym w Polsce (opracowywane przez Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie, bezpłatnie udostępnioną polską czerwoną księgę bezkręgowców można pobrać ze strony <http://www.iop.krakow.pl/pckz/>).

Czerwona lista – uproszczony odpowiednik czerwonej księgi zawierający najczęściej nazwy poszczególnych gatunków i kategorie ich zagrożenia. Międzynarodową listę gatunków zagrożonych znajdziemy na stronie internetowej: <http://www.iucnredlist.org/>. Podobnie jak czerwone księgi także i listy są opracowywane lokalnie dla państw czy nawet regionów geograficznych (np. Karpat).

Ekosystem – ogół organizmów występujących na określonym obszarze wraz ze środowiskiem abiotycznym (biocenoza + biotop), tworzące razem funkcjonalną całość np. ekosystem jeziora, łąki. Ekosystem jest układem otwartym funkcjonującym dzięki przepływowi energii i obiegowi materii. Część energii słonecznej docierającej do ekosystemu jest zużywana do procesów metabolicznych, część do budowy organizmów, większość jednak jest tracona w postaci ciepła. Energia przepływa przez ekosystem jednokierunkowym strumieniem, natomiast materia krąży w obiegu zamkniętym przez kolejne poziomy troficzne.

Ekoton – strefa przenikania się dwóch ekosystemów, zbiorowisk, biotopów, np. przejście lasu w łąkę, regla dolnego w górny, górna granica lasu. Występują tutaj gatunki z obu sąsiadujących biocenoz, mogą też występować gatunki charakterystyczne tylko dla danego

ekotonu. Ekoton może się charakteryzować większą różnorodnością gatunkową niż obszary, które rozdziela!

Endemit – gatunek lub inny takson występujący na ograniczonym w naturalny sposób, zwykle małym obszarze, np. wyspa, pasmo górskie, jezioro. Często jest to gatunek o wąskiej tolerancji ekologicznej. W polskich Karpatach możemy mówić o:

- **e. ogólnokarpackich** np. pszonak Wittmana,
- **e. zachodniokarpackich** np. urdzik karpacki,
- **e. wschodniokarpackich** np. wilczomlec karpacki,
- **e. lokalnych**, których występowanie jest ograniczone do jednego pasma górskiego np. **endemity pienińskie** – mniszek pieniński, pszonak pieniński.

Gatunek inwazyjny (inwazyjny gatunek obcy) – roślina, zwierzę, patogen lub inny organizm obcy dla danego ekosystemu, którego wprowadzenie (introdukcja) i/lub rozprzestrzenienie może powodować szkody w środowisku, a także zagrażać gospodarce i/lub zdrowiu człowieka. Inwazyjne gatunki obce są obecnie uznawane za jedno z największych zagrożeń dla bioróżnorodności, często wypierają gatunki rodzime z ich siedlisk i przyczyniają się do ich wyginięcia. W Polsce za gatunki inwazyjne uznano m.in. szopa pracza, biedronkę azjatycką, niecierpka gruczołowatego, kolczurkę klapowaną, rdestowiec, barszcz Sosnowskiego, żółwia ozdobnego (wszystkie podgatunki, w tym: żółwia czerwonicowego). Listę (niestety niepełną) gatunków inwazyjnych zawiera Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 września 2011 r. w sprawie listy roślin i zwierząt gatunków obcych, które w przypadku uwolnienia do środowiska przyrodniczego mogą zagrozić gatunkom rodzimym lub siedliskom przyrodniczym (Dz. U. Nr 210, poz. 1260). Na stronach IOP PAN w Krakowie można znaleźć polską listę gatunków inwazyjnych www.iop.krakow.pl/gatunkiobce, zaś globalna baza danych dostępna jest na stronie www.gisn.org.

Gatunek obcy – gatunek występujący poza swoim naturalnym zasięgiem w postaci form zdolnych do przeżycia: gamet, zarodników, nasion, jaj, lub części osobników, dzięki którym może się on rozmnażać. Wraz z migrującymi ludźmi gatunki obce na teren Europy Środkowej zaczęły intensywnie docierać już w neolicie (głównie z południa i południowego wschodu). Wśród najstarszych zawleczonych przybyszów znajdziemy wiele chwastów upraw zbożowych np. kąkol polny, mak polny. Przełomowym momentem był okres wielkich podróży i odkryć geograficznych, który rozpoczął, trwający do dzisiaj, proces przepływu gatunków pomiędzy kontynentami. Niewielki procent gatunków obcych staje się w nowym środowisku gatunkami inwazyjnymi. Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody zabrania się wprowadzania do środowiska przyrodniczego oraz przemieszczania w tym środowisku roślin, zwierząt lub grzybów gatunków obcych.

Gatunek o znaczeniu wspólnotowym (właściwie gatunek będący przedmiotem zainteresowania Wspólnoty) – gatunek występujący na terenie państw Wspólnoty i należący do którejś kategorii:

- zagrożony (w całym swoim zasięgu, nie ograniczając się tylko do terenu Unii),
- podatny na zagrożenie (może w najbliższej przyszłości przesunąć się do kategorii zagrożony),
- rzadki (o niewielkiej populacji),

- endemit i przy tym o zagrożonym siedlisku.

Listy gatunków ważnych dla Wspólnoty oraz posiadających status priorytetowy znajdują się w załącznikach II i IV Dyrektywy Siedliskowej. Załącznik II wymienia gatunki roślin i zwierząt (z wyjątkiem ptaków) ważne dla Wspólnoty, których ochrona wymaga wyznaczenia **specjalnych obszarów ochrony (SOO)** natomiast załącznik IV wymienia gatunki roślin i zwierząt ważnych dla Wspólnoty, które wymagają ścisłej ochrony. Ptaki zostały potraktowane oddzielnie, poświęcona jest im Dyrektywa Ptasia i na podstawie występowania wybranych przedstawicieli awifauny wyznacza się **obszary specjalnej ochrony (OSO)**.

Gatunek/siedlisko o znaczeniu priorytetowym – gatunek/siedlisko, którego zasięg w całości lub większej części obejmuje teren Unii Europejskiej w związku z czym jego przetrwanie całkowicie zależy od działań ochronnych prowadzonych przez Wspólnotę.

Geofit – roślina, która większą część roku spędza pod ziemią w postaci kłączy lub bulw. Przykładem są rośliny wykorzystujące okres dobrego oświetlenia dna lasu na wiosnę: kwitną i przechodzą swój cykl rozwojowy przed rozwinięciem się liści na drzewach (tzw. kwitnąca buczyna), po czym zamierają, np.: zawilec gajowy, żywiec gruczołowaty, przylaszczka, czosnek niedźwiedzi. Geofity występują również poza lasem, np.: szafran spiski (krokus), śnieżyczka przebiśnieg, śnieżycza wiosenna i wiele innych.

Introdukcja – świadome i celowe (i. zamierzona) lub nieświadome (i. niezamierzona) wprowadzenie przez człowieka gatunku obcego na tereny leżące poza zasięgiem jego naturalnego występowania. Wiele gatunków zostało sprowadzonych celowo np. do walki ze szkodnikami (m.in. biedronka azjatycka), jako zwierzęta hodowlane (m.in. szop pracz i norka amerykańska), jako pasza dla bydła (m.in. barszcz Sosnowskiego), jako rośliny ozdobne (m.in. nawłóć kanadyjska), a także dla zwiększenia produkcji w rolnictwie, w leśnictwie (m.in. dąb czerwony) czy w rybołówstwie (m.in. karaś srebrzysty). Szereg gatunków dotarło jednak w nowe rejony świata przypadkowo różnymi środkami transportu, jako „podróżni na gapę” wraz z pojazdem, z przewożonym ładunkiem lub z turystami (np. jedzenie lub „pamiątki” z wakacji). Bezmyślne introdukcje z przeszłości do dziś dają o sobie znać w postaci inwazyjnych gatunków obcych.

Klimaks – to biocenoza najbardziej trwała w danych warunkach przyrodniczych, najlepiej zharmonizowana z siedliskiem. Jest to ostatnie stadium sukcesji ekologicznej.

Korytarz ekologiczny – obszar przyrodniczy o charakterze naturalnym mający za zadanie łączenie ze sobą innych terenów cennych przyrodniczo, będących ostojami dla wielu gatunków roślin i zwierząt. Ma on za zadanie umożliwienie migracji organizmów między izolowanymi siedliskami. Istnienie korytarzy w wielu przypadkach może pomóc w zachowaniu różnorodności biologicznej (ale nie zawsze). Najbardziej uniwersalnymi korytarzami ekologicznymi w skali regionalnej są naturalne doliny rzek (w skali lokalnej, np. dla owadów, korytarzem ekologicznym może być żywopłot, miedza czy łąka).¹⁵⁷

Kserotermiczna roślinność – roślinność złożona z roślin przystosowanych do życia w siedliskach gorących i suchych, np. na pustyniach, a także w klimacie umiarkowanym np. na skalistych, nasłonecznionych zboczach, nasypach kolejowych.

¹⁵⁷ Mapa przebiegu korytarzy ekologicznych w Polsce opracowana została przez Zakład Badania Ssaków PAN w Białowieży (obecnie Instytut Biologii Ssaków) pod kierownictwem prof. dr. hab. Włodzimierza Jędrzejewskiego: <http://korytarze.pl/mapa/mapa-korytarzy-ekologicznych-w-polsce>, dostęp 21.03.2018.

Młaka – lokalny wysięk wód gruntowych nie tworzący wyraźnego cieku. Na takim specyficznym siedlisku wykształcają się charakterystyczne zbiorowiska roślinne których skład gatunkowy jest zależny od rodzaju wyciekającej wody oraz podłoża. Dla młak typowa jest obecność roślinności bagiennie–mszystej, m.in. mchów, turzyc, wełnianek, knieci (kaczeńców) oraz storczykowatych w tym ginącego kruszczyka błotnego. Obrzeża młak często porastają ziołorośla.

Nisza ekologiczna – ogół wszystkich przystosowań gatunku i jego pozycja w środowisku biotycznym opisana przez:

- a) warunki, w jakich gatunek występuje,
- b) zasoby, jakie wykorzystuje,
- c) czas, w jakim jest tam obecny.

W ujęciu klasycznym to **sposób**, w jaki gatunek korzysta z różnych zasobów, a także w jaki może być wykorzystany przez inne gatunki, z czego wynika jego rola w biocenozie lub ekosystemie. N. e. można utożsamiać z przestrzenią (rozumianą abstrakcyjnie) zawierającą całkowity zakres warunków, w których dany organizm może żyć. Błędem jest utożsamianie jej z biotopem lub siedliskiem.

Ochrona bierna – brak definicji ustawowej, w potocznym rozumieniu polega na wstrzymaniu ludzkiej ingerencji i zabezpieczeniu przed wpływami zewnętrznymi. Nazwa często stosowana zamiennie z ochroną ścisłą. Różnica między tymi pojęciami uwidacznia się w odniesieniu do ochrony gatunkowej, gdzie gatunek podlegający ochronie ścisłej może być chroniony biernie lub czynnie (np. banki genów, hodowle).

Ochrona częściowa – wg ustawy oznacza „ochronę gatunków roślin, zwierząt i grzybów dopuszczającą możliwość redukcji liczebności populacji oraz pozyskiwania osobników tych gatunków lub ich części”, a więc odnosi się tylko do jednej formy ochrony – ochrony gatunkowej. Określenie to stosuje się jednak również do ochrony obszarowej. Na terenach objętych ochroną częściową dopuszcza się: prowadzenie działań z zakresu ochrony czynnej, uprawianie turystyki, pewne formy gospodarowania, np. wypas kulturowy.

Ochrona czynna – wg ustawy to „stosowanie, w razie potrzeby, zabiegów ochronnych w celu przywrócenia naturalnego stanu ekosystemów i składników przyrody lub zachowania siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk roślin, zwierząt lub grzybów”. Zabiegami z zakresu ochrony czynnej będą m in.: przebudowa drzewostanów w celu przywrócenia naturalnego składu gatunkowego, koszenie i wypas polan wypasowych, odkrzaczanie półnaturalnych muraw kserotermicznych. Ochrona czynna dotyczy również gatunków np. reintrodukcja.

Ochrona ex situ – wg ustawy oznacza „ochronę gatunków roślin, zwierząt i grzybów poza miejscem ich naturalnego występowania (np. w ogrodach zoologicznych, ogrodach botanicznych, bankach nasion) oraz ochronę skał, skamieniałości i minerałów w miejscach ich przechowywania.”

Ochrona in situ – wg ustawy oznacza „ochronę gatunków roślin, zwierząt i grzybów, a także elementów przyrody nieożywionej, w miejscach ich naturalnego występowania.”

Ochrona krajobrazowa – wg ustawy oznacza, „zachowanie cech charakterystycznych danego krajobrazu”. Pozaprawnie można ją rozumieć, jako „ochronę obszarową, zwykle o złagodzonej formie ochronnej, tworzoną dla zabezpieczenia na danym obszarze wszystkich składników przyrody (flory, fauny, wód, ukształtowania terenu) wraz z elementami wprowadzonymi przez człowieka. Wprowadzając ochronę krajobrazową

uwzględnia się wartości przyrodnicze, kulturowe oraz cechy widokowe danego terenu. W Polsce dla o. k. tworzy się parki narodowe, krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu¹⁵⁸, oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe.

Źródło: A. Nacher, M. Mażul, K. Wilczyńska, W. Wilczyński, Jak chronimy babiogórską przyrodę. Przewodnik po ścieżce edukacyjnej., wyd. BgPN i Drukarnia i Wydawnictwo Grafikon, Zawoja 2006.

Ryc. 5 Rodzaje stosowanej ochrony przyrody w Polsce.

Ochrona ścisła – wg ustawy oznacza „całkowite i trwałe zaniechanie bezpośredniej ingerencji człowieka w stan ekosystemów, tworów i składników przyrody oraz w przebieg procesów przyrodniczych na obszarach objętych ochroną, a w przypadku gatunków – całoroczną ochronę należących do nich osobników i stadiów ich rozwoju”. O. ś. wyklucza ingerencję człowieka, zabezpiecza układy pierwotne i naturalne, →klimaksowe i podlegające sukcesji, a przede wszystkim niezakłócony przebieg procesów zachodzących w ekosystemach. Na terenach objętych o. ś. dopuszczalne są jedynie badania naukowe i monitoring, wyjątkowo także zwiedzanie.

Ostoja – miejsce o warunkach sprzyjających egzystencji roślin, zwierząt lub grzybów zagrożonych wyginięciem lub rzadkich gatunków.

Otulina – strefa ochronna, granicząca z formą ochrony przyrody i wyznaczona indywidualnie dla danej formy w celu zabezpieczenia przed zagrożeniami zewnętrznymi wynikającymi z działalności człowieka.¹⁵⁹ Otulina wyznaczana jest obowiązkowo wokół parków narodowych i fakultatywnie wokół parków krajobrazowych i rezerwatów.

Pionierzy, organizmy pionierskie – organizmy zdolne do przeżycia w skrajnych warunkach środowiska, najczęściej są pierwszymi kolonizatorami nowych i skrajnie ubogich siedlisk.

¹⁵⁸ Źródło: *Encyklopedia biologiczna*.

¹⁵⁹ Art. 5 pkt 14 UOP.

Rosnąc na ubogim podłożu (skały, piasek) są organizmami glebotwórczymi, przygotowują więc teren pod zasiedlenie przez inne, bardziej wymagające organizmy (są charakterystyczne dla pierwszych stadiów sukcesji), np. porosty.

Reintrodukcja – ponowne wprowadzenie określonego gatunku na teren niegdyś przez niego zamieszkiwany (np. reintrodukcja bobra w wielu miejscach Polski, świstaka w Retezacie).

Relikt (organizm reliktowy) – gatunek, który w przeszłości geologicznej był reprezentowany przez liczne osobniki o szerokim zasięgu występowania, a obecnie jego zasięg jest zredukowany do nielicznych stanowisk z niewielką liczbą osobników. Wyróżniamy:

1. Relikty geograficzne – taksony, które w minionych epokach geologicznych charakteryzowały się szerokim zasięgiem występowania, a obecnie utrzymały się na niewielkim obszarze i są nieliczne. Można tutaj wyróżnić m. in. relikty pochodzące z ciepłych okresów między zlodowaceniami np. jałowiec sawina w Pieninach czy relikty glacialne, które przybyły na południe wraz z przesuającym się czołem lodowca, a po jego ustąpieniu pozostały tam w enklawach oddzielonych od zwartego zasięgu na północy np. dębik ośmiopłatkowy i pępawa Jacquina w Pieninach.
2. Relikty systematyczne – przedstawiciele starych linii rozwojowych, które były licznie reprezentowane w przeszłości geologicznej, a obecnie są ostatnimi żyjącymi taksonami w danej grupie systematycznej, np. miłorząb japoński, niektóre widłaki.

Restytucja – przywrócenie odpowiedniej liczebności gatunku lub populacji zagrożonej wyginięciem. Polega na otoczeniu opieką osobników pozostałych na wolności oraz na hodowli w niewoli w celu przywrócenia ich liczebności do bezpiecznego poziomu, tzn. takiego, przy którym będą w stanie same przeżyć w naturalnym środowisku (np. restytucja motyla niepylaka apollo w Pienińskim Parku Narodowym).

Różnorodność biologiczna – zróżnicowanie wszystkich żywych organizmów występujących na Ziemi w ekosystemach lądowych, morskich i słodkowodnych oraz w zespołach ekologicznych, których są częścią.¹⁶⁰

Różnorodność biologiczną można rozważać na trzech poziomach:

- ekosystemowym (różnorodność krajobrazowa, umożliwia przetrwanie flory i fauny o różnych wymaganiach siedliskowych, jednak zbyt duże zróżnicowanie ekosystemów może prowadzić do nadmiernej fragmentacji, co jest niekorzystne dla niektórych gatunków np. charakterystycznych dla głębokich lasów),
- gatunkowym (wysoki poziom różnorodności gatunkowej sprzyja zachowaniu stabilności ekosystemu i jego względnej odporności na zaburzenia),
- genetycznym (różnorodność wewnątrzgatunkowa, zmienność genetyczna jest podstawą bioróżnorodności).

Ruderalna roślinność – grupa gatunków rosnących na siedliskach antropogenicznych m.in. śmietnikach, wysypiskach, przydrożach, torach, nasypach, hałdach, rumowiskach i ruinach. Wykorzystują one obfitość soli mineralnych, dobrze znoszą ich nadmiar podobnie jak obecność różnych trucizn (np. metali ciężkich, pyłów, soli wykorzystywanej do odładzania

¹⁶⁰ Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r., Dz.U. 2002 nr 184 poz. 1532, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20021841532>, dostęp 21.03.2018.r.

ciągów komunikacyjnych). W skład zbiorowisk ruderalnych wchodzi najczęściej gatunki azotolubne np.: lebioda, pokrzywa, śláz, łopian, łoboda, komosa, wrotycz.¹⁶¹

Siedlisko – środowisko życia gatunku obejmujące zarówno czynniki biotyczne (inne organizmy) jak i abiotyczne (m.in. gleba, klimat).

Siedlisko przyrodnicze – zgodnie z definicją znajdującą się w **dyrektywie siedliskowej** oznacza obszar lądowy lub wodny wyodrębniony w oparciu o cechy geograficzne, abiotyczne i biotyczne, zarówno całkowicie naturalny, jak i półnaturalny. S. p. w ujęciu obszarów sieci Natura 2000 nie jest tożsame z definicją biologiczną, ekologiczną lub leśną siedliska. **Typy siedlisk przyrodniczych ważnych dla Wspólnoty**, których ochrona wymaga wyznaczenia specjalnych obszarów ochrony (obszarów siedliskowych) wymienia załącznik I dyrektywy siedliskowej.

Subendemit – gatunek, który występuje tylko na danym, ściśle określonym obszarze geograficznym (np. Karpaty), ale posiada również kilka stanowisk poza tym terenem, w bliskich okolicach swojego głównego zasięgu występowania, np. urdzik karpacki, żywiec gruczołowaty, żywokost sercowaty (subendemity karpackie bardzo często można spotkać również na Jurze Krakowsko–Częstochowskiej).

Sukcesja ekologiczna – przemiany zbiorowisk roślinnych i zespołów fauny na danym siedlisku zmierzające do ustalenia zespołu najbardziej trwałego, najlepiej przystosowanego do danych warunków siedliskowych. Szereg zespołów roślinnych i zwierzęcych następujących po sobie to **szereg sukcesyjny**, w którym możemy wyróżnić stadium początkowe, kilka stadiów pośrednich oraz stadium końcowe zwane **klimaksem**. Wyróżniamy **sukcesję pierwotną** zachodzącą na obszarach nie zajętych wcześniej przez organizmy żywe (np. zasiedlanie nowopowstałej wyspy wulkanicznej) i **sukcesję wtórną** mającą miejsce na terenach wcześniej zasiedlonych przez roślinność, która została zniszczona przez człowieka (np. zarastanie nieużytkowanych polan wypasowych w Gorcach).

Synantropizacja – jest częścią kierunkowych zmian, jakie zachodzą na kuli ziemskiej wskutek działalności człowieka, a objawiają się zastępowaniem gatunków rodzimych przez kosmopolityczne, gatunków o wąskiej tolerancji ekologicznej przez gatunki o szerokiej tolerancji. Efektem oddziaływania człowieka na środowisko jest ukształtowanie w miejsce zniszczonych siedlisk naturalnych różnorodnych siedlisk antropogenicznych (ruderalnych oraz segetalnych, czyli polnych).

Właściwy stan ochrony gatunku – suma oddziaływań na gatunek, mogąca w dającej się przewidzieć przyszłości wpływać na rozmieszczenie i liczebność jego populacji na terenie kraju lub państw członkowskich Unii Europejskiej lub naturalnego zasięgu tego gatunku, przy której dane o dynamice liczebności populacji tego gatunku wskazują, że gatunek jest trwałym składnikiem właściwego dla niego siedliska, naturalny zasięg gatunku nie zmniejsza się ani nie ulegnie zmniejszeniu w dającej się przewidzieć przyszłości oraz odpowiednio duże siedlisko dla utrzymania się populacji tego gatunku istnieje i prawdopodobnie nadal będzie istniało¹⁶².

Właściwy stan ochrony siedliska przyrodniczego – sumę oddziaływań na siedlisko przyrodnicze i jego typowe gatunki, mogącą w dającej się przewidzieć przyszłości wpływać na naturalne rozmieszczenie, strukturę, funkcje lub przeżycie jego typowych gatunków na terenie

¹⁶¹ Źródło: *Encyklopedia biologiczna*.

¹⁶² Art. 5 pkt 24 UOP.

kraju lub państw członkowskich Unii Europejskiej lub naturalnego zasięgu tego siedliska, przy której naturalny zasięg siedliska przyrodniczego i obszary zajęte przez to siedlisko w obrębie jego zasięgu nie zmieniają się lub zwiększają się, struktura i funkcje, które są konieczne do długotrwałego utrzymania się siedliska, istnieją i prawdopodobnie nadal będą istniały oraz typowe dla tego siedliska gatunki znajdują się we właściwym stanie ochrony.¹⁶³

Zbiorowisko roślinne – każde skupisko roślin stanowiące przestrzenną całość np. zbiorowiska łąkowe, leśne itp.¹⁶⁴

Zespół roślinny – inaczej asocjacja, oznacza zbiorowisko roślinne o określonym składzie gatunkowym, w naturze reprezentowane przez konkretne płaty roślinności np. zespół buczyny karpackiej, łąka mieczykowo–mietlicowa. Każdy zespół roślinny posiada własne gatunki charakterystyczne czyli gatunki szczególnie przywiązane do danego typu zbiorowiska.

Ziołorośla – górska roślinność złożona z okazałych bylin (wys. 1,5 m i więcej), występująca na wilgotnym podłożu w piętrze kosodrzewiny oraz wzdłuż potoków i na obrzeżach młak w piętrach reglowych. Gatunkami ziołoroślowymi są np.: miłosna górska, modrzyk górski, omieg górski, ciemiężycza zielona, lepiężnik wyłysiały, tojad mocny, wiązówka błotna.

Zrównoważony rozwój – rozwój społeczno–gospodarczy, w którym następuje integracja działań politycznych, gospodarczych i społecznych w celu zachowania równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych. Zasada zrównoważonego rozwoju ma zagwarantować zaspokajanie podstawowych potrzeb zarówno społeczności i obywateli żyjących współcześnie jak i przyszłych pokoleń. Zasada zrównoważonego rozwoju jest w Polsce zasadą konstytucyjną.

Zoocenoza – zespół faunistyczny, ogół zwierząt wchodzących w skład biocenozy.

Dziękujemy Świstakowi – Marcie Wantuch oraz Miśkowi – Pawłowi Miśkowcowi za pomoc i cenne uwagi.

Autorzy przekazując niniejszy skrypt dla celów szkoleniowych na kursach przewodnickich w SKPG Kraków zastrzegają, że jakiekolwiek wykorzystanie części lub całości w innych celach lub w innych organizacjach jest niedozwolone.

¹⁶³ Art. 5 pkt 25 UOP.

¹⁶⁴ Atlas roślin naczyniowych wraz ze zbiorowiskami można znaleźć na płatnej stronie: www.atlas-roslin.pl/index.html, dostęp 21.03.2018.

3. Lista roślin obowiązująca na egzaminie teoretycznym

1. bagno zwyczajne
2. barszcz Sosnowskiego
3. barwinek pospolity
4. bez czarny
5. bez koralowy
6. bluszcz pospolity
7. bodziszek żałobny
8. borówka brusznica
9. borówka czarna
10. brzoza sp.¹⁶⁵
11. buk zwyczajny
12. cebulica dwulistna
13. chaber sp.
14. chryzantema (złocień) Zawadzkiego
15. ciemiężycza sp.
16. cieszyńianka wiosenna
17. cis pospolity
18. czosnek niedźwiedzi
19. cykoria podróżnik
20. dąb sp.
21. dąbrówka rozłogowa
22. dębik ośmiopłatkowy
23. dziewanna sp.
24. dziewięciornik błotny
25. dziewięciśl bezłodygowy
26. dzięgiel (arcydzięgiel) litwor
27. dziurawiec sp.
28. dzwonek sp.
29. fiołek sp.
30. gnieźnik leśny
31. goryczka kropkowana
32. goryczka trojeściowa
33. goździk sp.
34. grab pospolity
35. jałowiec sp.
36. jarząb pospolity (jarzębina)
37. jaskier sp.
38. jemiola pospolita
39. jesion wyniosły
40. jęczyznik zwyczajny
41. jodła pospolita
42. klon pospolity
43. klon jawor
44. kłokoczka południowa
45. knieć sp.
46. kokorycz sp.
47. kokoryczka sp.
48. konieczyna sp.
49. konwalia majowa
50. konwalijka dwulistna
51. kopytnik pospolity
52. krwawnik sp.
53. kuklik zwisły
54. lepiężnik sp.
55. leszczyna pospolita
56. liczydło górskie
57. lilia złotogłów
58. lipa sp.
59. lulecznica krańska
60. łopian sp.
61. łuskiewnik różowy
62. macierzanka sp.
63. mak polny
64. mieczyk dachówkowaty
65. miesięcznica trwała
66. mięta sp.
67. miłosna górską
68. miodunka ćma
69. mniszek pospolity
70. modrzew sp.
71. modrzyk górski
72. naparstnica sp.
73. niezapominajka sp.
74. obuwik pospolity
75. olsza czarna
76. olsza szara
77. omieg górski
78. orlik pospolity
79. parzydło leśne
80. pełnik sp.
81. pierwiosnka sp.
82. pięciornik sp.
83. podbiał pospolity
84. podrzeń żebrowiec
85. pokrzyk wilcza-jagoda
86. powojnik alpejski
87. przylaszczka pospolita
88. przytulia wonna
89. przywrotnik sp.
90. pszonak pieniński
91. rdest wężownik
92. rojnik górski
93. rosiczka sp.
94. rozchodnik wielki
95. rózeniec górski
96. sasanka alpejska
97. sit skucina

¹⁶⁵ **Skrót sp.** (species) podany wraz z nazwą rodzajową oznacza, że nie jest wymagane rozpoznawanie poszczególnych gatunków należących do danego rodzaju czyli w tym przypadku m.in. brzozy ojcowskiej i brzozy brodawkowatej, wystarczy rozpoznać, że dane drzewo jest brzozą.

98. skalnica gronkowa
99. skrzyp olbrzymi
100. smotrawa okazała
101. sosna górska (kosodrzewina)
102. sosna limba
103. sosna zwyczajna
104. storczyk sp.
105. szachownica kostkowana
106. szafran spiski (krokus)
107. szarotka alpejska
108. szczaw sp.
109. szczawik zajęczy
110. śledziennica skrętolistna
111. śnieżycza wiosenna
112. śnieżyczka przebiśnieg
113. świerk pospolity
114. tłustosz pospolity
115. tojad sp.
116. topola osika
117. torfowiec sp.
118. urdzik sp.
119. wawrzynek wilczełyko

120. wełnianka sp.
121. wiąz sp.
122. wiązówka błotna
123. widłak sp.
124. wierzba sp.
125. wierzbówka kiprzyca
126. wilczomlecz migdałolistny
127. wrzos zwyczajny
128. zaraza sp.
129. zarzyczka górska
130. zawilec gajowy
131. zawilec narcyzowy
132. zawilec żółty
133. zerwa kulista
134. ziarnopłon wiosenny
135. zimowit jesienny
136. złoć żółta
137. żywiec cebulkowy
138. żywiec dziewięciolistny
139. żywiec gruczołowaty
140. żywokost sp.

4. Bibliografia

1. Armatys P., *Ptaki w ekosystemach Parku* [w:] *Gorczański Park Narodowy, 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego* Gorców, W. Różański (red.), Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka 2006.
2. Babiogórski Park Narodowy, <http://www.bgpn.pl>, dostęp 21.03.2018.
3. Babiogórski Park Narodowy, <http://www.bgpn.pl/rezerwat-biosfery-i-natura-2000/rezerwat-biosfery>, dostęp 21.03.2018.
4. Babiogórski Park Narodowy, *Projekt planu ochrony Babiogórskiego Parku Narodowego*, http://www.bgpn.pl/files/downloads/PrPO_BgPN_30_08_2016.pdf, dostęp 21.03.2018.
5. Bieszczadzki Park Narodowy, <https://www.bdpn.pl/>, dostęp 21.03.2018.
6. Bieszczadzki Park Narodowy, *Projekt Rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie ustanowienia planu ochrony dla Bieszczadzkiego Parku Narodowego*, https://www.bdpn.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=1739&Itemid=170, dostęp 21.03.2018.
7. Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody, <http://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/index.jsf>, dostęp 21.03.2018.
8. Ćwikowski C. i in., *Bieszczadzki Park Narodowy. Mapa przyrodniczo-turystyczna*, Bieszczadzki Park Narodowy, Ustrzyki Górne.
9. Gorczański Park Narodowy, <http://www.gorzanski-park.pl/>, dostęp 21.03.2018.
10. Gorczański Park Narodowy, *Załącznik nr 1 do Projektu Rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie ustanowienia planu ochrony dla Gorczańskiego Parku Narodowego z dnia 1.02.2017r.*, <http://www.gorzanski-park.pl/UserFiles/File/2017/KOREKTA%20PROJEKTU%20z%201%20luty%202017%20za%20nr%201%20do%20rozporz%20w%20sp%20planu%20ochrony%20GPN.pdf>, dostęp 21.03.2018.
11. Hibszer A., *Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2013.
12. Instytut Ochrony Przyrody PAN, projekt Natura 2000 w Karpatach, <http://www.iop.krakow.pl/karpaty/>, dostęp 21.03.2018.
13. Internetowym Systemie Aktów Prawnych, <http://isap.sejm.gov.pl/>, dostęp 21.03.2018.
14. Kistowski M., Indywidualne formy ochrony przyrody w obrębie parków krajobrazowych województwa pomorskiego – „dylemat babuszki” [w:] *Park krajobrazowy i co dalej?, Problemy ekologii krajobrazu*, G. Bezowska (red.), Uniwersytet Łódzki, Łódź 2001, t. IX.
15. *Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r.*, Dz.U. 2002 nr 184 poz. 1532, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20021841532>, dostęp 21.03.2018.
16. Luboński P. (red.), *Przewodnik Beskid Niski dla prawdziwego turysty*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2002.
17. Luboński P. (red.), *Przewodnik Bieszczady dla prawdziwego turysty*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2004.
18. Luboński P. (red.), *Przewodnik Gorce dla prawdziwego turysty*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2004.
19. Magurski Park Narodowy, <http://www.magurskipn.pl/>, dostęp 21.03.2018.
20. Magurski Park Narodowy, *Projekt Rozporządzenia Ministra Środowiska w spr. ustanowienia planu ochrony dla Magurskiego Parku Narodowego*, http://www.magurskipn.pl/download/data/projekt_rozporzadzenia_ms_dla_magurskiegopn_20160115.pdf, dostęp 21.03.2018.
21. Medwecka-Kornaś A., *Szata roślinna*, [w:] *Gorczański Park Narodowy, 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego* Gorców, W. Różański (red.), Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka 2006.

22. Michailow W., *Sozologia – nauka o ochronie i kształtowaniu środowiska*, [w:] T. Kotarbiński T., Osińska W., Geblewicz E. (red.), *Nowe specjalności w nauce współczesnej*, Ossolineum, Wrocław 1959.
23. Michalik S., *Pieniny. Park dwu narodów. Przewodnik przyrodniczy*, PPN, Krościenko nad Dunajcem 2005.
24. Mirek Z. (red.), *Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego*, TPN, Kraków–Zakopane 1996.
25. Natura 2000, <http://natura2000.gdos.gov.pl/>, dostęp 21.03.2018.
26. Olaczek R., *Kilka dat z historii ochrony przyrody w Polsce*, [w:] *Ochrona przyrody w Polsce*, Drewniak S., Wolska K. (red.), Wydawnictwo Ligi Ochrony Przyrody, Warszawa 1996.
27. Otałęga Z. (red.), *Encyklopedia Biologiczna*, OPRESS, Kraków 1999, T. VII.
28. Polski Komitet ds. UNESCO, Międzynarodowy Program „Człowiek i Biosfera”, <http://www.unesco.pl/nauka/czlowiek-i-biosfera-mab/>, dostęp 21.03.2018.
29. Portal Przyrodniczy Województwa Śląskiego, Park Krajobrazowy Beskidu Śląskiego, <http://przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/obiekty-ochrony-przyrody/parki-krajobrazowe/104-park-krajobrazowy-beskidu-slaskiego>, dostęp 21.03.2018.
30. Portal Przyrodniczy Województwa Śląskiego, Park Krajobrazowy Beskidu Żywieckiego, <http://www.przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/obiekty-ochrony-przyrody/parki-krajobrazowe/98-zywiecki-park-krajobrazowy>, dostęp 21.03.2018.
31. Portal Przyrodniczy Województwa Śląskiego, Park Krajobrazowy Beskidu Małego, <http://przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/obiekty-ochrony-przyrody/parki-krajobrazowe/105-park-krajobrazowy-beskidu-malego>, dostęp 21.03.2018.
32. Pieniński Park Narodowy, www.pieninypn.pl, dostęp 21.03.2018.
33. Pieniński Park Narodowy, *Plan Ochrony Pienińskiego Parku Narodowego (Dz. U. 2014 poz. 1010)* http://www.pieninypn.pl/files/fck/File/Plan_Ochrony_Pieninskiego_Parku_Narodowego.pdf, dostęp 21.03.2018.
34. Ptaszycka-Jackowska D. (red.) *Świąty Babiej Góry, Babiogórski Park Narodowy & Drukarnia i Wydawnictwo „Grafikon”*, Zawoja 2005.
35. Różański W. [red.], *Gorczański Park Narodowy, 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców*, GPN, Poręba Wielka 2006.
36. Słownik Języka Polskiego, <https://sjp.pl/regalia>, dostęp 21.03.2018.
37. Społecznie Projektowany Turnicki Park Narodowy, <http://turnickipn.pl/>, dostęp 21.03.2018.
38. Standardowy Formularz Danych obszaru ptasiego „Beskid Niski”, <http://natura2000.gdos.gov.pl/>, dostęp 21.03.2018 r.
39. Szweykowska A., Szweykowski J. [red.], *Słownik botaniczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1993.
40. Tatrzański Park Narodowy, <http://tpn.pl/>, dostęp 21.03.2018.
41. Tatrzański Park Narodowy, *Plan Ochrony Tatrzańskiego Parku Narodowego*, http://krokus.tpn.pl/du/krameko/pliki/15042015/pliki/TEKST_SYNTEZY.pdf, dostęp 21.03.2018.
42. *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (UOP)*, Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040920880>, dostęp 21.03.2018.
43. Zespół Karpackich Parków Krajobrazowych w Krośnie, <http://www.parkikrosno.pl/475-parki/12515-jasliski-park-krajobrazowy/12573-rezerwat-przyrody-modrzyna.html>, dostęp 21.03.2018.

5. Spis treści

1. Ochrona Przyrody	1
1.1 Zagadnienia ogólne	1
1.1.1. Ochrona przyrody jako dyscyplina naukowa	1
1.1.2. Cele ochrony przyrody	1
1.1.3. Historia ochrony przyrody na świecie.....	2
1.1.4. Historia ochrony przyrody w Polsce	3
1.1.5. Organizacja ochrony przyrody w Polsce.....	4
1.2 Formy ochrony przyrody.....	6
1.2.1. Park Narodowy.....	7
1.2.1.1. Babiogórski Park Narodowy	8
1.2.1.2 Bieszczadzki Park Narodowy.....	14
1.2.1.3 Gorczański Park Narodowy	19
1.2.1.4 Magurski Park Narodowy	24
1.2.1.5. Pieniński Park Narodowy.....	28
1.2.1.6 Tatrzański Park Narodowy	33
1.2.1.7 Planowany Turnicki Park Narodowy	37
1.2.1.8 Parki narodowe w Polsce	38
1.2.2. Rezerwat przyrody	39
1.2.3. Park Krajobrazowy.....	49
1.2.3.1. PK Beskidu Śląskiego	50
1.2.3.2. Żywiecki PK.....	51
1.2.3.3. PK Beskidu Małego	52
1.2.3.4. Popradzki PK.....	53
1.2.3.5. Jaślicki Park Krajobrazowy	54
1.2.3.6. Ciśniańsko–Wetliński Park Krajobrazowy	55
1.2.3.7. Park Krajobrazowy Doliny Sanu.....	56
1.2.3.8. Wiśnicko–Lipnicki PK.....	57
1.2.3.9. Ciężkowicko–Różnowski PK.....	57
1.2.3.10. PK Pasma Brzanki.....	58
1.2.3.11. Czarnorzecko–Strzyżowski PK.....	59
1.2.3.12. PK Pogórza Przemyskiego	60
1.2.3.13. PK Gór Słonnych	60
1.2.3.14. Zespoły parków krajobrazowych	61
1.2.4. Obszar chronionego krajobrazu	62
1.2.5. Natura 2000	63
1.2.6. Pomnik przyrody	68
1.2.7. Stanowisko dokumentacyjne.....	68
1.2.8. Użytek ekologiczny.....	69
1.2.9. Zespół przyrodniczo–krajobrazowy	69
1.2.10. Ochrona gatunkowa.....	70
1.2.11. Wzajemne relacje różnych form ochrony przyrody	71
1.3. Inne obszary chronione	72
1.3.1 Rezerwat biosfery MaB.....	72
1.3.2. Leśny kompleks promocyjny – LKP.....	74
2. Słowniczek terminów	75
3. Lista roślin obowiązująca na egzaminie teoretycznym	84
4. Bibliografia.....	86
5. Spis treści	88

